

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

**Матеріали
V міжвузівського науково-методичного семінару
(м. Київ, 14 грудня 2012 р.)**

Київ – 2013

**Міністерство освіти і науки України
Інститут інноваційних технологій і змісту освіти
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

**Матеріали
V міжвузівського науково-методичного семінару
(м. Київ, 14 грудня 2012 р.)**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ. Матеріали V міжвузівського науково-методичного семінару (м. Київ, 14 грудня 2012 р.). – К. : НТУУ «КПІ», 2013. – 120 с.

До збірника увійшли тексти доповідей учасників V міжвузівського науково-методичного семінару «Актуальні проблеми викладання історії України та історії української культури у вищій школі. Розрахований на викладачів вищих навчальних закладів.

Редколегія:

С. О. Костилева, доктор історичних наук, професор

Б. П. Ковальський, кандидат історичних наук, професор

**СКЛАД ОРГКОМІТЕТУ МІЖВУЗІВСЬКОГО
НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО СЕМІНАРУ
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У ВИЩІЙ ШКОЛІ»**

Якименко Юрій Іванович — академік НАН України, доктор технічних наук, професор, перший проректор НТУУ «КПІ» (голова оргкомітету).

Тимофєєв Володимир Іванович — доктор технічних наук, професор, заступник першого проректора НТУУ «КПІ»

Удод Олександр Андрійович — член-кореспондент НАПН України, доктор історичних наук, професор, директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

Храпаний Сергій Вікторович — кандидат фізико-математичних наук, начальник відділу гуманітарної освіти та національного виховання департаменту вищої освіти Міністерства освіти і науки України.

Пищик Андрій Миколайович — кандидат історичних наук, доцент, заступник декана історичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, секретар Науково-методичної комісії з історії Міністерства освіти і науки України.

Новиков Борис Володимирович — доктор філософських наук, професор, декан Факультету соціології і права НТУУ «КПІ».

Костилева Світлана Олександрівна — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії ФСП НТУУ «КПІ».

Ковальський Борис Павлович — кандидат історичних наук, професор кафедри історії ФСП НТУУ «КПІ», співголова Асоціації істориків вищої школи України.

Рамазанов Шаміль Шахович — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії ФСП НТУУ «КПІ».

Дахненко Марина Володимирівна — завідувач навчально-методичного кабінету кафедри історії ФСП НТУУ «КПІ».

Laboremus

*ТИМОФЄЄВ
ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ,
доктор технічних наук,
професор, заступник першого
проректора, начальник
навчально-організаційного
управління НТУУ «КПІ»*

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Доброго дня, шановні колеги, шановні учасники семінару та гості Київської політехніки. З приємністю вітаю вас на цьому вже традиційному семінарі, і це справді засвідчує те, що в НТУУ «КПІ» гуманітарну складову ми дуже поважаємо, усвідомлюючи, що без гуманітарної складової не може бути повноцінною освіта інженерів і фахівців природничих дисциплін.

Київський політехнічний послідовно обстоює цю концепцію. Ми намагаємся вбудувати гуманітарні дисципліни в план підготовки і бакалаврів, і магістрів, сподіваємось таку практику зберегти і надалі.

Переконаний, що вам, як фахівцям, видніше як саме ці положення мають впроваджуватися у життя. Вочевидь саме вам і належить виробити рекомендації для системи вищої освіти стосовно ефективного викладання і вивчення вузівських навчальних дисциплін «Історія України» та «Історія української культури».

Тому ми чекаємо від вашого семінару певних рекомендацій і думаю, що вони будуть корисними для всієї системи вищої освіти.

Від імені адміністрації запевняю вас, що двері НТУУ «КПІ» завжди відкриті для вас – ми завжди раді усіх вас бачити. І щиро бажаю успіхів у роботі цього методичного семінару.

*УДОД
ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ,
член-кореспондент
НАПН України,
доктор історичних наук,
професор, директор Інституту
інноваційних технологій і
змісту освіти Міністерства
освіти і науки України,
завідувач відділу української
історіографії Інституту
історії України НАН України*

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Шановні колеги, перш ніж донести до вас свої думки, я хочу продовжити думки, висловлені професором В. І. Тимофєєвим. Зовсім нещодавно на одній із колегій МОН України, ректор університету «КПІ», академік М. З. Згуровський доповідав про ІТ технології в освіті, говорив про працевлаштування випускників КПІ та зауважив (і всі учасники колегії з ним погодилися), що його студенти мають суттєві переваги у порівнянні з іншими при влаштуванні на роботу, особливо за кордоном. Це є дуже помітним на прикладі США, де гуманітарна складова виступає вагомою частиною освіти. І тому не випадково цей методологічний семінар ми проводимо саме в стінах НТУУ «КПІ».

Мені також хотілося б привітати аудиторію. Дуже багато знайомих облич у залі. Біля мене – професор Станіслав Кульчицький, напроти мене – доктор історичних наук Юрій Шаповал, професор Фелікс Левітас. У зв'язку із цим, доречно буде згадати ще одного нашого колегу, ректора Московського державного гуманітарного університету професора Є. Й. Пивовара, котрий під час однієї з російсько-українських зустрічей підмітив, що одні й ті самі люди виконують одну й ту саму роботу, хоча і в різних творчих колективах.

Ядро істориків, ядро професіоналів, тих, хто формує історичну освіту не тільки у вищих навчальних закладах, а й у середніх школах, якраз і зібралось в цій аудиторії. Тому мені хотілося б розпочати розмову на професійному рівні, поговорити про сучасну українську історіографію, як сьогодні ми оцінюємо її, та про основні здобутки історичної науки, а також і про те, як усе це впливає на зміст історичної освіти в українських вузах та у середній школі. Це і є темою моєї доповіді, але на деякі структурні компоненти я хотів би особливо звернути вашу увагу. Насамперед ідеться про стан вивчення історіографії цієї проблеми, або історіографії другого рівня. З яких вихідних положень ми виходили та як ми можемо оцінити здобутки історичної науки за 21 або за 25 останніх років (це я поясню згодом), які є загальні характерні ознаки сучасної української історіографії. Далі – проблеми творення наративу та проблеми історичного змісту освіти. Це і є ключові блоки мого виступу.

Щодо першого блоку питань, то слід відзначити, що в останні роки, останні місяці з'явилося дуже багато публікацій на тему оцінок історіографічної ситуації й української історичної науки. Перед у цьому веде професор Леонід Зашкільняк. Ви знаєте кілька його публікацій, зокрема замітки про сучасну українську історіографію, що були надруковані в 2009 – 2010 рр. Також за редакцією професора опубліковано й монографію наших львівських колег «Українська історіографія на зламі ХХ – ХХІ ст.», яка побачила світ 2004 року. Відомі публікації на тему оцінки стану сучасної історичної науки професора Ірини Колесник, особливо ідеться про публікацію, яка стосується перспектив українського історичного процесу, також вишло друге видання курсу лекцій професора Ярослава Калакури з української історіографії, де якраз останній розділ характеризує сучасну українську історіографію за останні 20 років. Відомі також публікації з цієї теми Наталії Яковенко, Олександра Петровича Реєнта, Віктора Петровича Коцури, Сергія Петровича Стельмаха, Віталія Масленка з Черкас та ін. Характерно, що сучасні історики звернулися не до тільки до більш благодатних тем – здобутків сучасної історіографії або історіографії 1920 – 1930-х років, або періоду національного відродження, але й до періоду, котрий досить довгий час був табуованим. Ідеться про період так званого застою 1970 – 1980-х рр. Я маю на увазі монографію, відповідно і докторську дисертацію професора з Острога Гринчука, присвячену аналізу української радянської історіографії.

Практично всі, хто звертався до теми оцінок стану сучасної історіографії, задаються питанням і по-різному відповідають на нього. З чого ми почали, де були вихідні позиції української історичної науки, якщо говорити про початок 90-х років ХХ ст. Станіслав Владиславович взагалі не тільки свідок, але й активний учасник дискусій, і я своє входження в історичну науку починав з ретельного вивчення статей Станіслава Владиславовича, які з'явилися в ході дискусії, започаткованої публікацією Сергія Білоконя «Чи маємо ми історичну науку?». Це і було те перше питання, яке постало перед нашою історичною наукою на початку 1990-х рр. Публікація Білоконя з'явилась 10 січня 1991 року. Повторив це американський дослідник Марк фон Гаген, написавши 1995 року статтю «Чи має Україна історію?». Обом відповів професор С. Кульчицький, а колективний висновок прозвучав на конференції «Наша наука на порозі ХХІ ст. Підсумки та перспективи», що відбулася у Харкові 15-17 листопада 1995 року. Думаю, багато хто з учасників нашого семінару брали участь у ній. Якщо повернутись до тієї полеміки і дати відповіді на питання, що тоді прозвучали, я особисто відповім сьогодні так: «Ми маємо нині вітчизняну українську історичну науку».

Дехто характеризує сучасну історичну науку як таку, що перманентно перебуває в стані кризи. Якщо говорити про етимологію слова «криза», то для історичної науки вона має позитивний підтекст, тому що дозволяє змінювати і світоглядні основи, і дослідні парадигми. Але якщо криза безперервна, якщо вона не виконує свої функціональні призначення, то це вже, мабуть, не добре.

Якщо говорити про кінець 1980-х, 1990-ті, початок 2000-х рр., то цей етап ми справді можемо характеризувати як кризовий. Якщо ж говорити про сучасний етап, скажімо з 2008 року, то, на мою думку, може занадто оптимістичну, українська історична наука пододала цю кризу. Тому що ми дали відповіді на найбільш важливі питання, які турбували суспільство, які турбували науковців, які турбують освіту. Ми маємо системні курси, що викладаються і у вищій школі, і в середній школі. Маємо український гранд-наратив. Є системний виклад історії з позицій українського народу. Криза подолана, на мою думку.

Тепер щодо основних етапів і періодизації сучасної української історіографії. Теж дещо полемічне та дискусійне питання. Хочу і вашу думку послухати. Але ми не випадково в Інституті історії України і у відділі історіографії були ініціаторами конференції (що

пройшла у листопаді), присвяченій сучасному стану історичної науки. За відлік ми взяли 25 років історичної науки, бо відлік ми почали умовно із 4 листопада 1987 року – із часу виголошення знаменитої доповіді М. С. Горбачова до 70-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

На мою думку, саме звідти пішов історичний бум, публікаторський бум. 1987 рік, по суті, підштовхнув наших істориків до творення засад нової української історичної науки. Цей період з 1987 року до 1991 року я би визначив як перший етап сучасної української історіографії. Але умовно його можна вважати латентним, прихованим, бо існувала офіційна історія КПРС, історія Компартії України. Тим не менше, вже тоді стали проглядатися нові школи, течії, тенденції, концепти. Це спонукало керівництво УРСР, зокрема Володимира Щербицького до певних дій. Відома програма розвитку історичних досліджень була затверджена політбюро ЦК компартії України 31 січня 1989 року. Тоді ж була відрита програма ведення цих історичних досліджень. 1989 рік – до незалежності іще два чи більше років. І публікації, які тоді з'явилися, зокрема перша, яка сколихнула істориків і суспільство – це публікація Сергія Білокона про Михайла Грушевського, про його історичну школу. Ця стаття з'явилась у пресі 21 липня 1989 року. Все таки засади методологічні і проблематика досліджень сучасної української науки, на мою думку, закладалась у 1988 – 1989 роках. Тому проігнорувати, забути, чи викреслити ці роки з нашої історичної освіти неможливо.

Наступний етап у періодизації – це, очевидно, 1991 – злам 1995 рр. Далі 1994/1995 рр. і до 2005 року. Очевидно, що тут верхні хронологічні межі зумовлені Помаранчевою революцією та тими подіями, які були з нею пов'язані. Далі, це 2005 – 2010 рр. І нарешті сучасний період, який, на мою думку, розпочався 2010 року. Змістове наповнення усіх цих періодів різне, але скажу, що вони уособлюються. Така наша традиція, пов'язувати історіографічний процес із діяльністю того чи іншого президента і, відповідно, його команди, які формують і ідеологічний зміст, і напрямки досліджень. Зауважу, що розвинуті суспільства – там, де громадянське суспільство перебуває в основі організації суспільного життя, наприклад у Швейцарії – не люблять сильних політиків, і там не перебування того чи іншого діяча при владі визначає оцінку змісту того чи іншого періоду, але, на жаль, інша ситуація і традиції історичної науки в нашій країні.

Які характерні ознаки можна виокремити в сучасній історичній історіографії. За це період (я маю на увазі 25 років, інші науковці говорять про 21 рік) визначився статус української історіографії. Вона є легітаційною, і такої характеристики дотримується більшість із тих, кого я вже згадував – той же Леонід Зашкільняк. І я також дотримуюсь саме такої позиції. Крім того, дехто визначаю статус сучасної української історичної науки як націоналізованої та ідеологічної.

По-друге, чому я говорив про 2010 рік як початок нового періоду. Тому що десь якраз із 2010 року професійне середовище істориків визначилося, що є полем дослідження, яке можна кваліфікувати як історична, національна пам'ять, колективна пам'ять, ідентичність і т. ін., а що є, власне, історіографією і академічною історичною наукою. Бо з 2010 року чіткіше виокремились контури діяльності й функціональне призначення нашого Українського інституту національної пам'яті.

Наша історіографія є нормативною історіографією. І, на жаль, вона однобічно етноцентрована – але це вже тема Станіслава Владиславовича, і він більш детально з цією проблематикою нас ознайомить. Але те, що говорять про нормативний характер історіографії, воно нам у повсякденній праці підказує, особливо якщо говорити про університетські курси, вузівські курси, шкільний курс. Підручник з історії у нас фактично є частиною українського гранд-нарративу і, по-друге, його можна охарактеризувати як історіографічне явище. Адже за ці роки, що я називав, ми створили не одну серію та не одне покоління підручників. Але, скажімо, якщо поглянути ретроспективно – занадто ідеалізоване все українське в нашій історіографії і оці впливи українознавства, як наукової спеціальності, яка сьогодні піддається сумнівам і очевидному перегляду на управлінському рівні до цієї теми необхідно повернутися.

Наступна ознака – це амбівалентних характер, роздвоєність нашої історії як науки і як дидактичної системи. На жаль, стереотип, який був поспішно нав'язаний нашому професійному середовищу, особливо тим, хто має відношення до викладання історії. На мою думку, ми неправомірно розділили історію на академічну та дидактичну. Це сторони однієї тієї самої історичної науки. Адже історіографія – одна з дисциплін, що входять у дисциплінарну структуру нашої історичної науки і відповідають за розповсюдження історичних знань через освіту, через дидактичну систему.

Лінійність – характерна ознака нашої історичної науки. Есенціалізм, тому що нація простежується скрізь, фактично у кожному

періоді, навіть до XIX ст. Ексклюзивність, тому що українські історики звикли, що тільки наша історія особливо трагічна і таке інше.

Ці ознаки, на жаль, накладають відбиток та ускладнюють входження українського нормативного канону у європейський простір. Тому що наша історія не узгоджена з історіями сусідніх народів. Ми, закономірно, пережили цей період – це треба було зробити. Історична наука повинна була стати українською, щоб показати, що вона не польська і не російська. Але цей етап ми подолали. І що далі?

І от ми зітнулися з проблемою непорозуміння, скажімо, з нашими російськими колегами, з польськими колегами та іншими. Ось чому я, наприклад, кажу про велике значення нашої українсько-російської та україно-польської комісії. Я тут посилаюся на оцінки, які дав газеті «День» 2008 року Шаповал Юрій Іванович стосовно проекту, коли ми написали для російських читачів «Нариси з історії України», а, відповідно, російські колеги написали для українського читача.

На жаль, наша історична наука має ознаки кон'юнктури, політизованості, сервілізму, особливо в темах, де у нас надмірне, на шкоду джерелам, захоплення темами і українського козацтва, і трипільської культури, і гетьманської держави Павла Скоропадського і темами Голодомору, ОУН, УПА, на шкоду збалансованому висвітленню тих чи інших періодів і напрямків історії. Політична історія переважає. Соціально-практична історія, історія повсякденності не знаходять свого відображення. Це ті лакуни у дисциплінарній структурі, які нам необхідно буде заповнювати.

Характерною ознакою нашої історичної науки є те, що дослідження із всесвітньої історії, вони десь у нас на маргінесі. Тільки минулого 2011 року нарешті відбулась та подія, про яку ми говорили більше 20 років – в структурі НАН України постав Інститут всесвітньої історії, що його очолив Володимир Іванович Кудряченко. Але півтора роки для становлення цього інституту – дуже й дуже мало.

Нам, освітянам, здавалося так: якщо ми вивчаємо історію Польщі, то чому б нам не взяти підручник з історії Польщі, створений в Польщі і не перекласти його, або навіть і не перекладати, а викладати по ньому. Ні, наша позиція, і моя в тому числі, така – ми, українці, повинні мати своє бачення і всесвітньої історії, і історії тих держав-країн, які є нашими сусідами.

Можна реалізувати й інший проект (до речі, це ми обговорювали під час двох останніх зустрічей українсько-російської комісії). Існує така Асоціація інститутів території країн СНД – то можна

утворити колективи: скажімо український історик разом з істориком Казахстану разом творять історію Казахстану, яка б могла використовуватись у навчальних закладах України.

І ще до характерних ознак нашої сучасної української історичної науки – це недорозвиненість, не сформованість інституційних, скажімо так, складових нашої історичної науки. У нас є академічні (вони ж, читай, державні) інституції, а громадський сектор у нас нерозвинений, нема сектору, який би займався у нас і історичною наукою, і історичною освітою. Нема в нас Українського історичного товариства. Не працює, хоча і проголошена, Академія історичних наук. Не працює, де-факто, Національний комітет істориків України (і тому ми не були представлені в Амстердамі). Непомітно нових наукових шкіл, які б працювали в історичній науці і т.ін.

Це все ті проблеми, які характерні сьогодні для української історіографії. Вони так чи інакше впливають на зміст історичної освіти. Я не раз на цю тему висловлювався у ЗМІ і на подібних форумах. Ми стоїмо на тих позиціях, що зміст освіти у вузах, у середніх навчальних закладах повинен адекватно відображати стан української історіографії. Не повинно бути ніякого бар'єру між історичною та дидактичною історичною наукою. Все це має відображуватися так чи інакше у змісті освіти, що викладається сьогодні у вузах.

Я думаю, що далі ми розглянемо питання і про нормативне забезпечення, відішлю тільки колег до кількох свіжих публікацій. Зокрема, наші львівські колеги з університету ім. Франка – Костянтин Кондратюк і Олексій Сухий опублікували монографію «Сучасна національна історіографія новітньої історії України. 1914 – 2009 рр.». А стосовно реформування історичної освіти і, зокрема, вищої, то нині, з подання професора Є. В. Копосова, у Росії ведеться досить активна дискусія у освітянських колах і серед тих, хто займається історичною освітою. Думаю, і в нашому середовищі необхідно буде завершити розробку колегією Міністерства тієї концепції історичної науки, над якою працювала група на чолі з професором Наталею Яковенко. Я думаю, що такий нормативний документ вищого рівня рано чи пізно з'явиться, і ми зможемо на нього орієнтуватися.

Взагалі кажучи, тема сучасної української історіографії є надзвичайно широкою – це напрям для цілого спецкурсу. Я фрагментарно окреслив у своєму виступі окремі напрями цієї проблеми. Сподіваюсь продовжити обговорення цієї проблематики, але вже у форматі дискусії.

*ПИЖИК
АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ,
кандидат історичних наук,
доцент, заступник декана
історичного факультету
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка,
секретар Науково-методичної
комісії з історії
Міністерства освіти і
науки України*

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ» У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Шановні колеги, мені приємно вже втретє виступати на науково-методичному семінарі «Актуальні проблеми викладання історії України та історії української культури у вищій школі». На початку хочу подякувати Світлані Олександрівні за її ініціативу, за те, що вона намагається об'єднати істориків не лише Києва, а й усієї нашої держави. Подякувати керівництву НТУУ «КПІ» за те, що вони надають реальну підтримку й активно лобіюють гуманітарну складову вищої освіти у технічному вузі.

Освіта в Україні має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях та духовності. Гуманітаризація освіти не є якоюсь даниною моді, і не є самоціллю. Вона служить формуванню авторитетного фахівця, творчо мислячого професіонала, особи, здатної підпорядковувати будь-які технічні винаходи людським цілям. Сучасному суспільству потрібна компетентна та поінформована особистість, яка спроможна приймати самостійні рішення і нести відповідальність за власні вчинки.

За умов політичної та економічної нестабільності виключно важливою стає стабілізуюча роль вищої школи як гаранта громадянського миру. Нагальним завданням вищої школи є формування у

молодого покоління почуття патріотизму, відданості батьківщині та водночас відчуття приналежності до європейської та світової спільнот. Успіх у розбудові української держави залежатиме від участі у ній самих українців, їхньої громадянської, національної та історичної свідомості.

Стаття 11 Конституції України (розділ «Загальні засади») наголошує, що держава повинна сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості. Відповідно, історична свідомість є важливим чинником соціальної активності, консолідації населення для вирішення соціальних завдань.

Виховання повноцінних особистостей, формування громадянської свідомості визначається одним із головних завдань освіти в чинних нормативних документах, які закріплюють основи розвитку системи освіти в Україні. Це – Закон України 1996 року про освіту із змінами та доповненнями (стаття 6-а), Закон України про вищу освіту (стаття 22-а), який буде прийнятий. В будь-якому разі в ньому буде відображена ця складова. Національна доктрина розвитку освіти 2002 року, затверджена указом Президента України, визначає погляди на розвиток освіти в першій чверті XXI століття. У цьому документі є окремий розділ, 3-а частина – національний характер освіти і національне виховання. Відповідно до Національної доктрини національне виховання визначається як один із головних пріоритетів і органічна складова освіти. Основна мета – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, культури міжнаціональних взаємовідносин. Національне виховання має здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, забезпечувати всебічний та гармонійний розвиток особистості та виховання громадянина (пункт 7-й).

Вивчення історії України є надзвичайно важливою складовою національного виховання, національної та історичної свідомості нашого народу – загалом, і кожного громадянина зокрема. Опанування фундаментальними засадами історичних знань набуває нині особливого значення у контексті завдань формування національної еліти, що її готують вищі навчальні заклади і метою яких є створення головних підвалин державотворення, їх збагачення і примноження.

Вивчення історії України у вузах, незалежно від напрямку професійної підготовки студентів – є органічною складовою перманентності виховного процесу, формування у молодого покоління

патріотизму та відчуття національної гідності. Однак ми пам'ятаємо період, коли панувала певна тенденція до скорочення аудиторних годин для викладання історії України на гуманітарних і природничих факультетах у вузах. Були також спроби замінити історію України на суміжні дисципліни на кшталт історії української держави, історії держави і права, політичної історії України, інших дисциплін, які відображають лише одну із сторін національної історії.

Нагадаю також як 2009 року громадськість сколихнула позиція тодішнього міністра освіти і науки І. О. Вакарчука. Під час доповіді на розширеній колегії Міністерства освіти і науки від 2 квітня, він висловився за заміну вузько спрямованого обов'язкового курсу «Історія України», який, мовляв, безпосередньо дублює шкільний, на більш фундаментальний курс «Історія української культури». Незрозумілою була логіка тодішнього міністра, який намагався замінити «Історію України» як дублюючий шкільний курс, однак при цьому погоджувався залишити курс з української мови. Між тим, ЗНО з української мови та літератури є обов'язковим для всіх вступників до вищих навчальних закладів. У той час як атестування з шкільного курсу «Історія України» пропонується абітурієнтам на вибір.

У вузах, на факультетах природничого спрямування, у переліку вступних сертифікатів дисципліна «Історія України» не значилася в принципі. Не виключно, що в разі реалізації цієї новації майже всі дипломовані спеціалісти негуманітарного профілю не знали б історії власного народу. Навчаючись у середній школі, вони були б впевнені, що цей предмет не має важливого значення для їх майбуття. А у вищій школі цей «вузький» курс замінили би на більш фундаментальний – «Історію української культури». Як може навчальна дисципліна «Історія української культури» бути більш фундаментальною в порівнянні з «Історією України» – незрозуміло. Адже історія української культури – це складова частина історії України. Вона ж включає в себе ще історію політичну, соціальну, військову, історію побуту. Хибною також була думка, що історія України вивчається у школі, а тому її дублювання у вузі є недоречним.

Якщо звернутись до результатів ЗНО з української історії за період 2008 – 2012 рр., то проглядається одна дуже загрозлива тенденція. В 2008 році, якщо взяти у відсотках тих школярів, які на тесті з історії України набрали 150 і менше балів (за п'ятибальною шкалою – це двійки та трійки), відсоток був 48,51 – майже половина. Ця тенденція

збереглася і далі. У 2009 році було 47,4% учнів, які набрали менше 150 балів, в 2010 році – 48,71%, в 2011 р. – 35,11% (тут показник менше, але 2011 рік, він свого роду унікальний, бо в школі залишились лише діти, упевнені в собі – ті, які пішли в старші класи і випуск, тоді відповідно, був вдвічі меншим). В 2012 році тенденція знову повернулася – 49,7% учнів набрали 150 і менше балів. Цифри вражаючі, як на мене. Це і є відповідь на запитання – як знають випускники школи історію України і чи потрібно вивчати її у вищій школі.

Звичайно європейський досвід, який ми воліємо враховувати, передбачає вибір студентом дисципліни, яку він вивчає. Не заперечую, підтримую і колись ми до цього прийдемо. Але, як на мене, є цінності, які не вибираються. Історія свого народу не обирається – вона вивчається. Відгук істориків, громадські обговорення призвели до того, що було вирішено запровадити дві нормативні дисципліни «Історія України» та «Історія української культури». Наказ МОН від 9 липня 2009 року №642 «Про організацію гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента» – там є перша частина, де встановлюється перелік нормативних дисциплін. Для нас важливо, що дисципліна «Історія України» є нормативною дисципліною, обов'язковою дисципліною і на неї виділяється 3 кредити Європейської системи. Тобто, це 108 годин. Це той мінімум, який визначено Міністерством. Маємо також дисципліну «Історія української культури» в обсязі 2 кредити (72 години). Як на мене, відокремлення історії української культури від історії України є штучним. Доцільнішим було б закріпити за історією України 5 кредитів і обов'язково виділити 1 модуль на вивчення історії української культури. Це було б логічним. Наразі ж у навчальних планах, які проходять через нас, подекуди відривається історія України від історії української культури. Я маю передусім на увазі те, що історія України вивчається на першому курсі, а історія української культури може вивчатися і на 3-му і на 4-му курсах. Штучне розділення.

Згідно з вищезгаданим наказом, форма підсумкового контролю цих нормативних дисциплін – іспит. Відповідно, нормативними документами закріплено, що дисципліна «Історія України» є однією з головних дисциплін гуманітарної підготовки у вищій освіті. Якщо звернутися далі, до нормативного забезпечення, то що воно передбачає. В Положенні про організацію навчальних процесів у ВНЗ, ще з 1993-го року це положення діє, нормативні дисципліни

встановлюються державним стандартом освіти. Дотримання їх назв, обсягів є обов'язковим для навчального закладу. Навчальна програма нормативних дисциплін є складовою державної програми освіти. Для кожної нормативної навчальної дисципліни обов'язково розробляється робоча навчальна програма, яка є нормативним документом вузу. Згідно з нею чітко встановлено, що має бути визначено зміст навчальної дисципліни, послідовність, організаційні форми її вивчення та їх обсяг. Визначаються форми та засоби контролю. І визначаються структурні елементи, складові робочої навчальної програми та перелік навчально-методичної літератури.

Після того, як з'явився наказ 642-й, перед Методичною комісією, що її очолює декан історичного факультету Колесник Віктор Федорович, було поставлено завдання підготувати навчальну програму з дисципліни «Історія України». Сам Колесник і очолив робочу групу, яка готувала цю програму. І в січні 2010 року навчальна програма була винесена на розгляд колегиї МОН. Перед тим вона пройшла рецензування в кількох вузах, зокрема і в НТУУ «КПІ». Світлана Олександрівна давала рецензію найбільш розлогу, і з її боку було найбільше пропозицій. Не всі, але значну частину цих пропозицій ми врахували. Але за результатами обговорення цю програму було вирішено доопрацювати і винести на наступну Колегію.

Потім відбулися вибори, зміна уряду і розгляд програми так і не відбувся. Дещо іншим шляхом пішли, тому що в лютому 2011 року відбулась нарада в МОН під керівництвом Євгена Миколайовича Сулими. На цій нараді були визначені базові вузи, перед якими було поставлено завдання скласти типову програму дисципліни, сформувати авторський колектив та підготувати рукопис підручника з визначених міністерством навчальних дисциплін. Відповідно підручник і типову навчальну програму рішенням МОН мав готувати Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького. Треба віддати належне ректору цього університету, В. П. Коцуру, котрий звернувся до Методичної комісії і ми надали наші проекти програм, які ми раніше готували. До складу авторського колективу були включені шість викладачів історичного факультету нашого університету, інші викладачі з різних вузів України, з Інституту історії НАН України. Наразі цей підручник уже на стадії доопрацювання і загального редагування. Поки що текст підручника не пройшов рецензування нашої Методичної комісії.

Програма, яку ми підготували, включає в себе вимогу про кредити та два змістові модулі. Не буду зупинятися детально на змісті програми. Зробимо наступним чином: усі, хто матиме бажання ознайомитися з її змістом – можуть підійти до мене, залишити свою електронну адресу, на яку я відправлю цю програму. Не тільки для ознайомлення, але і для внесення пропозицій. Адже поки програма не затверджена Міністерством – сміливо можемо вносити до неї зміни і доповнення. Коли ж вона вже буде затверджена на Колегії – можна буде тільки критикувати. Але виконувати її доведеться.

Ідея наша така. Навчальна програма формулює не тільки ті знання, які мають дати, не тільки вміння. Ми використали компетентнісний підхід – спробу привити компетентність, якою оволодіє студент ВНЗ, опанувавши курсом «Історія України». Зокрема, у розвиток дискусії, яка сьогодні відбулася і те, на що сьогодні Олександр Андрійович звертав увагу – в змістовну частину програми включатимуться питання історіографічні для того, аби кожний випускник міг скласти власні враження, власну думку із проблемних питань, битв, перемог і поразок тощо. Ми свідомо їх залишили і включили до цієї програми. На змісті, я знову повторююсь, не буду зупинятись. Є там і список літератури, але він рекомендований. Ніяким чином він не може обмежувати викладача.

Навчальна програма – це каркас, на основі якого, враховуючи специфіку вузу, мають бути підготовлені робочі програми. От там уже буде простір для викладачів, враховуючи фах, або спрямованість вузу.

Сьогодні недостатньо просто розробити і затвердити програму навчальної дисципліни, новий підручник. Необхідно постійно проводити моніторинг якості освіти. Перевіряти навіть не стільки рівень викладання історії України в різних вузах, скільки результати вивчення вітчизняної історії студентами. Критерієм оцінки має стати не стільки обсяг матеріалу, що залишився в пам'яті, скільки вміння його аналізувати, узагальнювати, вміння самостійно здобувати знання і критично мислити. Від сьогоднішніх студентів, від їх національної самосвідомості, історичної свідомості залежать поступальний розвиток державності, консолідація української нації і незворотність просування України шляхом демократії. Саме цьому має сприяти навчальна дисципліна «Історія України». І саме на це має бути спрямована діяльність як істориків-викладачів, так і істориків-науковців.

*КУЛЬЧИЦЬКИЙ
СТАНІСЛАВ ВЛАДИСЛАВОВИЧ,
доктор історичних наук,
професор, заслужений діяч
науки і техніки України,
завідувач відділом історії
України 20-30 рр. ХХ ст.
Інституту історії України
НАН України*

ПРОБЛЕМА БАГАТОКУЛЬТУРНОСТІ І ТОЛЕРАНТНОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Шановні колеги, перші дві доповіді були теоретичними і водночас практичними. Я постараюся, звичайно, зосередитись на своїй темі, але мене зачепили деякі позиції моїх попередників, тому я хотів би хоча б п'ять хвилин приділити цьому увагу.

Я уперше виступаю в цих стінах. Так сталося, що я в Києві живу вже 52 роки, а на території Політехнічного інституту ніколи не бував і довго йшов до цього 6-го корпусу. Але прийшовши сюди, я побачив виставку тих книжок, по яких викладають історію в технічних вузах і з приємністю там побачив шеститомну політичну історію, котра є продукцією Інституту політичних та етнопонаціональних досліджень. В основному Юрій Іванович Шаповал над цими томами працював, він організовував авторський колектив. Але приємно відзначити, що в цій праці є також і мої розділи. З другого боку, я побачив там також «Історію України ХХ-го століття», видання історичного факультету КНУ. Теж 2000-й, 2002-й рік. Прошло вже 10 років, тож назріла потреба вже у нових виданнях.

Олександр Андрійович розповідав у своєму досить таки великому виступі про програму розвитку історичних досліджень, викладання історії в школі і у вузах, про програму з історії, яка була

розроблена в 1989 році. Керував комісією, яка уклала цю програму, академік Іван Іларіонович Лукінов, я ж був вченим секретарем і навіть написав статтю про діяльність цієї комісії. Треба сказати, що дуже фундаментально тоді була поставлена ця робота. І треба було б скористатися через 20 з чимось років цим досвідом для того, щоби розробити вже нову комплексну програму – і не тільки підготовки підручників, але й ведення історичних досліджень.

Тоді була вперше поставлена проблема викладання «Історії України» як повноцінного курсу, замість дисципліни «Історія СРСР», що тоді вивчалася. І це мало важливе значення.

Тепер, якщо взяти ту дискусію, яка тут розгортається, думаю, що я не відкрию таємниці, якщо скажу, що нарешті багатотомна «Історія української культури» добігає свого завершення. З книга 5 тому повинна вийти в цьому році. На сьогодні вона нараховує близько 1000 сторінок. Так само 1 і 2 книги, кожна десь по 1000 сторінок. Попередні томи також мали значний обсяг. Це та база, на якій повинні розроблятися курси, які ви читаєте в технічних вузах. Не хотів довго зупинятися на нашій роботі в Інституті історії України, але все-таки скажу. Ми почали серйозно розробляти (мабуть перші в Україні) історію повсякденного життя. І це має дуже велике значення, бо політична історія – це добре, але все ж таки це – лише маленька частка нашого минулого. Крім того, ми нарешті підвели певні підсумки з історії Другої світової війни. Маємо вже два томи, в минулому році вони вийшли обсягом кожний приблизно по 700 сторінок.

І нарешті, в цьому році вийшов другий том (перший вийшов в минулому році) «Історії України в роки революції і громадянських воєн, період 1917-1920 рр.». Щодо поглядів істориків, то це можна сказати – останнє слово в науці, це велика комплексна праця. Проблему Голодомору ми, по суті, вже практично розв'язали – ми уже зрозуміли і виклали читачам своє бачення того, що сталося в Україні. Нині, до 80-х роковин Голодомору нашими зусиллями і зусиллями Гарвардського університету твориться інтерактивний атлас Голодомору. Це має дуже велике значення, тому що цей атлас буде розміщено в Інтернеті. До речі, всі наші праці ми стараємося викладати на нашому інститутському сайті, щоби вони були доступні всім. Сайт цей користується дуже великою популярністю.

Нарешті, проблема ОУН і УПА також була вирішена, попри відсутність будь-якої підтримки. Те, що ми зробили, вийшло

маленькими накладками – загалом до 30 книг, у тому числі і узагальнююча монографія «ОУН і УПА» тиражем 500 примірників. Але, знову підкреслюю, вона є на сайті нашого інституту. Ця робота досить зважена. Але ця зваженість ані в часи попереднього Президента, ані в часи сучасного Президента не дозволяла наші здобутки реалізувати повною мірою так, аби ознайомити з ними істориків – передусім викладачів історії. Вчора мені надійшло запрошення від Інституту Пам'яті Народової Польщі. На червень майбутнього року планується велика конференція по Волинській трагедії. Думаю, що ми маємо сказати своє слово по цьому періоду нашої історії, по цьому конкретному епізоду (бо це епізод), яке здатне задовольнити частково і поляків, і українців.

За останній рік вийшло дві узагальнюючі праці з проблем полікультурності та толерантності. Перша з них – це «Національне питання в Україні (перша половина XIX – початок XX-го ст.). Історичні нариси». Ясна річ, що переважно ми там розповідаємо про українців. Водночас у роботі висвітлюється і трагедія євреїв – Голокост, і міжетнічні процеси в Закарпатті, а також етнополітичні зміни в повоєнній Україні. Щодо останнього, то цей розділ написали провідні співробітники Інституту політичних та етнонаціональних досліджень – В. Котигоренко і О. Майборода.

В цьому році також вийшла велика праця – посібник для школи, який можна використовувати і у вузах – «Історія України багатокультурна». Вона видана у Львові в 2012 році і нараховує більше 300 сторінок. Видання підготовлене громадською організацією «Нова доба» та «Євроклію», яка фінансувала цю працю. Це здобуток кількарічної роботи багатьох вчителів, які підготували цю книгу на основі праць своїх учнів. Останні за спеціальною програмою опитували населення у різних регіонах. Там є великий розділ по міграції в історії України, який починається з античних греків. Цікаві розділи присвячені кримським татарам як народу-автохтону, німецькому освоєнню України, мандрівним ромам. Розповідається в роботі й про українсько-польське протистояння на прикордонні, яке тривало з 1918-го і аж до 1945-го року, про трудову міграцію вже у післявоєнній Україні, особливо за останні 20 років. Є окремий розділ про міста як перетини культур і цивілізацій: Київ, Львів, Миколаїв, Одесу, Чернівці, Донецьк. Це найбільш показові міста, що формують образ всієї України. Є у книзі й такий великий розділ: «Як ми жили разом». В ньому

розповідається і про Голокост, і про Волинську трагедію, і про Голодомор, і про мову, і про все те, що об'єднує громадян України.

Нарешті, окремий розділ розповідає про релігійне різноманіття, про людський вибір, про наших героїв у ХХ-му столітті. Тут абсолютно природним чином виникає такий постулат, що наше різноманіття, наша багатокультурність – це зовсім не предмет для протиставлення одних груп населення іншим, а це є великий здобуток і це має велике позитивне значення.

Кілька слів хотів би сказати взагалі про те, як виникає багатокультурність, але для цього потрібно визначитись методологічно. Дуже багато істориків досі користуються формаційним підходом до історії. Мені здається, що вже треба від нього відмовитися. Тому що формація є, ясна річ, об'єктивним поняттям епохи, але поняття формації є штучним поняттям, яке веде до крайньої, остаточної формації, яка називалась комунізмом. Думаю, що через 20 років, так само як і від монументів Брежнєву чи Леніну, треба нам відмовлятися і від поняття формації. Ясна річ, що картина світу може вкласти в інші виміри. І таких вимірів декілька. В першу чергу – це технічний вимір, який характеризується трьома революціями: неолітичною, індустріальною (через приблизно 5000 років, яка почалася і зайняла менше століття) і після Другої світової війни почалася революція, яку називають постіндустріальною. Вона має багато вимірів. Першим з них є інформаційна революція. Є також суспільно-політичний вимір, який треба досліджувати окремо. Є соціально-економічний вимір, який теж має бути окремо досліджений. Для того, щоб показати абсолютну різницю між цими рівнями, можна звернутися до еволюції КНР, яку вважають, і цілком природно, комуністичною країною. Але комуністичною країною вона виступає лише в суспільно-політичному вимірі. Стосовно ж соціально-економічного виміру – це абсолютно капіталістична країна, якщо скористатися терміном «капіталізм», який, до речі, і Маркс не сприймав. Тобто, мова йде про ту міру товарно-грошових відносин, ту міру ринку, який тепер заліз і в Інтернет, який характеризує собою сучасний стан людства. Є також, цілком зрозуміло, і національний вимір. І нарешті є просторовий вимір, який має безпосереднє відношення до теми цієї багатокультурності, тому що і в давні часи були так звані великі переселення народів. Не обов'язково те, яке називається таким терміном (5 ст. н. е.), а й інші були, які так не називаються. А стосовно

сучасної епохи, є такий термін глобалізація і ясна річ, що ми тепер досягли того, що відбувається переміщення і в расовому відношенні, і в національному відношенні багатьох народів. Виникли навіть країни-емігранти, тобто країни, які складаються з емігрантів – це передусім Північна Америка. Тиждень тому я повернувся з Канади, де був півмісяця. Їздив по багатьох містах і пояснював канадцям (не українцям, які і так це знають), що таке Голодомор. І ми переконалися в тому, що Канада – це країна майбутнього. Так само, як і США, де відбувається переміщення рас і народностей. І це, власне кажучи, творить нову цивілізацію.

Час іде і я хотів би зупинитися трошки вже на конкретних проблемах багатокультурності в нашій країні. На жаль, і досі ми не маємо остаточних даних про національний склад населення нашої країни, бо останній перепис відбувся ще в 2001 році. І не вистачило грошей елементарно, щоб провести перепис, запланований на 2012-й рік. Отже, він має бути в 2013 році, якщо знайдуть для цього гроші. За ці роки, більше ніж за 10 років, може багато сталось змін серед нашого населення. Але є така закономірність: ось за переписом 1980-го року – останній радянський перепис – українці склали 73% населення, росіяни – 22%, разом – 95%. А ось за переписом 2001 року українці склали 78%, росіяни – 17%, а разом теж 95%. Тобто 5% стабільно виходить на всі інші народи, за винятком українців і росіян. Але саме між українцями і росіянами відбуваються певні процеси, якщо можна так сказати, протистояння, але це не є протистояння. Бо воно викликається суто політичними причинами, навіть не причинами, а певними політичними діями, які цілком певні того, що вони здобудуть підтримку населення, якщо вони будуть протиставляти один народ іншому.

Але є і об'єктивні обставини для певного поділу України, який, власне кажучи, триває десь з 2000 року (близько 10 років), який можна вирахувати по турах голосувань на підтримку того чи іншого президента: 3 тури попереднього президента, 2 тури цього президента – це 5 голосувань, які показують досить таки стабільні результати. Це звичайно, об'єктивні обставини і треба на них зважати.

А зважати треба, використовуючи передусім інструмент толерантності. Тому що Україна дуже різноманітна, а різноманітна вона тому, що складалася з різних частин. І велике наше досягнення, не зважаючи на всі наші трагедії ХХ ст., полягає в тому, що Україна

зараз дуже мало втратила від тієї етнічної території, яку вона мала на початку XX ст. Ну, Кубань, деякі західні регіони, які увійшли до складу Польщі за лінією Керзона. Але, в принципі, Україна має кордони, про які мріяла українська інтелігенція у XIX ст. – тобто ті, які власне кажучи, і термін Україна етнізували, бо раніше це був суто географічний термін. Важливу проблему становлять ті 5% національних меншин, про які йшлося вище. Є у нас приблизно 15 етнічних груп загальною чисельністю від 100 тисяч до 30 тисяч, які мають свої історичні традиції, свою історію і цю історію ми також повинні вивчати й викладати на рівні школи, на рівні вищої школи. Інакше ми просто не зможемо здобути з цього конгломерату людей, які живуть зараз в Україні, політичної нації. Адже поняття політичної нації – це інший вимір поняття громадянське суспільство. А громадянське суспільство у нас формується тільки десь з кінця 1980-х років. Раніше його зовсім не існувало і його елементи, які існували вже у 1917 році (досить такі вагомі елементи), були знищені під час комуністичної революції, тому що комунізм і громадянське суспільство – це поняття абсолютно протилежні, вони не могли співіснувати.

*МАРОЧКО
ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ,
доктор історичних наук,
професор, заслужений діяч
науки і техніки України,
провідний науковий
співробітник Інституту
історії України НАН України*

СПІВВІДНОШЕННЯ «ПОЗИТИВНОГО» ТА «НЕГАТИВНОГО» ТЛУМАЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ФАКТОГРАФІЧНІ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ОЦІНКИ

Шановні колеги, я мав можливість особисто студіювати підручники з вітчизняної історії, які використовуються нині у вищій школі. Хоча загалом моя приналежність до педагогіки, до викладання є, як сказали б філософи, дискретною. Я викладав у вищій школі протягом семи років, відтак мав можливість докладно ознайомитися із змістом принаймні 10 авторських підручників з історії України. І я мушу визнати, що не кожен із них може претендувати на визначення «такий, що здатен формувати толерантність». Як науковець, я майже тридцять років вивчаю проблематику українського Голодомору. Цього року, готуючись відзначити чергові роковини трагедії, Громадський комітет із вшанування пам'яті жертв голоду запропонував суспільству поміркувати над проявами людяності в той нелюдяний час. Ця тема прямо пов'язана із проблематикою толерантності, і я ще повернусь до неї.

Проблема формування толерантності в багатокультурному українському суспільстві є надзвичайно актуальною. І даремно ми деколи нею нехтуємо. У Сполучених Штатах Америки (а мені випала доля відвідати кілька штатів цієї країни) практично скрізь діють Інститути толерантності, причому не як дослідні установи, а саме як

установи примирення. Для сучасного американського суспільства, зважаючи на афроамериканський фактор, завдання формування толерантного ставлення до «іншого» є одним із важливіших. І це стосується навіть такого видатного міста, як Монтгомері (Штат Алабама), де свого часу священик і правозахисник доктор Мартін Лютер Кінг очолив масштабну акцію протесту афроамериканців проти расової дискримінації.

Загалом кажучи, гуманітарії повинні були б нині запропонувати українському суспільству своєрідну Конституцію толерантності. Нашому суспільству без цього просто не обійтись. Релігія, як соціальний інститут, нині ледь вправляєтсья із соціальними проблемами. А якби не вона, то ми мали б ще більш високий градус соціальної конфліктності в державі.

Сьогодні шкільному та й вузівському викладачеві подекуди буває досить важко зрозуміти, як можна поєднати виклад непростой вітчизняної історії із завданнями виховання толерантності. Втім, це не лише суто українська «проблема». Давайте, наприклад, поміркуємо над сюжетами японського нападу на американську військову базу Перл-Харбор на Гаваях у 1941 році і атомними бомбардуваннями Америкою японських міст Хиросими і Нагасаки 6 серпня 1945 року? Чи можна, в даному разі, якось зіставляти кількість жертв або якось «виправдовувати» застосування атомної зброї проти Японії? Очевидно, що ні. Проте очевидним є також і те, що завдання формування толерантності вимагає того, аби про обидва ці непрості сюжети викладачі говорили, і говорили правду.

Ще одна проблема: чи можна поєднати завдання збереження національної ідентичності й формування толерантності? Я думаю, що так, бо це передусім залежить від внутрішньої культури, вихованості людини. Коли я читаю підручник професора Ярослава Грицака, з яким ми свого часу палко дискутували на наукових конференціях, то бачу, що в його підручнику присутні етнополітичний аналіз ситуації в різних регіонах, і це дозволяє краще зрозуміти причини міжнаціональних конфліктів у другій половині XIX ст. Чи, приміром, Я. Грицак висвітлює прагнення Митрополита Андрея Шептицького у 1912 році якось пом'якшити українсько-польське протистояння. Натомість, коли я читаю розділ про козацтво в іншому підручнику – п'яти авторів із Харкова – то у мене складається таке враження, що там присутні лише суцільні єврейські погроми, і українські гетьмани

виглядають такими жахливими антисемітами, які тільки й мріють про те, як винищити всю містечкову людність. Насправді це цілковито не відповідає історичним фактам. Або якщо взяти інші підручники, що стосуються новітнього часу – періоду української революції. Той самий аспект також виглядає непропорційно присутнім.

Складно знайти пропорційність навіть щодо висвітлення теми Голодомору. Як би ми не ставились до тоталітарного більшовицького режиму, але прагнення створити національні райони в 1920-х роках, навіть і у такий викривлений спосіб, усе ж мало певні позитивні наслідки. Передусім це сприяло розвитку толерантного ставлення до нацменшин. Інша справа – друга половина 1930-х, коли ці національні райони комуністи почали знищувати разом із самим населенням.

В ході роботи над енциклопедією Голодомору (я взяв на себе моральне зобов'язання довести цю справу до кінця, бо у наш не зовсім толерантний час колеги-історики не дуже підтримали цю ідею, не кажучи вже про не зовсім толерантне ставлення до теми Голодомору з боку наших очільників, тому я і вирішив взяти на себе цілковиту відповідальність за цей проект), постала така проблема: чи варто зосереджувати увагу на національних меншинах. Я вирішив, що потрібно. Буквально вчора я написав статтю про Дніпропетровську область. Там у Васильківському районі існувало п'ять албанських сіл, які під час Голодомору вимерли просто суцільно. В 1932 році ці села іще існували, але в січні 1933 року внаслідок ізоляції й заборони міграції вони зникли. Голод вразив також три німецьких райони цієї області: Ольчанський, Люксембурзький, Високопільський. Всі вони – і німці, і албанці були громадянами УСРР і належали до українського народу як політичної нації. І справа не в тому, скільки представників нацменшин загинуло. Безумовно, що 88% українців у селах зазнали найбільше втрат – і це не підлягає жодному сумніву. Однак всі мешканці України належали до української політичної нації, адже згідно закону 1931-го року і Конституції СРСР радянські люди мали подвійне громадянство – національної республіки та СРСР.

Тож завдання вузівського викладача, як мені здається, полягає у тому, щоби поєднати трагічне минуле з ідеями толерантності. Ми маємо давати об'єктивну і виважену оцінку минулим подіям, і це стосується не тільки історії політичних репресій. Навіть на перший погляд маленький сюжетик може містити в собі складні питання.

Як ставитись, наприклад, до Інституту уповноваженого по хлібозаготівлі? Як ставитись до репресованих політичних діячів в Україні, які були також і призвідцями Голодомору? Я вважаю, що у відомих Указах Президента України про увічнення пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій було проігноровано й не дотримано цього самого принципу толерантності, бо відповідно до них значна частина репресованих політичних діячів – організаторів голоду фактично була повністю реабілітована. Але ж ці персоналії брали безпосередню участь у творенні Голодомору! Чого варті лишень їхні повідомлення до Центру, або шифротелеграми Сталіна до того ж М. Хатаєвича або П. Постишева, де містяться прямі вказівки й накази щодо цього. Як тут бути? Тому так важливо згадати про принцип людяності в нелюдяний час. Як нам ставитись до тих голів колгоспів і секретарів сільських рад, які ціною власного життя та життя своїх родин рятували голодуючих, переховуючи хліб, не виконуючи плани хлібозаготівлі в різний спосіб тощо. Бо сьогодні наші колеги, які досліджують Голокост, роблять закид: «Голод творили руками українців». Вони мають на увазі цих уповноважених. Тож зворотно виникає запитання: «А чийми руками робився Голокост?».

Я гадаю, іще раз повторюсь, що існує потреба проведення міжнародної або всеукраїнської конференції дослідників Голодомору та Голокосту. Нам треба вийти на якийсь оптимум в оцінках. І це може поширюватись на інші періоди нашої історії. Нам треба вибудувати Моральний кодекс толерантності в суспільстві, і це є завданням істориків, політологів, соціопсихологів, усіх представників гуманітарних наук. Поки що такого кодексу не існує. Поки що кожен тлумачить толерантність по-своєму – як стосовно історії, так і у буденному житті. Я вважаю, що Музей толерантності нам іще рано створювати, але діючі інституції толерантності – треба створювати обов'язково.

**ШАПОВАЛ
ЮРІЙ ІВАНОВИЧ,**
*доктор історичних наук,
професор, завідувач відділу
етнополітології, керівник
Центру історичної політології
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України*

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА ЯК ПРЕДМЕТ ВИКЛАДАННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ІНТЕРЕСУ

Шановні колеги, дозвольте передусім подякувати організаторам за запрошення на методичний семінар. Мені дуже приємно вдруге брати участь у ньому і спілкуватися з викладачами. І дуже приємно, що напрацювання академічних науковців трансформуються у викладацькій роботі.

У мене сьогодні незвичний день. Олександр Андрійович тут згадував про різні рівні знання. От у мене сьогодні таке поєднання: семінар тут, о 15-00 я вже буду у Київграді на засіданні Комісії з перейменування вулиць. Там буде, як і завжди, гостра полеміка з питань топонімічної політики. О 18-й годині буду на презентації книжки дуже цікавої людини – німецького єврея, актора Олександра Гранаха, котрий працював у Києві в єврейському театрі протягом 1936 – 1938 рр., був заарештований, але йому вдалося вирватися і пізніше він опинився у Голлівуді. Гранах знімався у багатьох фільмах, помер він у США. В книгарні «Є» на вулиці Спаській відбудеться презентація його книжки. Отже, від мікроісторії та теоретичних формул, через топоніміку і аж до конкретної історії однієї людини.

Я хочу сказати, що у тій сумній періодизації, яку запропонував Олександр Андрійович і яка, на превеликий жаль, пов'язана із

персонажами абсолютно антиісторичної та аморальної сфери, в які перетворилася політика в Україні, та проблематика, про яку я буду говорити, піддається чи не найбільш безжальним кон'юнктурним рихтуванням та змінам. І що найгірше можна констатувати, що виклики в цій дуже складній проблематиці породжуються не самим життям, розвитком історіографії, а ці виклики породжують ті самі політики, котрі так чи інакше втручаються в цю саму тематику.

Пункт перший – викладання. Я думаю, що якщо оцінювати підручники, в яких викладаються проблеми Другої світової війни, то ми бачимо певний парадокс. З одного боку – ті, хто добре знає і аналізує шкільні підручники, констатують розрив між наукою і дидактикою. До речі, сьогодні я тут це в черговий раз почув. Тобто, наукові дослідження випереджають те, що зафіксовано в шкільних підручниках, автори яких не відстежують найновіших тенденцій і не реагують належним чином на відкриття науковців. Ідеться про відкриття архівних документів, маловідомих фактів і т. ін. А з іншого боку – ситуація залишається досить оптимістичною, оскільки після 1991 року здійснювалась апробація саме нових підходів в історичній науці і яскравими прикладами тут є спроби відмовитись від терміну Велика вітчизняна війна, проаналізувати справжні причини невдач 1941 року, переоцінити вже згадані тут феномени ОУН і УПА. І нарешті показати внесок західного альянсу в перемогу над нацизмом – тобто, вписати Україну в якийсь ширший світовий контекст. Насправді, якщо уважно і неупереджено придивитись до підручників, то ми побачимо в них обидві заявлені тенденції. І все-таки, ключове питання полягає в тому, за якими «матрицями», за якими вимогами створюються підручники?

В цьому контексті напевно краще було б надати слово тим, хто знає краще те, що відбувається в стінах МОН. Але я також хочу висловити кілька міркувань на цю тему, дуже і дуже коротко.

З моєї точки зору, принципово важливим для формування уявлення учнів та студентів про Другу світову війну є розуміння того, що вона розпочалася не 22 червня 1941 року, а значно раніше, як ви знаєте. Бо це й дотепер залишається туманним питанням, заплутаним та переакцентованим. І взагалі цей щедринський симбіоз спостерігається – змішати Другу світову війну із Великою вітчизняною війною.

Другий момент, який мені видається принциповим – я не буду роз'яснювати та згадувати події серпня 1939 року – ви мене зрозумієте,

ви знаєте про це. Мені здається, що треба чітко констатувати, що Радянський Союз вступив у Другу світову війну на боці нацистів. І лише потім, 1941-го року він розплачувався за це жахливою ціною, виправляючи наслідки такої радянської дипломатії.

Ще одна важлива теза. Відомо, що у планах Гітлера і Сталіна Україна посідала дуже важливе місце. Власне кажучи, плани обох диктаторів вибудовувался з огляду на захоплення України. Сталін ніколи не забував прагнення України до незалежності у відомий вам період і люто боровся не лише з проявами, а й з натяками на це. Тому все це об'єктивно поставило Україну між двома тоталітарними потугами, прирікаючи її на жертви. І, власне, усе так і сталося. Розуміння цього дозволить позбутися ілюзій стосовно того, що українці тільки й мріяли про те, аби захистити сталінську владу. Це один із ключових міфів.

З цим міфом пов'язана також іще одна теза, яка, на мою думку, має бути присутньою в підходах до оцінки війни. Це теза про те, що війна розколола суспільство. Ми нічого не зможемо зрозуміти, якщо візьмемо ту сталінську формулу, яку зараз реанімують, на превеликий жаль в Росії, що все суспільство згуртувалося, взяло автомати, зброю, накинуло плащ-палатки на плечі і пішло воювати. Насправді, картина була набагато складнішою і розуміння цього постулату дає можливість, зокрема в нормальних категоріях, а не в чорно-білих, говорити про ОУН і УПА, зокрема трактувати спробу націоналістів проголосити українську незалежність у червні 1941-го року.

Мені здається, що коли ми говоримо про УПА, можливо це не долік останніх років, подекуди ми забуваємо, що українці були не тільки там. Вони були і в Червоній армії. Там їх було дуже багато – щонайменше 5 мільйонів було мобілізовано в Україні у такий страшний спосіб, коли брали зовсім непідготовлених людей. Але мені здається, що дуже важливо бачити іще одне явище – те, що під час Другої світової війни українці воювали в арміях різних держав. Але про це нам нічого не кажуть ані підручники, ані музеї.

Нещодавно я був у Запоріжжі. Спеціально відвідав краєзнавчий музей. Зокрема, ту частину експозиції, яка мене найбільше цікавила – про історію спорудження Дніпрогесу та війну. Але відповіді на свої запитання я не знайшов. Я просто розпитував дуже порядних людей – організаторів: хіба тут у вас у місті не їздили під час війни студебекери, чи може ніхто не бачив американської тушонки,

про яку з таким натхненням згадували ветерани. А може крім тих, що сталися на радянській землі, більше ніяких битв не було під час війни? Тільки кітеля радянських генералів висять і т. ін. Тобто, це дуже важлива, як мені здається, теза. І мені здається, що тут все ще є великі ілюзії і ми не повинні – точно так само, як ми не повинні ідеалізувати діяльність ОУН і УПА (це абсолютна істина) – ми не повинні ідеалізувати Червону, а потім Радянську армію, тим більше тих, хто нею керував. Особливо з огляду на мотивацію людей, які обіймали це керівництво.

Нарешті, я хочу наголосити (тут завжди наражаюся на критику), що треба докорінно ревізувати один із фундаментальних постулатів – тезу про визволення України. Ніякого визволення України у 1944-му році по суті не відбулося. А що ж відбулося? Яку формулу ми тут можемо вжити? Я думаю ми можемо цілком логічно застосувати тут формулу про «вигнання» нацистів або німців з території України. І нічого страшного не станеться – небо не впаде на землю. Згадаймо, що радянська влада виробляла після повернення, виявляючи спочатку колаборантів і роблячи водночас нові обліки для вилучення інших категорій людей. Про це, до речі, іще докладно не написано – я знаю, що і у двотомнику, який згадав Станіслав Владиславович, цього немає. Про це Гриневич Владислав писав, зокрема. Але історія про те, як поверталася сталінська влада іще не написана, іще не написано про те, як та влада боялася народу, населення, в любові до якого розписувалася.

Ну і нарешті, я би хотів підкреслити, що ключова річ у процесі викладання – це здатність усвідомити місце України в цьому широкому, різноманітному ландшафті Другої світової війни, здатність почути трагічну симфонію, в якій виразно звучала неповторна українська нота. Це цілком реальне завдання.

Другий пункт – це дослідження. Я хочу сказати, що уже тут частково хтось говорив про ворогів і друзів. Я вже зараз не пам'ятаю, але хтось сказав, що можна написати про війну добре лише тоді, коли дослідник буде віддзеркалювати точки зору обох антагоністичних сторін. От тоді щось можна буде зрозуміти, а не розставляти якісь акценти, прагнучи догодити тим, кого побили. Бо все одно ці речі досі живуть на генетичному рівні.

Приклад Франції і Німеччини. Хочу згадати про те, що за твердженням мого колеги Олександра Лисенка, який очолює відповідний

відділ в Інституті історії – про війну написано 20000 монографій, брошур, статей і т. ін. загальним накладом більш ніж 1 мільярд примірників. І з іншого боку, немає жодного питання, жодного аспекту, яке не було б сфальсифіковано, політизоване або просто замовчано.

Якщо давати загальну оцінку досліджень Другої світової війни в сучасній Україні, то слід констатувати чесно, що вони усе ще перебувають під вирішальним впливом агресивних консерваторів, які ідеологізують, інструменталізують і міфологізують цю проблематику. І фактично пробують повернутися до старих сталінсько-брежнєвських оцінок. Більше того, вони вважають, що це прийнятний та ефективний інструментарій для осмислення вельми амбівалентної проблематики Другої світової війни. До цієї групи належать і ті люди, котрі сповідують, частіше приховано, акуратно в таких пристойних формах і манерах обережність у ревізії старих підходів.

Я за браком часу не буду наводити відповідні приклади. Єдине, на що я можу посперитися, аби зрозуміти потребу кардинального переосмислення тематики війни, то це на слова російського письменника Даниїла Граніна, котрий був справжнім фронтовиком. Не баяноманом, яке видає себе за фронтовика – він воював. І він сказав, що єдина заслуга Радянського Союзу, яку ми можемо йому поставити, як заслугу – це власне розгром нацизму. Все. Це гірка сентенція, і Гранін тим не менше на неї наважився. Мені здається, що це дуже точна думка, про яку слід пам'ятати.

І нарешті, я б ще хотів сказати, що у дослідженнях останніх років чільне місце посідають теми ціни перемоги. Це дуже цікава, дуже складна, дуже непроста тема. 5 мільйонів полонених. 3 мільйони тільки за той перший жакхливий рік війни. Люди були приречені, тому що Радянський Союз не підписав Женевську конвенцію. Все це вам відомо без мене. Але мені здається, що належним чином ми це у наших підручниках не висвітлюємо. От всі наші політики, які інспірують проїзди Т-34 по Хрещатику під червоними знаменами, всі ці перевдягання, або 100 «наркомівських» грам, все це затіняє дуже прості речі.

Я дуже добре пам'ятаю очі покійного Віктора Степановича Чорномірдіна, з яким ми були на відкритті виставки в Центральній науковій бібліотеці імені В. І. Вернадського, присвяченій Борису Єльцину. Ми стояли з ним, розмовляли і він говорить: «Сьогодні такої день героїзму, звільнення Києва». Я йому у відповідь: «Віктор

Степанович, а ви знаєте, скільки людей погинуло під Києвом?». «Нет». «417 тисяч молодих хлопців, котрих положили тільки за те, що вони мали до 6 числа відомого вам листопада взяти Київ. От заради чого?». Великі очі в нього були: «Неужели?». «Конечно», – відповів я.

Тому треба знати оцей цифровий вимір війни – я вже не кажу про кількість втраченої бойової техніки. Але речі, які мусять обов'язково бути – це оці цифри. Ви знаєте, що деякі дослідники кажуть, що фактично Радянський Союз втратив 32 мільйони людей. Горбачовська цифра втрат була 27 мільйонів. Але сталінська цифра була 6 мільйонів. Тобто, люди мільйонами розкидалися, щоб отак от просто приховати цю правду, яка все-таки вийшла назовні. І в Москві її оприлюднили кілька років тому, у військовому архіві в Подольську. Вони кажуть про зниклих без вісти. Колосальні цифри. Мені здається, що це дуже важливі речі, про які ми не повинні забувати.

Ну і нарешті, я би ще хотів сказати, що у нас все-таки існує невеличка когорта відносно молодих і не молодих дослідників, здатних мислити незаангажовано. Я назву імена і зверну вашу увагу на публікації Івана Патриляка, який є колегою Андрія Миколайовича і працює в КНУ, Владислава Гриневича, мною згаданого, Віктора Ковалюка, який не є вже таким молодим, іще можна декого назвати з представників цієї когорти.

Тут говорилося про Волинські проблеми. Про це співвідношення образу минулого в контексті наших взаємин із ближніми та далекими сусідами. Ну найближчі – найтяжчі. Це як із родичами. Мені здається, так само, як не треба родичам давати гроші в борг – точно так не потрібно догоджати нашим сусідам. Бо коли, згадайте, дійшло до ювілею Конотопської битви, Росія зробила офіційну заяву. Коли дійшло до того, про що говорив Василь Іванович – до питання дискусійного – Голодомору – Медведєв написав відомий лист Ющенку, де він не підбирав слів. Так і написав, як він вважав.

Мені здається, що в таких речах, як Волинська різанина, а наближається її ювілей, поляки чітко кажуть – те, що ви тут шукаєте історичні корені конфлікту на Волині в 1943-му році – це для нас неприйнятно. Вони кажуть чесно, відверто. Той же історик Мотика. Писав достатньо, у нас дуже хороші взаємини. Але там є позиція. Чому тут не може бути ніякої позиції? Не треба нічого виправдовувати, але документи друквані говорять, що польські спеціальні загони здійснювали варварські акції. Винищували і дітей, і старих,

і жінок – палили живцем, стріляли. Ну так що ж ми будемо робити вигляд, що цього не було? Інша річ, що це вже минулося – треба перегорнути сторінку і жити далі.

І я в зв'язку з цим хотів би звернути увагу на одну особливість. Зараз у нас дуже багато з'явилося літератури, «партизанської», як я її називаю. Зокрема Український інститут національної пам'яті займається темою червоних партизан. Також і комуністи цю тему підтримують. І дуже добре! Слава богу! З іншого боку йде потік книжок про Бульбу Боровця, про Шухевича, про Бандеру. Але ви почитайте їх. Ви не знайдете нормальної наукової біографії. Це все або апологетика, або суцільний негатив, суцільне розвінчання і т.ін. Мені здається, що одна з ключових проблем цієї дослідницької частини, яка мусить бути покладена в основу підручників, це все-таки створення повноцінних наукових біографій. І не лише про націоналістів, а й про таких одіозних людей, як приміром, Сидір Артемович Ковпак, про якого також створено багато міфів. А чому не написати його повноцінну біографію і не лише на підставі його власних вражень про себе?

І на завершення, третій мій аспект – це суспільно-політичний інтерес. Ви без мене знаєте, що шкільний підручник, як і вузівський, сприймається в суспільстві як важливий, чи не вирішальний чинник формування світогляду. Про це вже говорили. А тому, говорячи про зміст підручника, на превеликий жаль, повертаюсь до слів Олександра Андрійовича, який показав цю кон'юнктуру політичну і писання історії в нашій країні. Все це залишається полем бою різних політичних сил і різних ідеологій. І зняряддям політичної боротьби. Найбільш рішучі спроби, це ви також знаєте без мене, націоналізувати історію України приписують нашому нещасному, безуспішному, ніякому Віктору Андрійовичу Ющенку, який успішно програв усе.

При цьому всі, хто критикує його. До речі, я не розумію, чому його так критикують – є кого критикувати: критикуйте Удода, за те що вони створили підручник з росіянами, критикуйте Януковича, критикуйте Табачника. Ні, от вони на Ющенка – він як злодій головний. Тому що Ющенко програв і в цій сфері, тому що він намагався грати роль історико-політичного Фігаро. Він знову намагався поєднати те, що запропонував Олександр Андрійович – Велику вітчизняну і Другу світову. Не треба це поєднувати. Це тупикова гілка. Вона нікуди не приведе і нікому ви не догодите. Тому що ветеранів,

які, насправді були б зацікавлені в реалістичному відтворенні подій війни, вже немає – вони померли всі. А є політичні маніпулятори та імітатори. Чому ми, власне кажучи, повинні їм догоджати? За якими стандартами, за якими критеріями? Я не буду говорити про те, що політика нинішнього режиму позначена такими амбівалентними рисами.

Дуже хороший приклад з Биківнею. Це була така театральщина і нічим не обґрунтований спектакль, який був влаштований. Поляки заявили, що там лежить тисяч 5-9. Немає такої цифри. Встановлено буквально кілька осіб, а адміністрація скористалася цією нагодою, щоб висловити і вписати себе в цю комеморативну політику – сучасну політику пам'яті. І я дуже добре пам'ятаю, як до мене звернулись із питанням: що ж написати на камені? Ну, я кажу – написати, що жертвам комуністичних репресій. Ні. Це занадто радикально, ми можемо когось образити. Давайте напишемо або жертвам тоталітарних репресій, або жертвам політичних репресій. Тобто якихось там репресій.

І от в цьому сенсі я хочу завершити прикладом Франції. У грудні 2005 року 19 найавторитетніших істориків Франції виступили з протестом в популярній газеті «Ліберасьйон». Проти чого? Вони виступили проти указів про пам'ять із заборонаю піддавати сумніву Голокост, геноцид турків проти вірмен і рекомендаціями історикам як треба трактувати наслідки колоніальної політики Франції в Африці і т.ін. Історія, заявили ці фахівці – це не релігія, це не мораль. Вона не повинна бути рабинею актуальності. Вона може зводитися лише до пам'яті, яку формують. І тим більше вона не може бути об'єктом юрисдикції. У вільній державі ані парламент, ані будь який юридичний авторитет не має права визначати, що в історії є правдою. До цієї заяви істориків невдовзі приєдналося кілька тисяч французьких вчених. Це дуже хороший приклад для України і я хочу ним завершити. І трошки внести песимістичну ноту. Мій улюблений письменник Василь Кожелян (якщо не читали – дуже раджу почитайте його «Конотоп») написав сумну фразу: «Є ті країни, де все тече, але нічого не змінюється». Але нічого й не зміниться, якщо ми не будемо намагатись з вами на нашому мікрорівні хоча б щось змінити.

*ЛЕВИТАС
ФЕЛІКС ЛЬВОВИЧ,
доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри
методики суспільно-гуманітарної
освіти та виховання
Інституту післядипломної
педагогічної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка*

СПОСОБИ ВИКЛАДАННЯ ДИСКУСІЙНИХ ТЕМ У НАВЧАЛЬНІЙ ДИСЦИПЛІНІ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

Сучасні виклики, які стоять перед історичною освітою, змушують іще раз переосмислити все, що ми робимо. На ці виклики, зрозуміло, не дадуть відповіді наші колеги – фахівці з фізики, хімії, математики. Треба мати на увазі й те, що історична наука за останні пару десятків років зазнала досить серйозних трансформацій, і маврацію Олександр Андрійович Удод, коли про це говорив.

Перш за все, давайте поміркуємо, чому ж виникають складні історичні питання, чому так складно на них відповідати, звідки взагалі вони взялися. Скажімо так, до 1986 – 1987 рр. дискусійних тем в історичній науці та освіті взагалі не було. Існували єдина навчальна програма, єдиний підручник – одним словом, єдиний ідеологічний фарватер. Демократичні зміни, які відбулися в СРСР і, зокрема в Україні напередодні і після 1991 року, створили умови для постання в українській історичній науці багатьох історичних шкіл. Це, безумовно, було позитивним явищем, однак це також утворило й широке поле для дискусій науковців-істориків.

Сьогодні мене часто запитують студенти: «Як бути, коли викладач на лекції з історії говорить нам одне, у підручнику ми читаємо друге, а інтернет-ресурс подає третє. Як за таких обставин готуватися до семінарів?» Отже, проблема справді існує, і тому нам

потрібно чітко з'ясувати для себе, чому, власне кажучи, існує ця проблема – проблема різних інтерпретацій складних і подразливих історичних тем.

Я вважаю, що перш за все цю проблему творить історична пам'ять. Історична пам'ять – не лише пам'ять окремої людини, це є своєрідна мікроісторія, і всі ці мікроісторії зливаються в океан великої історії. У кожної людини є власна мікроісторія. На ґрунті різних мікроісторій постають колективна історична пам'ять, регіональна пам'ять і, певною мірою, національна пам'ять. У сучасній Україні, зокрема в її регіонах, на жаль, історична пам'ять є різною. Але так розпорядилася історія, тому всі зроблені за останні 21 рік спроби переламати чиюсь історичну пам'ять не вдалися. Так само як і спроби зруйнувати різні історичні школи, відмовитися від диференційованого підходу у викладанні історії.

Однією з форм роботи, в контексті викладання дискусійних історичних тем, є студентська наукова експедиція. 2007 року ми організували таку експедицію для вивчення історії Голодомору. Перебуваючи у селах Київської області, наші студенти відзняли фільм «Голодомор» – аматорський фільм на 45 хвилин, котрий дістав третю премію в номінації «Науковці – аспіранти». Матеріали, які студенти відзняли, справді є унікальними. Вони наближають нас до правди, бо дають можливість реконструювати ті події. Причому реконструкцію подій проводили не історики, а сиві бабусі та дідусі, які усе це пережили і які говорили відверто, від душі, від серця про те, як воно все було, як вони все це бачили. І скажу вам чесно, жодному історичному з іншими поглядами просто неможливо спростувати матеріал, який свідки голоду надали.

Друге, що надає дискусійності нашій роботі й створює чимало проблем – це стереотипи історичної пам'яті. Як народжуються стереотипи історичної пам'яті? З упереджень у ставленні до історичних подій, до народів України, до окремих явищ і фактів. Скажімо, так трапилось у житті, що відбулися певні трагічні історичні події, які люди сприйняли досить емоційно і які запам'ятались. Ця пам'ять генетично йде від покоління до покоління, і вона безумовно ґрунтується на правдивих подіях, котрі не можна заперечувати, адже люди були їх свідками. З іншого боку, на жаль, болючі, жахливі події, котрі сталися у XVII, XVIII, XIX ст., першій чверті XX ст., подекуди автоматично переносяться у XXI ст. І коли сьогодні ми говоримо

про інформаційну революцію, про гуманістичні європейські цінності, коли ми сьогодні робимо заяви про відданість ідеалам демократії, правовій державі, громадянському суспільству, то це явно не сходиться з вищеозначеною ситуацією. Між тим, стереотипи зазвичай є стійкими, вони безумовно репродукуються і дуже часто негативно впливають на молодіжну аудиторію.

Третій момент – це коли відбуваються досить серйозні інсинуації й підтасовки історичного матеріалу, або коли до наукового обігу вводиться лише певна частина історичного матеріалу – та, яка «потрібна», коли історик не бачить усього контексту подій, висвітлюючи тільки окремі сторони проблеми, прибираючи загальний контекст.

Усі ці негативні фактори у вітчизняній історичній науці – об'єктивні й суб'єктивні – вони сьогодні розколюють громадськість, суспільство, вони не сприяють встановленню миру та злагоди в українській державі, а навпаки роз'єднують, вони не консолідуєть, вони мають негативне значення і для науки, і для суспільства в цілому.

В ході наших перших зустрічей із студентами ми зазвичай прагнемо зрозуміти, що студенти знають, на що вони націлені, тобто відбувається певний підготовчий етап до навчання. Далі починається непроста щоденна робота, тому що студент-історик повинен знати, як власне народжується історична наука.

Як відомо, ще Арнольд Тойнбі зауважив, що робота історика складається з трьох етапів: 1) історик знаходить історичний факт; 2) історик міркує, осмислює історичний факт, аналізує й перевіряє його; 3) історик доводить історичний факт до відома громадськості. Однак, на жаль, кожний з цих етапів може бути позначений певними негативними діями, маніпуляціями з історичним матеріалом, що й зумовлює в подальшому серйозні дискусії.

Одне із завдань, яке стоїть перед нами, – усвідомити, що до 1991-го року існувала ідеологічна історія, котра сьогодні стала політичною. Ми часто забуваємо, що політична історія безпосередньо залежить від політичної кон'юнктури, від конкретного ситуативно-політичного моменту. Іще в серпні 2010 року, під час зустрічі представників МОН із вчителями історії ішлося про те, що однією з найбільших проблем є те, що історію пишуть під політичну кон'юнктуру. Натомість необхідно намагатися подавати історію такою, якою вона була. Нікого не треба в історії закидати камінням, треба сприймати події, явища, факти, людей такими, якими вони були.

На жаль, ми ще не вийшли з «радянської шинелі», коли викладач, вчитель дає свої однозначні оцінки, дає свої рецепти студенту, як саме тлумачити ту чи іншу історичну подію. Він виступає істиною в останній інстанції і це при тому, що існує цілий світ сучасних комунікацій, існують потужні електронні інформаційні бази. Тому, коли ми зустрічаємося з молодіжною аудиторією, ми повинні чітко розуміти: по-перше, викладач сьогодні не є єдиним джерелом постачання інформації; по-друге, він не може бути істиною в останній інстанції; по-третє, в сучасній історичній науці панує науковий плюралізм, і це є добре, це є природно. Ми говоримо про науковий плюралізм, про наявність різних історичних шкіл в Україні. І це, безумовно, є позитивним явищем, бо наука не може творитись з єдиної концепції, тим більше, що в сучасній вітчизняній історичній науці існує багато концепцій і багато історичних шкіл.

Відповідно викладач не може працювати і спілкуватися зі своїми колегами за принципом: є дві точки зору – моя і неправильна. Сьогодні ми повинні створювати інший фон навчального процесу. Яким має бути цей фон? Передусім зауважу, що нині перед викладачем стоять дуже високі вимоги стосовно обізнаності в історичному матеріалі та тих історичних ресурсах, котрі існують. Мені часом буває незручно, коли по телебаченню історики розповідають, що ми, мовляв, не можемо дослідити повністю тему війни, бо не всі джерела іще відкриті. Це неправда. Всі джерела за темою Друга світова війна в Україні відкриті. Всі, крім окремих справ, які мають державну таємницю (вони справді закриті). А в Російській Федерації закриті ті справи, які стосуються діяльності Головного розвідувального управління. Всі інші справи, передусім у військовому архіві в Подольську – ті, що стосуються українських фронтів, військкоматів, військових операцій, журналів бойових дій – усі вони відкриті. Треба тільки мати бажання працювати, і звичайно фінансові можливості.

Сучасний викладач також безумовно повинен розуміти, що будувати навчальний процес за відсутності полеміки між викладачем і студентом, між самими студентами вже неможливо. Сьогодні ми маємо море історичного матеріалу, котрий спонукає до активної творчої роботи.

Нарешті сучасний викладач має вирізнятися високим рівнем культури, прихильністю гуманістичним цінностям, патріотизмом і оптимізмом при викладанні історії, а головне розуміти, що усе, що

він робить служитиме справам гуманізму, єднанню українського суспільства, зміцненню української держави.

Однак я хотів би також зауважити, що сьогоднішній вузівський арсенал викладання історії не такий вже й великий, хоча на кожній сходинці можна знайти багато чого позитивного. Наприклад, сучасна лекція відповідно до Болонського процесу – це лекція інтерактивна, і це руйнує радянський стереотип про лекцію як пасивну форму навчання. Сучасна лекція, за Болонським процесом, носить небувало активний характер, і викладач в ній виступає як сценарист-режисер, що вибудовує цю лекцію, причому вибудовує її так, аби залучити студентів до творчої бесіди, до дискусії, плануючи контроверсійні питання. Тоді ця лекція має результат.

Семінарські заняття, я мені здається, взагалі вже повинні канути у Лету. Передусім це стосується тих семінарів, коли викладач знаходиться за столом, а студенти за трибуною читають ксерокопійовані з книжок матеріали або матеріали, що їх вони витягли з Інтернету. Сучасний семінар повинен мати форму ділової гри, повинен мати форму дискусії, диспуту, і дуже серйозних виступів студентів із власними науковими проектами, в які вкладаються дискусійні теми.

Щодо практики індивідуальних творчих завдань (ІТЗ), коли студенти пишуть реферати на основі 7 – 10 монографій, то я взагалі не розумію, для чого нам це потрібно. Адже це рівень десятикласника, навіть не учня одинадцятого класу. Сьогоднішні ІТЗ повинні допомогти студентові зробити крок уперед до великої науки, вони повинні сприяти формуванню науковця, і викладач повинен студентові в цьому допомагати.

Згадаємо також про метод студентських проєктів, студентських презентацій, який може відіграти важливу роль у вирішенні дискусійних проблем. Вчора ми, наприклад, спланували студентську конференцію з історії Визвольної війни українського народу XVII ст. Встановили порядок, за яким студентська аудиторія розбивається на три групи та на основі 12 слайдів кожна група повинна буде презентувати свій проєкт на ту чи іншу проблему з урахуванням тих дискусій, які існують в Україні щодо цієї непростой проблеми.

Зазначимо, що сьогодні вирішує найбільш цікаві і злободенні проблеми студентське наукове товариство. Зокрема, наше студентське наукове товариство працює над вивченням спадщини Бориса Дмитровича Грінченка. Це – основна наша проблематика, крім іс-

торії освіти у Києві. Мені особисто це дало дуже багато позитиву. Працюючи над спадщиною Грінченка (хоча я ніколи не був грінченкознавцем), я для себе знайшов дуже багато цікавого матеріалу. Ми знаємо Грінченка передусім як видатного педагога, філолога, укладача словника. Але ж значно менше відома постать Грінченка як політичного діяча, і ми недостатньо знаємо про життя його родини. Вивчення грінченківської спадщини допомогло нам про все це дізнатися. Між іншим, коли ми прийшли до архіву шукати світлини Бориса Дмитровича, то побачили, що в супроводжувальній архівній документації іще з радянських часів не змінені оцінки цієї постаті, не змінені трактовки його як «націонал-ліберала», «буржуазного націоналіста» тощо! Нічого не змінилося – немов би і не було 21 року незалежності. Я був справді шокований тим, що побачив.

Іще про одне, що дозволило нам дізнатися про громадську діяльність Грінченка й оцінити його роль у політичній боротьбі в Україні, то це те, що Грінченко працював не тільки з українською інтелігенцією, але й активно спілкувався з представниками національних меншин. Більше того, він висувався в Першу державну думу від українських політичних партій та від єврейської партії Бунд. Цей факт взагалі є маловідомим. Щодо родини, то, на жаль, улюблена донька Грінченка – Настя не поділяла поглядів батька, натомість симпатизувала соціал-демократам і навіть брала активну участь у революційній боротьбі в загонах самооборони. Для нас також було одкровенням виявлення твору родини Грінченків «Хто в Україні ворог?». Це дуже цікавий твір і до того ж надзвичайно злободенний. Він нашттовхує на думку про те, що головним ворогом України на той час Грінченкі вважали імперію та її ідеологію. І чим він злободенний, то це тим, що цей унікальний твір заперечує «етнічний слід», яким, на жаль, деякі наші колеги намагаються прояснити всі трагедії України на протязі історії. «Етнічний слід» не просто веде в глухий кут, «етнічний слід» завершується у Беслані, Чечні, Нагорному Карабаху, Косово тощо. І тому сьогодні викладач повинен усвідомлювати міру відповідальності, яка лежить на ньому в процесі викладання історії й виховання молодшої генерації України.

*КОСТИЛЄВА
СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА,
доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри
історії ФСП НТУУ «КПІ»*

**МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ВИЩІЙ ТЕХНІЧНІЙ ШКОЛІ
(до питання про співвідношення проблемного
і хронологічного підходів у змісті навчальних програм)**

Нині історія в технічному вузі виступає органічною частиною усього циклу соціально-гуманітарних дисциплін, які мають на меті формування гуманістичного світогляду та особистісної професійної культури майбутнього інженера.

Особистісна професійна культура інженера – досить складне і багатопланове поняття, котре, на думку науковців, включає в себе і загальну, і комунікативну, і інформаційно-методологічну, і екологічну культуру, не кажучи вже про культуру мислення, креативні якості та, ясна річ, культуру особистісного самовдосконалення.

Власне, прищепити студентові прагнення до самоосвіти і самовдосконалення – це і є наше головне завдання. Адже, як каже народна мудрість, посередній викладач – здатний лише розповідати, гарний викладач – пояснювати те, про що розповідає, ну а справжній викладач мусить надихати.

За останні 20 років опубліковано сотні статей з проблем викладання гуманітарних дисциплін у вищій технічній школі. Час від часу в публічному інформаційному просторі спалахують палкі дискусії на тему: потрібно чи не потрібно викладати історію України

у технічних вузах. І хоча нині наказом Міністерства освіти і науки навчальна дисципліна «Історія України» в таких вузах дістала, так би мовити, «постійну приписку», усе ж дискусії не припиняються.

В центрі їх традиційно перебуває тема «копіювання», «повторення» вузами шкільної програми з вітчизняної історії. Поряд із цим гостро стоїть питання про співвідношення «фахових» і «не фахових» дисциплін у навчальному процесі. Реальним відбиттям суперечок на цю тему є перманентна дискусія, і навіть більше – своєрідні словесні «бої» між «гуманітаріями» і «технарями» у технічних вузах за більші обсяги навчального часу.

Насправді ті з колег-гуманітаріїв, котрі послідовно виступають за різке збільшення обсягу навчальних годин для викладання гуманітарних дисциплін і, зокрема, історії України у вищій технічній школі, потрапляють у своєрідне замкнене коло. Об'єктивно умов для різкого збільшення обсягу навчальних годин для гуманітарних дисциплін у технічних вузах справді не існує. Всі ми, викладачі-гуманітарії, подекуди чуємо від наших студентів нарікання на те, що їм бракує часу для вивчення спеціальних дисциплін, що відчувається брак часу для практичних занять із спеціальних дисциплін тощо.

Отже, напевно всі ми повинні врешті усвідомити, що ті часи, коли ідеологічні дисципліни на кшталт історії КПРС викладалися у вищій технічній школі майже на тому самому рівні, що і для студентів – гуманітаріїв – майбутніх викладачів історичних дисциплін, вже назавжди відійшли у минуле.

Нові реалії вимагають вирішення існуючих проблем з викладанням історії України у вищій технічній школі не за рахунок заздалегідь прогашної боротьби за «додаткові години», а за рахунок удосконалення підходів у викладанні цієї дисципліни, передусім в частині осучаснення самого змісту навчальних програм.

На відміну від середньої школи, вища школа не має офіційно затверджених Міністерством навчальних програм з дисципліни «Історія України». І це, мабуть, логічно, адже кожний вищий навчальний заклад повинен мати певний простір для самостійних дій і проявів творчої активності.

Це, звичайно, не означає, що викладання історії у державних вузах може проводитися за принципом «хто в ліс, хто по дрова» (хоча ми, подекуди, і таке маємо). Однак директивне «нав'язування» вузам єдиної, «стандартної програми» викладання історії України

вочевидь не матиме перспективи. У всякому разі, це засвідчує минулий досвід: я думаю, що всі добре пам'ятають, як кілька років тому на рівні Міністерства освіти і науки робилися спроби опрацювати такі «стандартні програми» з історії України та з історії української культури. Однак справа ця зайшла у глухий кут, адже представники різних вузів і навіть споріднених спеціальностей часом не могли зійтися й у визначенні такого, здавалося б, суто академічного питання, як предмет дисципліни.

З іншого боку, не можна заперечувати, що існує нагальна потреба в осмисленні досвіду й досягненні консенсусу у підходах до формування змісту навчальних програм історичних дисциплін у вищій технічній школі. Існують виклики, на які ми усе ж мусимо відповідати.

Справді, питання, чи не повторюють зміст шкільної програми вузівські програми з історії України у вищій технічній школі, стоїть особливо гостро. Ми маємо обмежену кількість навчальних годин на викладання цієї дисципліни в порівнянні з історичними факультетами та педагогічними вузами, котрі готують майбутніх істориків. Уміння і навички, що ними мають оволодіти випускники гуманітарних і випускники технічних факультетів, технічних вузів у процесі вивчення цієї дисципліни, також суттєво різняться. Отже, для технічних факультетів «звичайних вузів» і технічних вузів не можуть бути прийнятними стратегії ані поглибленого вивчення вітчизняної історії, ані навіть викладання предмету для, так би мовити, систематизації знань, які студент отримав у середній школі.

На жаль, аналіз навчальних програм з історії України в низці вищих технічних закладів наводить на думку, що в нашому освітньому середовищі подекуди іще бракує розуміння цього. Деякі автори навчальних програм з історії України для вищої технічної школи, можливо самі цього не усвідомлюючи, пропонують такий підхід до подання матеріалу, який по суті не може не зводитися до поверхового переліку певних подій у їх часовій послідовності. Цю ваду мають насамперед програми, автори яких безуспішно прагнуть втиснути у обмежений часовими рамками навчальний процес величезний обсяг наративного матеріалу з історії України. Однак за таких умов унеможливорюється осмислення студентом технічного вузу історичного процесу. Відповідно відбувається й вихолощування самого освітнього процесу.

Мені б не хотілося перелічувати тут імена авторів «недосконалих програм», оскільки це б індивідуалізувало обговорення проблеми, яка насправді має суспільне значення. Однак один конкретний приклад усе ж наведу.

Наведу приклад типово невдалого, з нашої точки зору, укладання програми з навчальної дисципліни «Історія України». Розподілений в ній на два модулі курс «Історії України» базований, за визначенням самих авторів, «на хронологічному принципі викладання вітчизняної історії» й має на меті «поглиблення знань у галузі вітчизняної історії». Перший модуль пропонує матеріал, який хронологічно охоплює період з давніх часів до кінця XIX ст., другий модуль – охоплює XX ст. і навіть початок XXI ст. Неможливість повноцінного викладу заявленого в програмі матеріалу з огляду на обмеженість навчальних годин є уповні очевидною.

Перспективним у вищій технічній школі є, на нашу думку, лише проблемний принцип викладання історичної минувшини. Завдання тут полягає в тому, аби в межах порівняно незначного обсягу навчальних годин зосередитися на вивченні суттєвих, макроісторичних процесів, котрі б дозволили студенту досягнути України як своєрідну соціоісторичну модель.

Нині у вітчизняному освітньому середовищі не існує принципів незгод стосовно того, що змістовне наповнення навчальних програм з історії України повинно ґрунтуватися на певних принципах, серед яких чільне місце посідають науковість, історична відповідність, міжнаціональна та релігійна толерантність, багатокультурність. Вочевидь найбільш раціональним слід вважати саме територіальні обриси при викладанні вітчизняної історії. Зрозуміло, що історія України не може викладатися поза регіонального, європейського й світового контекстів.

Водночас вища технічна школа усе ще перебуває в процесі пошуку тих методологічних і методичних підходів, які б дозволили чітко окреслити коло проблем, або, якщо хочете – перелік тих найважливіших історичних процесів, вивченню яких студент технічного вузу – майбутній інженер має насамперед приділити увагу.

Наразі різними технічними вузами вже напрацьовано певний досвід у цьому відношенні. Не є виключенням і наша кафедра, котра вже протягом тривалого часу пропонує студентам опановувати історію України саме на проблемному рівні, зосереджуючись на

вивченні широкого комплексу питань, тематично об'єднаних у чотири модулі:

1. Етнополітичний контекст української історії;
2. Історичні аспекти державотворення і правотворення;
3. Соціальні процеси і повсякденне життя на українських землях;
4. Визначальні тенденції розвитку науки і техніки.

Ми переконані, що лише проблемний підхід при викладанні історії України дозволяє студентам – майбутнім технічним спеціалістам отримати цілісне уявлення про історичний розвиток українського народу, формує у молодих людей уявлення про логіку історичних процесів на українських землях у контексті розвитку історії людства.

Втім, наші творчі пошуки тривають, і ми плекаємо надії на подальше удосконалення нашої навчальної програми. Сподіваюсь, що конструктивну роль у цьому відношенні відіграє і наш семінар, котрий цього року проводиться за участі багатьох відомих своїми значними досягненнями науковців і педагогів.

*ГОРБАНЬ
ТЕТЯНА ЮРІЇВНА,
доктор політичних наук,
професор, професор кафедри
української історії та
етнополітики історичного
факультету Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка*

СУЧАСНИЙ ВУЗІВСЬКИЙ ПІДРУЧНИК З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ЯКИМ ВІН МАЄ БУТИ

Сьогодні вже чимало говорилося про підручники з історії України, але я звернуся до моментів дещо приземлених, якщо можна так сказати, бо власне більшість присутніх тут викладачі, які кожного дня заходять в аудиторію і кожного дня бачать отой значний розрив між тим, якими мають бути аудиторні заняття, і тим, якими вони є у нас насправді. Тож, мабуть, одним із шляхів до подолання цього розриву має бути новий підручник з історії України. Щоб перейти від світу ідей до світу речей, так би мовити, від ідеї підручника з історії України до реалізації цієї ідеї в життя, треба визначитися насамперед, на кого цей підручник має бути орієнтований.

Зрозуміло, що коли ми говоримо про дисципліну, загальнообов'язкову для вивчення, як от історія України, то одна справа, коли йдеться про студента-історика, котрий навчається за спеціальністю «історія», і зовсім інша, коли йдеться про величезну решту студентського загалу, для якого вивчення історії України вкладається в один семестр. Про цю останню категорію студентства я би хотіла сказати не тому, що вона є чисельнішою, а тому, що коли йдеться про студента-історика, то взагалі важко говорити про підручник з історії України як такий. Зрозуміло, що навчання студента-історика потребує використання цілої низки підручників, не враховуючи

величезного масиву різної допоміжної літератури. Про цю другу категорію я можу також говорити більш предметно, оскільки я представляю кафедру в КНУ, яка обслуговує природничі факультети. Хотіла би водночас презентувати тут інтелектуальний продукт нашої кафедри, хоча дуже шкода, що не довелося побачити його тут на виставці. Але я тішу все ж себе надією, що покажу підручник усім, хто його не бачив і він назагал знайомий колегам викладачам.

Отже, яким би бачився «оптимальний» підручник, принаймні такий, який наш колектив вважає міг би тією чи іншою мірою задовольнити нагальні вимоги. Це завдання виглядає ще складнішим тому, що між студентами неспеціальних факультетів, хто не навчається за спеціальністю «історія», також існує величезна диференціація. Наприклад, між студентами гуманітарних і технічних спеціальностей відчувається суттєва різниця в сприйнятті матеріалу. З іншого боку, спостерігається відмінність між студентом-першокурсником, який щойно прийшов зі шкільної лави і старшокурсником, який прослухав в найкращому разі повний курс з історії, який коливається в межах 30-36 годин, а в гіршому випадку курс «ополовинений», «урізаний», як вже говорили колеги – 16 лекцій, 8 семінарів.

Все це, звичайно, дуже чудово виглядає – інтерактивні бесіди, дискусії, але коли у нас 8 семінарів, колеги сміються, що тут, дай Боже, якось хоч укластися в програму. Звісно, не можна не погодитись з колегами, що не можна зводити все до фактажу, запам'ятовування імен, дат, подій, а треба дійсно вчити студентів мислити. Але фактаж також річ не погана. Про це завжди згадуєш, коли чуєш на іспитах перли на кшталт того, що Богдан Хмельницький допомагав Володимиру Великому хрестити Русь, а дружиною Хмельницького була Катерина II, яка між II і III Універсалом Центральної Ради роздавала землі українським колоністам. Тож ясно, що на всі ці моменти треба зважати, зважати і зважати, і брати їх до уваги, уявляючи яким має бути підручник у реаліях, з якими ми сьогодні зіштовхуємося.

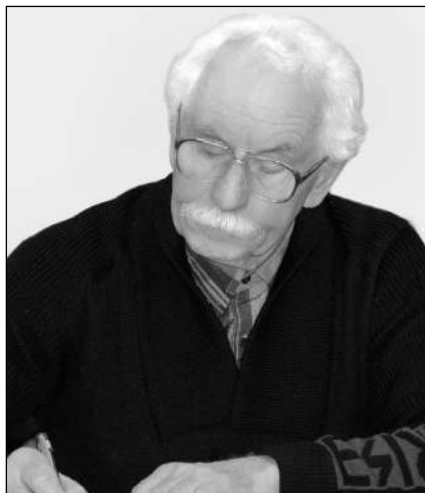
Якщо написання рефератів для студентів-істориків на основі 5-10 монографій – це рівень школяра, то студенти природничих факультетів готові завалити нас рефератами, але ви добре знаєте, звідки вони беруться. Ну а тепер, власне, про сам підручник. Ідея полягає в тому, що ця книжка поєднує в собі якості традиційного підручника, в якому викладений лекційний матеріал та документи. Він поділений на розділи, причому ці розділи максимально наближені до тематичної

розбивки програми з історії України, яка орієнтована на студентів неспеціальних факультетів, хіба що окремо виділяються три розділи XIX ст.: українські землі в складі Російської, Австро-Угорської імперій та початок XX ст. Такий підхід краще засвоюється тому, що він підтверджується джерельною базою, вимагає від викладача дуже уважного, вдумливого ставлення до цієї документальної частини, для того щоб дійсно не зійти до викладання сухих фактів, а орієнтуватися на тенденції, які в сучасній соціогуманітаристиці набирають все більшої сили – передусім на антропоцентричну тенденцію. Потрібно подавати яскраві, виразні приклади, які б не тільки ілюстрували, а й мали виховне значення, щоб студент не тільки історію України вивчав, а щоб він її усвідомлював та відчував.

Звичайно, що вдало підібраний матеріал виконує кілька вельми корисних цілей та функцій: по-перше, будемо реалістами – студент не побіжить до бібліотеки почитати Літопис руський і це, на превеликий жаль, мабуть для більшості студентів буде єдина можливість ознайомитися з джерельною базою вітчизняної історії, побачити той же літопис на власні очі – що там у ньому написано. По-друге, крім хронологічної таблиці, хоча і розширеної, в підручнику є покажчик всіх державних утворень на території України, починаючи від кіммерійців.

Ще раз хочу підкреслити, що наш підручник не претендує на звання єдино вірного варіанту. Він орієнтований на студентів приrodnичих спеціальностей, хоча підходить і для студентів інших спеціальностей. І ми сподіваємося, що саме такий підручник допоможе викладачеві у непростій роботі.

*КОВАЛЬСЬКИЙ
БОРИС ПАВЛОВИЧ,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії
НТУУ «КПІ»*

РЕАЛЬНОСТІ МИНУЩИХ ЕПОХ – ГОЛОВНЕ ДЖЕРЕЛО НАУКОВИХ, ДОСТОВІРНИХ ІСТОРИЧНИХ ЗНАТЬ

Можемо констатувати, що наші сучасники, особливо науковці й взагалі представники творчої інтелігенції тлумачать по-різному саме поняття «історія» та мають різні погляди стосовно методології й методики історичного дослідження. Цілком зрозуміло, що проблеми вивчення і висвітлення історичної минувшини цікавлять спеціалістів різноманітних «жанрів» оволодіння глибинами життя цивілізацій, народів, країн, етносів, держав протягом тисячоліть. Поруч з істориками в цій сфері «варяться» політологи, філологи, філософи, публіцисти, письменники і, за певної потреби, – політики.

Аналізуючи історіографію висвітлення життя наших попередників, доводиться констатувати, що історія України сьогодні в більшості випадків подається далеко не з наукових, об'єктивних і реальних позицій. Міфотворчість, гіперболізація, псевдо-патріотизм, маніпулювання фактами і подіями, замовчування незручного і неприйняттого, поруч із «приємною фальсифікацією» стали підмурками в історичному екскурсі для низки «діячів», «пропагандистів» у цій сфері.

На мій погляд, перспективи розвитку історії України повинні базуватися на прийнятій більшостю спеціалістів підвалині: історія – це

наука, і наука досить точна. А історизм – це принцип пізнання подій і явищ у їх становленні й розвитку, організаційному взаємозв'язку з умовами, які їх породжують. Засади історизму спонукають оцінювати події, факти, відому особу не з позицій абстрактних часових тем, а виходячи з конкретних історичних умов, обставин, за яких вони відбулися, бачити, що нового вони принесли і в який спосіб впливали на подальший перебіг та розвиток суспільства.

Нетлінність історичним дослідженням гарантує об'єктивна реальність – розуміння того, що весь матеріальний світ загалом, в усіх його формах і проявах, існує незалежно від людської свідомості й первинного ставлення до нього. Одночасно не слід забувати, що об'єктивні і суб'єктивні фактори історії – двоякого роду умови суспільного розвитку. Якщо об'єктивні сприймаються як певні умови, що незалежні від людей і визначають напрямки рамки їх діяльності, то до суб'єктивних факторів відноситься цілеспрямована діяльність мас, класів, партій, держав, окремих особистостей, їх свідомість, воля, вміння діяти тощо. Об'єктивні фактори завжди виступають як визначальні, але їхня дія проявляється тільки через дію суб'єктивних факторів.

Уміння дослідника не тільки проникнути в історичні глибини, а й зрозуміти реалії періоду, відчувти їх з позицій того часу, нададуть можливість об'єктивно оцінити досягнення й прорахунки наших попередників. Ситуація помітно спотворюється, якщо реалізується «принцип/метод» – «со своей клешнёй в калашный ряд». На превеликий жаль, таке у вітчизняній історіографії у багатьох «розвідках» на історичні теми стало нормою.

Не є дивиною, що деякі історики з натхненням описують історію українського народу в прадавні та давні часи, у періоди до нашої ери. Їх не бентежить той факт, що таких суб'єктів тогочасної цивілізації, як «Україна», «український народ» тоді ще і в перспективі не бачилось. Певним чином це стосується і дослідників життя племен, етносів, народів, держав I тисячоліття н. е.

Нині ми закономірно вивчаємо процеси життя людей найдавніших часів, в тому числі на території сучасної України. Мабуть, доцільно використовувати таку дефініцію, адже в основному, аналізуючи нашу минувшину, ми досліджуємо її перебіг, спираючись на сучасні кордони і територію України. На мою думку, термін «історичні території сучасної України» – найбільш відповідає постановці проблеми наукового вивчення того періоду.

В історії України є ціла низка подій, видатних осіб, організацій, в оцінці яких об'єктивність і бажання зрозуміти реалії минувшини певними дослідниками зникають «як тіні опівдні». Візьмемо, наприклад, провідного діяча періоду створення Української національної держави середини XVII ст. Богдана Хмельницького. Більшість істориків оцінюють його діяльність, виходячи з результатів Переяславсько-Московської угоди 1654 року. Сьогодні противники цієї угоди від душі лають гетьмана за союз з Московською державою. Прибічники такої політики Б. Хмельницького віддають йому пошану і хвалу. І ті, й інші не завдають собі особливого клопоту в пізнанні реалій того періоду. А вони були багатоглибкими. Внутрішньо і зовнішньополітична ситуація диктували лідеру Війська Запорізького необхідність реалізації гнучкої тактики і перспективної стратегії. До честі Богдана Хмельницького, як політичного і військового діяча, він зміг виконати свою місію.

Ще більш цікавою складається ситуація довкола Української Центральної Ради. Багато дослідників, в тому числі з української діаспори, політиків, політологів, не кажучи вже про публіцистів, занурюючись в події 1917 – 1918 рр. з надзвичайною легкістю, вказують М. Грушевському, В. Винниченку та іншим керівникам Української Центральної Ради на їх помилки, недоробки і недалекоглядність. Вони, бачите, не виконали завдань, які поставили перед Центральною Радою сьогоднішні «діячі» від науки і політики, а звідси й оцінка – Михайло Грушевський і його соратники провалили покладену на них місію.

Хотілося б зауважити співбратам по історичному слову. Якби Українська Центральна Рада у надскладних умовах Першої світової війни, революцій в Російській державі лише проголосила відродження Української національної держави, піднявши на реалізацію цієї мети мільйони співвітчизників, то вже лише цим вона заслужила би право на вічну пошану і добру пам'ять українського народу. А зроблено ж було набагато більше. Реально постала Українська Народна Республіка. Що ж до недоліків та прорахунків – їх немає лише у нероб.

Певним чином дивує однобокність і упередженість дослідницьких позицій низки істориків, котрі займаються періодом 1930-х років, історією радянської України, виставляючи негатив внутрішньополітичний як основу життя наших дідів і батьків. Вони напевне зневажають не лише зроблене предками, а й себе самих. Здобутки

й традиції українського народу були в одній упряжці. І це потрібно не тільки бачити, а й розуміти. Тим паче не надавати статусу «унікальності» трагічним подіям в УСРР. Подивіться що коїлось в Європі в ці роки, або згадайте світову економічну кризу 1929 – 1933 рр. і її наслідки для мільйонів людей. До речі, 14 липня 1933 р. у Німеччині були заборонені всі політичні партії, крім нацистської; 17 травня 1933 р. в Іспанії прийнято закон, що передбачав націоналізацію майна Церкви і закриття церковних шкіл; влітку 1933 р. промислове виробництво і прибутки населення США скоротилось на половину, в порівнянні з 1929 р., а кількість безробітних зросла з 3 до 15 млн. осіб¹.

Радує, що в міжнародному житті були й певні позитиви. 1933 р. – 28 липня встановлено дипломатичні відносини Іспанії й СРСР; 16 листопада 1933 р. встановлено, після довгої перерви, дипломатичні й торговельні відносини між США та СРСР.

Думається, що глибоке й всебічне пізнання та розуміння історичної минувшини сприятиме не тільки об'єктивній її оцінці, а й підвищенню рівня самоповаги істориків та визнання їх праці в суспільстві вартісною.

Окремо хотілося б висловити думку стосовно використання в дослідженнях хронологічного і проблемного методів. Більшість істориків успішно застосовує перший. Вважається, що використання другого доцільно при вивченні певних життєвих колізій суспільства на тому чи іншому етапі його буття.

Зокрема, видається доцільним використання проблемного методу при дослідженні історії держави, історії державного управління в Україні тощо. Виходячи з дефініції, що держава – це єдина система інституцій влади створених суспільством, що проживає на певній території для всебічної організації свого життя, ми бачимо, що не в усі періоди майже 12 вікової історії з моменту виникнення української держави, вона існувала як така. Звідси, мабуть, не зовсім виправдане хронологічне вивчення історії.

На основі аналізу соціально-економічного і суспільного стану життя українського народу, різних його регіонів можна дійти висновку про наявність 3-х відмінних проблемних ситуацій, з характерними особливостями.

¹ Грег Вард. История США. – М.: АСТ, Астрель, 2009. – С. 157.

I. Наші предки мали свою державу, виходячи з реалій періоду, управлінську (центральну, регіональну, місцеву) та адміністративно-територіальну системи, законодавство та внутрішньо і зовнішньо політичні засади буття. Це, об'єктивно, часи Київської Русі (X – XIII ст.), Війська Запорізького, Гетьманщини (1648 – 1708 рр.), Української Народної Республіки (1917 – 1920 рр.), УСРР – УРСР (1921 – 1991 рр.), суверенної України (від 1991 р.).

II. Періоди входження історично українських земель до складу інших держав на правах автономії. Українці в цих умовах мали національну систему управління на регіональному й місцевому рівнях, жили, в основному, за законами держави-сателіта. Така ситуація складається у Великому князівстві Литовському (XIV – XV ст.), Російській імперії (1708 – 1775 рр.), на землях Галичини в Австрійській, Австро-Угорській імперії (XVIII – XX ст.), на Карпатській Україні у Чехословаччині (1938 – 1939 рр.).

III. Далеко не найкращі часи для українців, коли вони повністю залежали від влади і законів інших держав, за тих, чи інших обставин опинившись в їх складі. Максимум, на що вони могли розраховувати в організації свого життя – місцеве самоврядування. Великодержавне антиукраїнське насилля характерне для Речі Посполитої (XVI – середина XVII ст.), Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.), Польщі стосовно Галичини (1923 – 1939 рр.), фашистської Німеччини (період окупації території УРСР, червень 1941 – жовтень 1944 рр.).

Зрозуміло, що життя наших предків в його складових і часі пов'язане нерозривно і відбувалось поступально, в річищі життя європейської і світової цивілізацій. Однак проблемний підхід до вивчення певних аспектів нашої минувшини напевне дасть можливість глибше та ефективніше її пізнати.

Підводячи підсумок, на превеликий жаль, доводиться констатувати, що певне коло «історієзнавців» напевне сприймають професію історика, як одну з трьох найдревніших (поруч з жрицями кохання, майстрами інформаційного слова) професій. А звідси й бажання за рахунок обслуговування ідеологічних, політичних, націоналістичних та інших амбіцій відповідних прошарків, класів і особистостей формувати свій «статус» у суспільстві, створювати персональний «моральний» конфлікт.

На щастя для нашого народу і держави перед в історичній науці історії України впевнено беруть сьогодні професіонали високого класу, представники різних регіонів і наукових шкіл, академічних дослідницьких закладів і вищої школи. Їх праця і пошук виступають гарантією того, що наступні покоління зможуть реалізувати законне право знати історію своєї Батьківщини, віддати належну повагу і зберігати в своїй пам'яті життєвий поступ попередніх поколінь.

*ПИСАРЕВСЬКА
НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА,
кандидат історичних наук,
директор Державного
політехнічного музею при
НТУУ «КПІ»*

МУЗЕЙНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ СПРИЯТЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ЗАСВОЄННЯ СТУДЕНТАМИ ТЕХНІЧНИХ ВУЗІВ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Что представляют из себя музеи высших учебных заведений? Этот вопрос не так прост, каким может на первый взгляд казаться. Вузовские музеи могут быть весьма разнообразными – комнаты памяти, музеи трудовой и боевой славы, собрание приборов или инструментов и т.п. Однако в любом случае они призваны стать местом, где должен создаваться своеобразный университетский кластер, способный объединять людей.

Для начала я хочу сказать немного о тех организациях, которые университетские музеи объединяют. В составе ЮНЕСКО есть такое подразделение ИКОМ (International Council of Museums). ИКОМ – это организация, которая объединяет все виды существующих в мире музеев. В будущем году в Рио-де-Жанейро будет проходить всеобщая конференция ИКОМ, и на это мероприятие планируют пригласить 5 тысяч человек. Одна из секций ИКОМ – секция вузовских музеев.

В украинской организации ИКОМ есть секция, которая называется УМАК. Эта секция существует уже два года. В прошлом году она провела конференцию, на которую были приглашены представители

всех вузовских музеев. На форуме обсуждались вопросы о наших украинских музеях, о европейских музеях и о возможных перспективах сотрудничества. Не секрет, что состояние вузовских музеев у нас непростое. Сегодня в Украине насчитывается 4,5 тыс. музеев, которые находятся под эгидой нашего министерства. Из них 500 вузовских музеев. Все они неравнозначны ни по своему значению, ни по богатству коллекций, но каждый из них играет определенную роль в своем университете или вузе. Нередко их значение выходит за узкие рамки вуза. К числу таких можно отнести, например, Музей обсерватории при Киевском университете, который имеет одну из самых богатых коллекций. Туда люди специально записываются на экскурсии. Однако, к сожалению, руководство музея не может наладить отношения с вузовской администрацией. К тому же в нашем законодательстве вопросы вузовских музеев плохо прописаны. Поскольку они не имеют статуса государственных, то полностью зависят от милости администрации и доброго расположения ректора.

В 2000 году европейские музеи организовали академическое общество «Академическое наследие», которое в будущем году в Валенсии проводит 14-ю конференцию, посвященную проблемам музеев. Одна из таких конференций, в которой я участвовала, проходила в Падуе на базе ее университетских музеев. Год основания этого университета – 1222. Вы можете увидеть там инструменты Галилея и другие уникальные экспонаты. В целом это то, с чего фактически начиналась наука – физика, палеонтология, хирургия и т.п.

Вузовские музеи, как правило, малодоступны для широкого посетителя, однако тенденция такова, что многие из тех музеев, которые были ранее закрыты, сегодня принимают посетителей. В музей, который находится в здании института физики Падуанского университета, можно попасть по записи, а антропологический и палеонтологический музей, который находится в палатце Кавалли, открыт для посещения. Музей, который расположен на педагогическом факультете Падуанского университета, оригинально представляет практически всю историю детства. Экспозиция начинается с момента появления первой игрушки – главного символа детства. Все музеи одновременно представляют и историю страны. Например, в названном выше педагогическом музее в одной из экспозиций показан послевоенный школьный класс. Ты можешь тут сесть за парту, перед тобой висит зеркало и когда проводят экскурсию, то экскурсоводы

говорят: «Жизнь зависит не от кого-то, она зависит от тебя, посмотри, пожалуйста, на себя».

Еще один интересный музей – музей Спеколы. Это музей астрономический, который пользуется огромной популярностью в Падуе. Ночью во дворе музея можно увидеть звездное небо и сюда приходит множество людей. Среди университетских музеев особое место занимают также ботанические сады. Интересный ботанический сад в Падуе – это самый старый ботанический сад Европы, он работает с 1665 года и он внесен в реестр мирового наследия.

Следующая конференция проходила в Тронхейме (Норвегия) и на ней присутствовало 99 участников из всех европейских стран. В зале университета, точнее в помещениях университета, прямо в коридорах можно увидеть экспозицию по истории связи. На территории университета стоит один из первых электрических локомотивов, представлены также фотографии, которые сделаны в музее вычислительной техники. В университете есть факультет вычислительной техники. В экспозиции представлен очень характерный для 1960-х годов интерьер, где есть джойстики на полу, старый компьютер, кресла, носители информации – то есть все то, что окружало любителя новых информационных технологий в те времена.

Есть еще одна интересная вещь. Это презентация в совершенно непривычном для нас стиле истории университета. Речь идет, например, об отчетах музея, который существует при университете. В Тронхеймском университете нет гуманитарного факультета, однако есть археологический и этнографический музеи. На финансирование этого музея выделяется 16 млн. евро в год.

В Кембриджском университете музей создал забавную выставку, которая весьма популярна среди молодежи. Она называется «стимпанк» и рассказывает о времени, которое предшествовало изобретению паровой машины.

Музей польской политехники – музей молодой. Мне пришлось участвовать в создании этого музея, оказывать методическую помощь. Музей этот создавался на основе коллекции одного из преподавателей, Гжегожа Езерского. Он всю жизнь собирал рентгеновские трубки и его коллекция, которая надлежащим образом оформлена и надлежащим образом подана, стала сердцем музея, который сегодня является музеем широкопрофильным. В этом университете также нет гуманитарного блока, поэтому в музее создан

изобразительный раздел, а также раздел истории университета, есть там также центр буддизма.

Последняя конференция, которая состоялась в рамках музейного товарищества, походила в ноябре 2012 в Турции и была посвящена совместному проекту турецких и европейских музеев.

Организатор конференции – Стамбульский музей, экспозиция которого рассказывает об истории университета и истории Турецкого государства. Демонстрируются фотографии Кемалья Ататюрка – Петра Первого турецкой страны, так сказать. Память о нем очень сильна сегодня в Турции.

Что касается практической работы нашего музея, то мы проводим отдельную работу по воспитанию детей – обучаем их музейному языку. Мы сотрудничаем с «Кияночкой» – детским садом и школой. Кроме изучения истории, дети также могут научиться сами изготавливать некоторые вещи – например, витражи. Надо сказать, что наше руководство нас в этой программе активно поддерживает. Среди других форм работы – организация выставки победителей Малой академии, проведение научных чтений. Музей наш также тесно сотрудничает с факультетами НТУУ «КПИ», в частности с Механическим факультетом. Есть у нас и другие эффективные формы работы и мы с готовностью делимся нашим опытом.

*ГОШКО
ТЕТЯНА ДМИТРІВНА,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри класичних
візантійських і середньовічних
студій Українського
католицького університету*

НОВІ/СТАРІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Для того, щоб використати досвід минулого, треба його спершу вивчити і зрозуміти, і саме для цього потрібна історія як наука. Обов'язковість вивчення вітчизняної історії – не вигадка незалежної України, ця норма існує в багатьох країнах, бо саме досвід попередників дозволяє не повторювати помилок, чогось навчитися і усвідомлено вибудовувати своє майбутнє, усвідомлено робити свій політичний вибір. Але яким би важливим не було викладання історії на всіх освітніх рівнях, якість його сьогодні не найкраща. Однією з відкритих залишається проблема підручника з історії України для вищої школи.

Сьогодні, за слушним зауваженням Я. Грицака, українські підручники нагадують європейські підручники зразка XIX ст.¹ Подібні погляди висловлювала Н. Яковенко, яка зазначала: «Та “історична пам'ять”, яку нині пропагує школа, є анахронічною реплікою зразка XIX – початку XX ст., таким собі модифікованим варіантом ілюстрованої історії України Грушевського»². Про адаптацію народницької парадигми до сучасних умов писав Г. Касьянов (зазначаючи,

¹ http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?pidruchniki_z_istoriyi_v_ukrayini_nagaduyut_pidruchniki_v_yevropi_hih_st__gritsak&objectId=1120752

² Яковенко Н. Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України // <http://www.novadoba.org.ua/history/?c=development>.

що не менш успішно схема того-таки Грушевського була адаптована і акцентована радянською історіографією)³. І «якщо раніше українська історія виглядала як невпинний, лінійний процес зміни суспільних формацій та класової боротьби, то тепер її пишуть як лінійний процес становлення націй та державності, але в річищі тієї ж телеології з виразним нахилом до примордіялізму»⁴. Хоч було це написано ще 2002 р., ситуація нині ненабагато краща, особливо якщо мова іде про підручковий нарратив.

В сучасному глобалізованому світі необхідно зміщувати акценти із суто національних проблем на проблеми глобальні. Кожна країна перебуває в оточенні сусідніх держав, її історія тісно пов'язана з їх історією, і все, що відбувається у будь-якому регіоні як правило має свої ширші причини і наслідки, прямо пов'язані з історією сусідніх народів. Отже, необхідно більше порівняльної історії. Локальна перспектива – один із найсучасніших історіографічних трендів. Але, як виявляється, не для України. Станіслав Кульчицький зазначив: «У Європі практично немає викладання вітчизняної історії, і одночасно на її тлі – світової, там викладають просто історію. Поляки та французи, які дуже боляче сприймають свою історію, в кожному підручнику відводять 50-60% історії своєї країни, а все інше – залишається на всесвітню історію. В Україні мала б бути історія України на тлі всесвітньої історії, причому в історії України мають бути і загальні явища, і регіональна історія (якої досі в наших підручниках можна мало зустріти) та історичне краєзнавство»⁵. Не слід забувати, що історія України є частиною світової історії, і тільки усвідомлення цього відкриває «цілком новий пласт питань про роль населення, що проживало на території України, в розвитку людства. Історія України вирветься з ізоляції, яку їй нав'язала національна парадигма»⁶. Відтак, Україна зможе знайти своє місце в глобалізованому світі, бодай в уявленні молодшого покоління її громадян.

³ Касьянов Г. Ще не вмерла українська історіографія // Критика. – Рік VI, Ч. 4 (54). – Квітень, 2002. – С. 21.

⁴ Там само – С. 20.

⁵ http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?pidruchniki_z_istoriyi_v_ukrayini_nagadyuyut_pidruchniki_v_yevropi_hih_st__gritsak&objectId=1120752

⁶ Галенко О. Про концептуальні та практичні підходи до створення нарративу історії України в рамках часо-просторової або територіальної парадигми // Регіональна історія України: Збірник наукових статей. – К., 2012. – Вип. 6. – С. 29.

Світ не просто глобалізований, а й інформаційно багатий. В епоху комп'ютерів та Інтернету студент має широкі можливості для знаходження необхідної інформації. Тому завдання викладача – не так викласти фактаж, як показати проблемність історії, вказати на перспективи та нові дослідження даної проблеми. Окрім того, історія має бути олюдненою, менше узагальнюючих пасажів, сухих цифр, щоб студент справді відчув цей дух, логіку подій, побачив не тільки державні, а й приватні інтереси і цілі персонажів історії. Як у наукових текстах, так і в підручниках має бути не лише еліта, а й та «мовчазна маса», яка власне творила підвалини тогочасного світу. Н. Яковенко зазначала, що для історіописання непотрібна надмірна героїзація певних осіб⁷, варто звертати увагу на період мирного життя⁸, а особливо на те, що називають повсякденністю. Як відомо, такий новий напрямок в історіографії, як історія повсякденності («Everyday Life History», «Alltagsgeschichte») виник у другій половині ХХ ст. внаслідок «антропологічного повороту». В рамках українського наукового історіописання певний імпульс він отримав в кінці 1990-х рр., і сьогодні, бодай позірно, зростає його популярність. Щоправда, важко погодитись з твердженням І. Колесник, що цей напрям настільки популярний, що серед професійних істориків нині історією повсякденності не займається хіба що лінивий⁹. Насправді все значно складніше, бо хоча цей тренд оголошується модним і актуальним, але робіт, де б послідовно вивчалися окремі аспекти повсякденного життя тих чи інших верств населення або окремих

⁷ Тут варто згадати слова у Я. Грицака, сказані під час проведення круглого столу «Колаборація та спротив у роки Другої світової війни», що був третім заходом в рамках спільного проекту науковців та вчителів історії України «Пам'ять про війну – проти війни пам'ятей»: «Одна із найбільших проблем, яку ми маємо – у школі нас годують героїчною історією. Але насправді героїчна історія – це неправдива історія. В реальності було щось інше, тут був героїзм виживання, були інші мотивації. І коли ми переносимо наголос з героїчної історії на історію схоплених війною людей, яка була для них страшною трагедією, то це дає добрий ґрунт для нормальної розмови для примирення» // Власюк А. Ярослав Грицак: Нас годують героїчною історією, яка насправді не є правдивою історією // <http://www.varianty.net/statt/kultura/item/2941-u-lvovi-vidbuvsya-ostanniy-krugliy-stil-ukrayinskih-ta-inozemnih-istorikiv-yaki-vizmut-uchast-u-napisanni-spilnogo-pidruchnika-z-istoriyi>

⁸ http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?geroyizatsiya_pevni_h_osib_nepotribna__istoriki&objectId=1120751

⁹ Колесник І. «Повернення до речей» як перспектива історичних досліджень // Український історичний журнал. – К., 2012. – Вип. 3. – С. 184.

їх представників в різні історичні епохи в українській історіографії одиниці. Насправді «історія повсякдення суттєво відрізняється від інших сфер історичного знання, історії побуту, приватного життя, генеалогії, краєзнавства, локальної історії, соціології буденного життя»¹⁰. Вона має свій певний інструментарій, який не просто достосувати до традиційних підходів в історіюписанні. Власне через історію повсякденного життя можна вивчити так звану «безмовну масу», яка починає свідчити через життєві стратегії простих людей. А за висловом Т. Булигіної, «“людина – це світ”, окремих світ, і проявляється він у повсякденному житті як явище унікальне, яке по-своєму реалізує загальні ідеї, загальні стереотипи, загальні норми»¹¹. Але, якщо в науковій історіографії таки піднімаються питання повсякденності, то на рівні підручників і вузівських викладів все досить проблематично. Тут продовжують діяти не особи, а маси, не люди, а держави. С. Кульчицький з цього приводу зазначив що повсякденність практично відсутня в українських підручниках з історії, в той час, як у західноєвропейських підручниках – це одна з головних тем¹².

Визначаючи світоглядне (гносеологічне) значення історії повсякденності¹³, Олександр Удод вказує і на її практичну (праксеологічну) актуальність: «Стара історія – політизована чи заідеологізована, –

¹⁰ Колесник І. «Повернення до речей» як перспектива історичних досліджень // Український історичний журнал. – К., 2012. – Вип. 3. – С. 184.

¹¹ Булыгина Т. История повседневности и «новая локальная история»: исследовательское поле и исследовательский инструмент // <http://www.newlocalhistory.com/content/bulygina-ta-stavropol-istoriya-povsednevnosti-i-novaya-lokalnaya-istoriya-issledovatelskoe>

¹² http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?geroyizatsiya_pevni_h_osib_nepotribna__istoriki&objectId=1120751

¹³ «Політична історія, якщо вона переважає в наукових працях, свідомо чи підсвідомо виховує у суспільстві етатистські настрої: держава (апарат управління) стає центром історії, всі події концентруються навколо неї, фактографія підпорядковується офіціозу (подіям, що зорганізовані державою) тощо. Поза увагою, природно, залишаються громадянське суспільство, окрема людина, її умови життя. Економічна історія насаджує інший пріоритет – господарське життя, і людина закономірно (з точки зору економічного детермінізму) перетворюється на продуктивну силу, а відносини, в які вона вступає, зображуються переважно як виробничі (власність, розподіл, споживання)» (Див.: Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності) // <http://www.novadoba.org.ua/node/58>).

нехтуючи повсякденними потребами людини, сприяла певним політичним силам, або ж формулювала тоталітарні настрої, або ж проповідувала анархічне ставлення до держави, політичних сил. Повернення людини в центр історії дозволяє реалізувати сучасний і перспективний ціннісний пріоритет філософії політики, а саме: не людина для суспільства, а суспільство (і держава, зокрема) для людини. Таким чином, історія повсякденності безпосередньо пов'язана із політичною антропологією, яка вчить, що людина відрізняється широким діапазоном своєї мотивації (не тільки економічний чи політичний інтерес, а й культурні, демографічні, професійні тощо). Слід пам'ятати і враховувати аксіому: люди завжди адресують свої потреби до суспільства і його інститутів, коли вони приписують йому відповідальність за те, що відбувається в їхньому власному житті, за рівень свого споживання. <...> Методологічна (наукова) актуальність історії повсякденності полягає в необхідності реалізації двох суперзавдань: по-перше, подолати відставання вітчизняної історичної науки від зарубіжної (європейської) і, по-друге, використати досвід власної історіографії (особливо XIX – поч. XX ст.) щодо людинознавчої тематики, що перекликається сьогодні з методологією історії повсякденності»¹⁴.

Роздумуючи над проблемами викладання історії у XXI ст., британський вчений Роберт Стадлінг відзначив: «В кінці XX століття спостерігалось послаблення багатьох традиційних суспільних інститутів, що формували ідентичність людини: сім'ї, громади, релігії. В результаті цього історією щоденного життя будуть цікавитися не лише соціологи і соціальні антропологи. Історія повсякденності має всі шанси стати однією з найбільш динамічних за розвитком галузей історичного дослідження і в свою чергу пошириться на всі рівні історичної освіти. Ми вже бачимо перші ознаки цього»¹⁵. Ось чому це має стати однією із тем, які будуть висвітлюватись при викладанні історії України, причому рівною мірою шкільним і вузівським курсом історії. Особливо, якщо ми хочемо досягнути європейських стандартів.

Всі ці виклики для дидактичної історії лежать в полі модернізму, коли історія розглядається як елемент культури, а тому окрім власних

¹⁴ Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності) // <http://www.novadoba.org.ua/node/58>

¹⁵ Страдлінг Р. Проблеми викладання історії у XXI столітті // <http://www.novadoba.org.ua/node/53>

методів і методологій використовує також загальнонаукові методи, вона є сукупністю достатньо різних напрямків і течій, в центрі її уваги – минуле звичайних людей, а не «театр вождів» тощо. І цей рівень для української дидактичної історіографії залишається актуальним. Власне завдяки модернізму історики і філософи прийшли до розуміння того, що історія не існує поза людиною або без людини¹⁶. Але у світовій історичній науці мова про постмодернізм і його виклики (коли історія розглядається як різновид літератури, визнається неможливість отримання «позитивного» знання, у центрі її уваги – минуле людей, а текст як паралельна реальність тощо)¹⁷. З позиції філософії історії це співвідношення модерного і постмодерного виглядає так: «Постструктуралістська теорія і пов'язаний з нею лінгвістичний поворот – це найхарактерніший елемент того, що сьогодні називають постмодерністською парадигмою мислення. Якщо модернізм починається з декартівського *cogito ergo sum* і сповна виражається у вірі у визначальну силу *ratio*, а разом з тим – і в суб'єкта як носія раціональності, то зведення реальності розуму до мови і мовлення притаманне постструктуралістській філософії, означає розчинення суб'єкта до такої міри, що він просто зникає»¹⁸. Для української історіографії прийнятність постмодерністських підходів у багатьох аспектах дискусійна¹⁹. Адже з постмодернізмом пов'язана певна криза ідентичності, яку світова історіографія переживає останнім часом. Разом з тим, «постмодерністська критика піднімає деякі цікаві питання, які змушують усіх нас замислитися над правильним і неправильним використанням історії. Усі ці дебати змушують істориків захищатися якраз тоді, коли треба більше роздумувати, критично оцінювати якість історичної освіти на шкільному та університетському рівнях і

¹⁶ Гачко О. Чи можлива історія в епоху постметафізики? // Наукові записки Українського Католицького університету. – Ч. III: Філософія. – Львів 2012. – С. 121.

¹⁷ Підгаєцький В. Основи теорії та методології джерелознавства історії України ХХ століття. – Дніпропетровськ, 2001.- С. 5.

¹⁸ Гачко О. Чи можлива історія в епоху постметафізики? // Наукові записки Українського Католицького університету. – Ч. III: Філософія. – Львів 2012. – С. 118.

¹⁹ Філіпович М. Смертельна загроза чи нові перспективи? (Про постмодернізм в історіографії) // УГО – Вип. 13. – К., 2008 – С. 9-29; Зозуляк Ю. Коротка репліка про постмодернізм в історії // УГО – Вип. 14. – К., 2009. – С. 60-86; Склокін В. Після постмодернізму // УГО – Вип. 15. – К., 2010. – С. 9-23; Зяярнюк А. Постмодернізм про істориків // УГО – Вип. 15. – К., 2010. – С. 24-44.

ті напрями, в яких вона розвивається»²⁰. Цей постмодерністський виклик має бути врахований під час створення нових університетських наративів з історії України. Їх автори в першу чергу мають усвідомлювати релятивність своїх суджень. Адже, як слушно зауважив В. Підгаєцький «результати історичного дослідження, як будь-яка модель, є недосконалими. Вони спрощують і спотворюють інформацію про об'єкти, якісну своєрідність яких вони відображають. Але іншого шляху вивчення складного світу, який існував у минулому і продовжує існувати зараз у нашій свідомості, ніж його «спрощене сприйняття», яким і є моделювання, не існує. Будь-яка модель минулого, навіть така, яка в силу певних причин вважається недосконалою, має право на існування у вигляді наукової гіпотези, але жодна з них не може розглядатися як імператив, як істина в останній інстанції»²¹.

Для української освіти проблемним є питання тягlosti історичного пізнання. Важливо, щоб шкільна історія і історія у вузах не були різними, хоч часто можна почути про різні завдання, які вони виконують²². Однак, при всьому цьому вони ніяк не мають перечити одна одній. Хоч як би це банально звучало, але не зайве нагадати, що як шкільний підручник, так і підручник вузівський мають бути створені на високому фаховому рівні. Досить часто на рівні школи відбувається міфологізація історії, яка закріплюється на ЗНО. Можна навести безліч прикладів. Підставою одних міфів стали поодинокі згадки досить суб'єктивних джерел (як у випадку пасажів про похід Гедиміна²³

²⁰ Страдлінг Р. Проблеми викладання історії у XXI столітті // <http://www.novadoba.org.ua/node/53>

²¹ Підгаєцький В. Основи теорії та методології джерелознавства історії України ХХ століття. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 43.

²² Див.: Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 року // Грицак Я. Страсті за націоналізмом: Історичні есеї. – К., 2004. – С.11-23; Яковенко Н. Одна Клію, дві історії // Критика. – Рік VI, Ч. 12 (62). – С. 12-14.

²³ Про глибокі сумніви, щоб не сказати більше, щодо реальності походу Гедиміна на Київ, про який написано без датування ще у Хроніці Биховця і повторено у Стрийковського і Гваньїні, писали В. Антонович, П. Клепатський, О. Русина та інші (Див.: Клепатський П. Очерки по истории Киевской земли. Литовский период. – Біла Церква, 2007. – С. 43-51; Русина О. Україна під татарами і Литвою – К., 1998. – С. 43-55). М. Грушевський, який займає нейтральну позицію щодо вірогідності походу Гедиміна на Київщину, констатує «баламутність» відомостей літописів (Див.: Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IV. – К., 1993. – С. 18-19). Однак, у посібнику для підготовки старшокласників до ЗНО з історії України про цю подію мовиться як про цілком реальну і безсумнівну (Тести. 6-11 класи. Історія України / Під ред. О. Бойка. – К., 2012. – С. 55).

на Київ чи про «руське князівство» Свидригайла²⁴), джерелом інших – парадигма народницької історіографії (пасажі про знищення руської культури і цілеспрямоване постійне упослідження православних у Польському Королівстві і Речі Посполитій²⁵).

Безперечно, «національні міти чи спосіб, у який члени наявної або потенційної національної спільноти уявляють собі своє історичне минуле, відіграють винятково важливу роль у націєтворчому процесі. Через свою могутню емоційну притягальну силу вони є надзвичайно ефективними засобами творення колективної ідентичності, хай навіть якщо члени реальної чи потенційної спільноти політично пасивні. Зрозуміло, що державна система освіти прагне утвердити своє розуміння цієї ідентичності, щоби закріпити конгруентність поняття “нації” та “держави” й так уполовати одразу двох

²⁴ Дискусійність цього питання ґрунтовно окреслив В. Василенко (див.: Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського (до 1569 р.) в східнослов'янських історіографіях XIX – першої третини XX ст. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 215-226), спрощено і досить скептично артикулює його і О. Русина (див.: Русина О. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – С. 111-112). Початок цим дискусіям поклав пасаж з Хроніки Биховця: «Князіа weliki Szwidryhayło pobeh k Połocku y ko Smoleńsku, y kniazi ruskiie y bojare posadyli kniazia Szwitryhayła na welikoie kniazenije Ruskoie» (Полное собрание русских летописей. – Т. XXXII: Хроника: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Буркулабовская, Аверки и Панцьрного / Сост. и ред. Н. Улащик. – М., 1975. – С. 154). Але наскільки можна довіряти літописцеві – питання відкрите. Однак цей насправді дискусійний момент в історії у згаданому підручнику подано як безперечний імператив: «Повстання Свидригайла – останній збройний виступ знаті, спрямований на відродження Руської держави, зазнало повної невдачі» (Смолій В., Степанков В. Історія України. Підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів – К., 2011. – С. 162). Більш стримано політику Свидригайла оцінено у посібнику з історії України для ВНЗ під редакцією Ю. Сливки, але й тут прочитуються сантименти Свидригайла до руських православних еліт (Див.: Історія України / Під ред. Ю. Сливки. – Львів, 2002. – С. 102).

²⁵ Огляд джерел ставить під сумнів однозначність цих тверджень. Як в цьому контексті оцінити привілей Ягайла від 1432 р., Владислава III від 1443 р., Александра від 1499 р. тощо. (Див.: Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби / Упор. Т. Гошко. – Львів, 2011. – С. 432-437) Свідченням реальності релігійної толерантності на теренах Польської держави є слова Мацея Меховського: «У руських церквах при богослужінні читають і співають сербською, тобто слов'янською мовою; у вірменських церквах – вірменською мовою; в іудейських синагогах моляться єврейською мовою. Християни ж римського обряду співають, моляться і читають латинською мовою» (Меховский Матвей. Трактат о двух Сарматиях / Введ. и пер. С. Аннинского – М., Л., 1936. – С. 98).

зайців: злегітимізувати себе саму та виховати лояльних громадян»²⁶. Але залишається відкритим питання, чи справді такі міти виховують лояльних громадян? І, зрештою, якщо так, то лояльних до кого? Кому насправді може бути потрібно виховання громадян на противставлені, до прикладу, католиків і православних, якщо мова про традиційно багатоконфесійне і багатокультурне суспільство і держава? Чи справді можна виховати патріота на прикладі безконечного гноблення і боротьби з ним (проявом і результатом такої боротьби в українському історичному наративі виступає формування козацтва, яке в результаті таки було переможене і ліквідоване)? Чи захоче себе молода людина асоціювати з тим гнобленим соціумом? Щоправда, Наталя Яковенко слушно відзначила, що «таке зображення українського суспільства як спільноти вічно кривдженої “злими сусідами” не є специфікою чи винаходом українців. Цим переживала більшість бездержавних (“скривджених історією”) народів, ба, навіть існує спеціальний термін для позначення такого феномену – історія-мартирологія. Ліками на це може стати перефокусування “страдницької” історії на, сказати би, історію “оптимістичну”... Справа, отже, в концептуальному акценті: чи ми зосереджуємо оповідь лише довкола оплакування наших історичних кривд і невдач, чи, не замовчуючи цих-таки невдач, підкреслюємо, що всупереч усьому ми вижили?»²⁷. І насправді, нині ті тези, які покладені в основу шкільного підручника з історії України, працюють з точністю до навпаки, і основні завдання вузівського викладача – подолати ті міфи, це бачення історії України у кривому дзеркалі уявного патріотизму. При цьому викладач ВНЗ поставлений у ситуацію, коли він, як професіонал, має поборювати цю так звану «патріотичну історію», яка часто суперечить науковим дослідженням. А тоді, чи не матимемо ми справи з певною кризою ідентичності, ба більше, з падінням моральних імперативів, бо завжди виникає запитання – такий шкільний наратив від незнання чи від лукавства? І якраз на цьому етапі постає дилема вибору

²⁶ Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 року // Грицак Я. Страсі за націоналізмом: Історичні есеї. – К., 2004. – С. 15.

²⁷ Запис дискусії Робочої наради з моніторингу підручників історії України для середніх шкіл (Конча-Заспа, 19-21 жовтня 2007 р.) // Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упорядкування та редакція Наталі Яковенко. – К., 2008. — С. 13. Див. також: <http://khp.org.ua/index.php?id=1223646074>

між моральним/патріотичним (?) і професійним. Ця тема стосовно шкільного нарративу вже ставилась і обговорювалась дослідниками. Зокрема львівський історик Мар'ян Мудрий пропонує «історію плачу» замінити на «історію успіху», тобто створити «оптимістично-технологічну» версію історії²⁸. Це має сенс, але у всьому добра міра, тобто представлення нашої історії має бути збалансоване: не замовчувати важкі її сторінки, але і не творити культу зі страждань. Світлого і оптимістичного має бути більше, але його не треба зводити в абсолют. Отже, однозначно потрібне концептуальне переформатування підручничкового нарративу, причому як на рівні шкільного, так і на рівні університетського підручника.

Справді, практичні інтереси державної політики щодо консолідації українців як політичної нації, диктують потребу у новій якості історичного національного нарративу. І справа не тільки у оптимістичному чи песимістичному підході до минулого. О. Галенко слушно вважає, що сьогодні назріла потреба у визначенні нового об'єкта української національної історії. І нарративу М. Грушевського, до якого повернулась після 1991 р. українська історіографія (особливо дидактична), уже не достатньо. «Головна причина полягає в тому, що Україна набула державних кордонів, які відрізняються від тих, які в своїй уяві сконструював М. Грушевський на підставі своєї національної народницької теорії. У складі української нації-держави з'явилося неукраїнське населення і території з українською меншістю, себто ті складові, що залишалися поза фокусом уваги національної парадигми, яка вважала єдиним об'єктом дослідження український народ. Нова якість українського суспільства, таким чином, потребує переформулювання об'єкта дослідження, а отже, й цілої концепції історії України – аби включити до українського історичного нарративу ті народи і території України, які до цього часу були з нього виключені або представлені односторонньо, лише в їхньому стосунку з українцями (чи їхніми предками) і тому зазвичай у негативній ролі – як перешкода національній волі українців. Тим більше новий нарратив потрібний з огляду на розвінчання постмодерною революцією

²⁸ Запис дискусії Робочої наради з моніторингу підручників історії України для середніх шкіл (Конча-Заспа, 19-21 жовтня 2007 р.) // Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упорядкування та редакція Наталі Яковенко. – К., 2008. – С. 38. Див. також: <http://khpg.org.ua/index.php?id=1223646850>.

в гуманітаристиці ідеї про національний дух як головний чинник в історії»²⁹. Відтак, для професійних істориків відчутною стала необхідність заміни національної парадигми часо-просторовою або територіальною. Однак нової схеми наразі не вироблено. І в той час, коли старі підручники не відповідають новим викликам часу і місця, нові ще не написані. Тож кожен викладач інтуїтивно має обрати принцип донесення знань про історію України своїм студентам, і важливо, щоб він був відповідний новим суспільним викликам.

Окрім розриву між шкільною і університетською історичною освітою, важливим є і розрив між намірами і реальним життям. Справді, «ми часто спостерігаємо значний розрив між риторикою і реальністю історичної освіти. Наприклад, досить часто ми чуємо, що вчителі все більше уваги звертають на оволодіння учнями навиками історичного критичного мислення. Але на практиці багато курсів історії як на рівні середньої школи, так і на рівні університету, настільки перевантажені величезними об'ємами історичної інформації, яку мають засвоїти учні чи студенти, що не вистачає часу на практичне застосування цих навиків та розвитку історичного мислення. Так само проголошується, що потрібно давати учням і студентам можливість ознайомлюватись з якнайбільшою кількістю історичних джерел, тобто не лише з документами, але й з візуальними джерелами, аудіовізуальними матеріалами, усною історією і пам'ятками матеріальної культури. Проте, багато істориків не ознайомлені з тим, як використовувати і аналізувати ці джерела. Багато говориться про те, що потрібно застосовувати багатоперспективність при вивченні і викладанні історії, але дотепер є мало підручників з історії, де б по-справжньому використовувався цей підхід»³⁰. Можна додати, що і викладач поступово втрачає певні важливі якості. На рівні професійної освіти викладач має бути практикуючим спеціалістом. Навчити лікувати може не лікар-теоретик, а лікар-практик, відповідно, навчити досліджувати історію може практикуючий історик-дослідник. І якщо мова про викладання у неспеціалізованих ВНЗ, то і там тільки активно працюючі науковець може

²⁹ Галенко О. Про концептуальні та практичні підходи до створення нарративу історії України в рамках часо-просторової або територіальної парадигми // Регіональна історія України: Збірник наукових статей. – К., 2012. – Вип. 6. – С. 24-25

³⁰ Страдлінг Р. Проблеми викладання історії у XXI столітті // <http://www.novadoba.org.ua/node/53>

збудити інтерес до осмислення і засвоєння історії, як непрофільного предмету. Тут навіть важче, бо студент невмотивований, йому ще треба прищепити любов до критичного і осмисленого підходу до вітчизняної історії, що вкрай необхідне для формування свідомого громадянина. Але при тих нормативах навантаження викладачів, які встановлює МОН³¹, їм просто не залишається часу на творчість і бодай позірну креативність. Викладач перетворюється у ретранслятора на студентську аудиторію чужих наукових досягнень і здобутків, а в гіршому варіанті – аудіосупроводом до підручника. Більше того, МОН мало не щомісяця спускає численні нормативні документи, вимагає товстезні акредитаційні справи, таблички навантаження і персональні звіти, що у викладачів відбирає добру третину робочого і не робочого часу. Наукова робота перетворюється у персональний героїзм, на який здатні тільки безнадійні романтики, до нестями закохані у свою справу. Але має бути навпаки, саме наукова робота має бути не риторично, а практично, важливою складовою професійної кваліфікації викладача. Робота викладача не має вимірюватися в кількісних показниках, а виключно в якісних, бо в науці одне в інше здебільшого не переростає.

Підсумовуючи можна зазначити, що змін потребують як вузівські підручники з історії України, так і принциповий підхід до її викладання у вищій школі.

³¹ Сітку нормативних навчальних програм Н. Яковенко слушно називає Великою Китайською стіною, і пропонує свій рецепт пошуку в ній щілини для покращення якості вишколу студентів-істориків, бо «підготовка революції у фаховій свідомості – справа довга, нудна, навряд чи можлива без фахового вишколу в університетах, і то не лише у формі абстрактних розумувань про сучасну варіативність поглядів на історію (таке вже робиться – перемішуючи поняття методології і філософії історії, і яка з того користь?), а у формі тривіального «методологічного лікнепу»» (Див.: Яковенко Н. Дві Клію, одна історія... – С. 14).

*ХИТРОВСЬКА
ЮЛІЯ ВАЛЕНТИНІВНА,
доктор історичних наук,
доцент кафедри історії
НТУУ «КПІ»*

ПРО ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ І ТЕОРЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ-ІСТОРИКІВ

Кардинальні зміни, що відбуваються в Україні, складні завдання, що стоять перед освітою на новому етапі історичного розвитку нашої країни, вимагають перегляду поглядів як на постать самого викладача, так і на процес його професійного становлення й зростання. На сьогодні постала нагальна потреба переходу від діяльності, у рамках якої викладач виконує інструментальну роль, до його інноваційної діяльності й особистісної орієнтації у роботі зі студентами. Така діяльність спрямована на формування творчої індивідуальності педагога, готового працювати у вищій школі, що оновлюється, здатного розробляти, освоювати і використовувати інноваційні проекти, які покликані перетворити студента із об'єкта на суб'єкт навчально-виховного процесу. Втілення у життя цих завдань тісно пов'язане з таким поняттям як «професійна компетентність».

У психолого-педагогічній літературі поняття «компетентність» набуло широкого поширення порівняно недавно. У кінці 1960-х – на початку 1970-х років у західній, а наприкінці 1980-х років у вітчизняній літературі зароджується спеціальний напрям – компетентнісний підхід в освіті. «Компетентний», за словником С. І. Ожегова, означає «освічений», «авторитетний». Професійно-педагогічна

компетентність викладача в широкому розумінні – це його поінформованість про знання, уміння, навички та їх нормативні ознаки, які необхідні для його праці; знання психолого-педагогічних основ реальної педагогічної діяльності відповідно до її нормативних еталонів. Серед видів професійно-педагогічної компетентності розрізняють методологічну, теоретичну, соціально-психологічну, методичну, аутопсихологічну, інформаційну, комунікативну тощо.

По відношенню до людини, що володіє методологічним апаратом, філософи і логіки вживають поняття «методологічна компетентність». Методологічна компетентність пов'язана із необхідністю використання професійно орієнтованих наукових знань у галузі педагогіки, психології, валеології, інформаційних технологій, навчальної дисципліни і методики її викладання для аналізу і вдосконалення своєї роботи, розв'язання різних освітніх завдань.

Методологічна компетентність сучасного викладача є найважливішою складовою його професіоналізму. Її педагогічні аспекти розробляються багатьма сучасними дослідниками, зокрема, вони висвітлені у роботах В. В. Раєвського, О. Ж. Кусжанової, В. О. Слестеніна та ін.

Можна виокремити низку причин, які зумовлюють необхідність звернення педагогічної громадськості до проблем методології. Так, кандидат педагогічних наук Т. Б. Волобуєва серед них називає наступні:

- а) переорієнтація з технократичної підготовки викладача на розвиток його особистості, оволодіння культурою і методологією педагогічної роботи;
- б) прагнення до цілісного осягнення світу методологія дозволяє усвідомити педагогіку у вищій школі як частину соціальної педагогіки;
- в) нерозвиненість логічних навиків мислення студентів призводить до порушення систематизації знань, що одержуються за різними навчальними дисциплінами, зумовлює перевантаження пам'яті;
- г) без методологізації, впорядкування знань, що «закладаються» в бази знань, неможлива якісна комп'ютеризація навчання.

Із загальних позицій методологічну компетентність викладача можна визначити як культуру мислення, засновану на методологічних знаннях. На теоретичному рівні – це оволодіння науковим стилем мислення, заснованим на принципах загальнонаукової методології; на практичному рівні – уміння проектувати і конструювати процес навчання, навички усвідомлення, формулювання і творчого розв'язання

завдань у царині педагогіки, психології і методики навчання, здібність до методологічної рефлексії. У зв'язку з цим педагогу необхідно прагнути до розвитку:

- потреби у наукових педагогічних знаннях;
- здібності до аналізу;
- умінь виявляти проблему, висувати гіпотезу;
- уміння наповнити поняття педагогічним змістом;
- уміння адекватно розуміти науковий текст, вичленити ідею автора;
- уміння використовувати наукові знання у практиці;
- уміння користуватися наукою як інструментом;
- здібності передати цей інструмент студенту;
- усвідомлення власної діяльності.

Самоосвіта є вагомою частиною системи формування методологічної компетентності педагога, адже викладач – це вічний учень. Вона тісно пов'язана з інформаційною компетентністю, яка передбачає володіння інформаційними технологіями, уміння опрацьовувати різні види інформації. Серед них можна виділити уміння і навички роботи з друкованими джерелами, уміння здобувати інформацію з інших джерел, переробляти її відповідно до цілей і завдань педагогічного процесу. У зв'язку з вищесказаним варто зауважити, що поширення комп'ютерних технологій не обійшло й історичну науку, давши поштовх до апробації нових методичних прийомів вивчення джерел, систематизації фактологічного матеріалу, моделювання суспільних процесів.

Викладач-історик не може стати справжнім професіоналом без ведення науково-дослідної роботи. Дослідницький елемент зближує науковий пошук і навчально-виховний процес. Дослідницьке начало одухотворяє практичну педагогічну діяльність, а останнє сприяє розвиткові наукової творчості.

У вищих навчальних закладах України зосереджено понад 2/3 докторів і кандидатів наук нашої держави, тому активізація науково-дослідної роботи у вищій школі є досить перспективним напрямом розвитку науково-технологічного потенціалу. Проте варто зазначити, що не у всіх вищих навчальних закладах простежується позитивна тенденція у питанні здобуття наукових ступенів викладачами, у тому числі й істориками. Тому ще одним шляхом вдосконалення теоретичної та методологічної компетентності викладачів-істориків є, на нашу думку, серйозна наукова діяльність, перш за все підготовка

ними дисертаційних досліджень, написання ґрунтовних монографій, фахових наукових статей тощо.

Відмова від застарілих схем, стереотипів, суто марксистського підходу до аналізу історичного поступу людства – помітне явище 90-х років ХХ століття. Поява нових і розкриття замовчуваних фактів зумовили оновлення теоретичної бази історичної науки. Відповідно до змін у теоретичній та методологічній базах переглядалися навчально-програмні матеріали з історичних дисциплін. На жаль, на сучасному етапі, незважаючи на певні позитивні зрушення, зокрема, приділення більшої уваги до вивчення спеціальних та допоміжних історичних дисциплін, запровадження сучасних підходів до методології історичної науки, все ж іще відчувається недостатня методологічна і теоретична підготовка випускників-істориків. Зрозуміло, ці глибокі прогалини ліквідовуються під час навчання в аспірантурі, а окремі – навіть в період перебування в докторантурі. Це стосується, зокрема, проблем методології історичної науки (пов'язана з існуванням різних концептуальних підходів, зокрема, цивілізаційного, формаційного, іраціонально-провіденційного, доцільністю використання методологічної еkleктики у наукових дослідженнях), вдосконалення наукової критики джерел, формування відповідного категоріального апарату, створення історіософського погляду на історію (в сучасній Україні істориками все ще проводяться, головним чином, конкретно-історичні дослідження, полишаючи царину історіософського осягнення історії людства філософам, соціологам, етнографам та ін., це відчутно звужує евристичний потенціал історичної науки), ролі особи в історії, розвитку такого напрямку як історія повсякденності, використання потенціалу допоміжних історичних дисциплін. Все це поглиблюється недостатністю наукової полеміки у фаховій періодиці (на відміну від дореволюційного періоду і навіть окремих періодів у радянські часи, коли вузлові проблеми жваво дискутувалися на сторінках наукових періодичних видань).

Варто зауважити, що на сьогодні, на жаль, є проблеми на всіх етапах історичних досліджень, а не лише на її останній фазі, пов'язаній із концептуальним оформленням їх результатів і теоретичних узагальнень. Так, у сучасних дисертаційних дослідженнях можна виявити наступні вади:

- мало хто із дослідників чітко усвідомлює, в якій методологічній ніші він працює (написав, а потім підганяє під певну методологію);

- еkleктично поєднуються застарілі терміни і поняття й модні неологізми;
- пріоритет надається фактам, а їх концептуальне осмислення відходить на другий план;
- важко долається ангажованість у ході опрацювання джерельної бази.

Ще одним шляхом вдосконалення теоретичної та методологічної компетентності викладачів-істориків, на нашу думку, залишається проходження ними планового стажування, як частини підвищення кваліфікації, поряд із навчанням в аспірантурі, докторантурі, інституті підвищення кваліфікації. Особливу увагу тут варто звернути на стажування в академічних установах (зв'язок дидактичної та академічної історичної науки), де фундаментально розробляються серйозні планові теми. Так, зокрема, з середини 90-х років ХХ століття в Інституті філософії НАН України досліджується планова тема: «Тенденції розвитку сучасної методології науки». Науковці Інституту історії України НАН України вивчають проблеми сучасної методології історичної науки, розвивають такі її пріоритетні напрями як етногенез, національно-визвольні рухи, державотворчі процеси, етнополітичні, міжнаціональні, міжконфесійні відносини в Україні, стосунки між церквою і державою, перехідні та переламні етапи української історії.

Також одним із шляхів вдосконалення теоретичної та методологічної компетентності викладачів-істориків можна назвати організацію і проведення науково-практичних семінарів, конференцій, присвячених теоретико-методологічним засадам сучасної історичної науки. Варто подумати і про створення для викладачів-істориків навчально-методичних секцій, зокрема з наступних тем: «Нові методологічні підходи до історії», «Глобальна історія», «Мікроісторія». На нашу думку, вони мають діяти під егідою Міністерства освіти і науки України, залучити до цього процесу провідних вітчизняних і зарубіжних істориків-фахівців.

Усі вищезазвані заходи, на нашу думку, призведуть до вдосконалення педагогічної діяльності (теоретичного і методологічного рівня) викладачів-істориків і створення ними авторської моделі навчання. Зрозуміло, що для втілення багатьох із названих проектів необхідне відповідне матеріальне стимулювання (оплата відряджень до архівних установ, особливо зарубіжних, на конференції, семінари

як по Україні, так і, принаймні, в ближнє зарубіжжя). Саме це й забезпечуватиме підвищення якості професійної підготовки педагогів та їх ефективну інноваційну діяльність.

Отож, можна зробити загальний висновок, що вища школа потребує фахівців, котрі володіють теоретичною та методологічною компетентністю, яка допускає наявність, а також використання педагогом методологічних знань, умінь і навиків у педагогічній (практичній і науково-дослідній) діяльності. Тому теоретичні й методологічні аспекти професійної компетентності викладачів, у тому числі істориків, сьогодні знаходяться в центрі уваги педагогічної громадськості України.

*ХМЕЛЕНКО
ЮРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ,
викладач кафедри історії
НТУУ «КПІ»*

ІНФОГРАФІКИ В РОБОТІ ВИКЛАДАЧА ТА СТУДЕНТА ЯК ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТВОРЧОЇ ПОДАЧІ, СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Новою унікальною реальністю нашого життя, якої раніше фактично не існувало, є наявність стрімко зростаючого інформаційного простору. У якості порівняння, скільки інформації діставала раніше середньостатистична людина і скільки сьогодні, наведу такий приклад. Той масив інформації, який нині газета «Times» подає протягом місяця, еквівалентний тому загальному знанню, яке здобувала середньостатистична людина XVI ст. за все своє життя. Зрозуміло, без інформації суспільство існувати вже не може, натомість тепер воно потребує когось, хто відфільтрував би масиви оточуючої нас інформації і перекладав би її в читабельну та компактну форму.

Те саме стосується й сфери викладання. Ми маємо створити певний інструмент і запропонувати цей інструмент студентові для обробки інформації. Повертаючись до питання, що є кінцевою метою навчання, з огляду на вищесказане відзначимо: наше завдання навчити студента працювати з інформацією в сьогоdnішньому інформаційному світі, знаходити в масивах інформації те, що має бути використано, що приносить певну користь, що приносить певні кошти і

приносить певне знання. Інфографіка і є одним із інструментів, який сприятиме вирішенню проблем, пов'язаних з обробкою інформації.

Що ж таке інфографіка? Інфографіка – це інформація, яка є певним чином відсортована, організована і представлена візуально, це інструмент організації та впорядкування великих масивів інформації. Інфографіка – це розповідь або опис тези за допомогою зрозумілих візуальних даних, образів. Це засіб інформування і, звичайно ж, навчання. Це інструмент, який має підвищити інформованість в рази.

Цінність інфографіки полягає в тому, що 90% інформації, яку ми запам'ятовуємо, ми дістаємо через наш зір і, власне, запропоновані візуальні образи допомагають надати ту інформацію, яка має бути запам'ятована, сприйнята аудиторією. Імовірність того, що інфографіку подивляться, стає в 30 разів вища, ніж у порівнянні з текстовою статтею на ту саму тему.

Відомо, що 40% людей реагують краще на візуальну інформацію, аніж на великий текст. Одним із прикладів інфографіки та її користі слугує вірусність її розповсюдження.

Якими прийомами ми маємо користуватися, працюючи у полі інфографіки. Дуже важливо зрозуміти, що при створенні певного меседжу важливу роль відіграє назва. Вона з самого початку має кидатися в око, привертати увагу, зацікавлювати, бути навіть контраверсійною, задля того щоб викликати певну емоцію в аудиторії.

Далі треба використовувати різні джерела інформації та статистику задля того, щоб закріпити успіх і посилити первинну зацікавленість.

Дуже добре пропонувати свої завдання чи лекції через соціальну мережу, адже, як слушно відзначив тут один із доповідачів, студента важко примусити побігти до бібліотеки. А ось у соцмережу Facebook чи щось таке інше він обов'язково зайде. Чому нам не використовувати ці канали ретрансляції інформації, які є уподобаними сьогодишнім поколінням і чому б нам у такий спосіб не запропонувати студентові простий спосіб зв'язку з нами. Соціальні мережі, Інтернет-канали допоможуть інтерактивно в on-line режимі спілкуватися з студентами – надавати їм пояснення, поради тощо.

Ще один приклад, який є релевантним до сьогодишньої бесіди. Як з точки зору інфографіки пояснити, в чому суть докторського ступеня. Взагалі всю сукупність нашого знання можна зобразити певним колом з певними краями – це, власне, знання людства. Коли ми починаємо здобувати знання, то ми дістаємо невеличкий шматок. Це знання

все про все. Далі в шкільному курсі ми починаємо розширювати свій світогляд, тобто потрохи накопичувати матеріали з різних джерел за різними темами. За студентське життя ми знову ж таки повторюємо пройдений матеріал і якимось його поглиблюємо в рамках нашої системи освіти у різних сферах. На цьому етапі вже відбувається певна спеціалізація. Далі ми доходимо до магістратури і тут поглиблюємо свої знання лише в окремій галузі наукового знання. Коли ми йдемо до аспірантури, нам мають дати максимальне накопичення знання саме за тим напрямом, який нами обраний, тоді ми маємо підійти до межі загальнолюдського знання за обраною сферою. Коли аспірант підходить до цієї межі, тобто до відомого рівня знання, він починає експериментувати, шукати нові джерела для того, щоб подолати цю межу. Тут має відбутись якась еврика і... він здобуває нове знання. Він, так би мовити, має забезпечити певний приріст до вже існуючого загальнолюдського знання. Ось цей маленький приріст, той стрибок, який ми зробили в загальнолюдському знанні і є докторський ступінь. Для самого дослідника ця наукова робота є грандіозною і безпрецедентною за масштабом, але для загальнолюдського знання – це усього-навсього маленька крапля, але ж краплі і творять море.

Це є приклад, коли складні речі можна пояснити простими візуальними образами. Першим таким образом став представлений Чарльзом Мейнардом у 1869 році похід Наполеона I до Росії у 1812 р. Його виступ супроводжувався рясною добіркою ілюстрацій, які мали відповісти на багато питань: що тут власне зображено, де і коли це було і все це було покладено на конкретну географічну карту. Автор також подавав динаміку кількісних змін, що відбувалися у армії Наполеона, демонстрував зв'язки сполучення і багато іншого. Ось так знайшла свій чи не найперший вираз інфографіка.

Є і російські приклади інфографіки, в яких візуальний образ поєднується з певною інформацією. Наприклад, у певних схемах порівнюється продовольчий кошик робітника Російської імперії та Великобританії. Можна побачити, що у таких продуктах як чай, масло переважає споживач Англії, а у буханках хлібу – Росії. Радянська інфографіка теж застосовувала такі прийоми.

В інфографіці важливим є поєднання цифри і образу. Цифра – це найбільш лаконічне унаочнення певного інформаційного посилання, але цифра сама по собі нічого не варта, якщо її не підкріплює певний образ. Коли ми говоримо, що щось збільшилося в 6 разів, це є

ИНФОРМАЦИЈА - ЦЕ

ИНФОРМАЦИЈА

ВИДСОРТОВАНА

ОРГАНИЗОВАНА

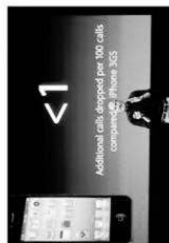

ПРЕДСТАВЛЕНА
ВИЗУАЛНО

ІНФОГРАФІЧНА ЛЕКЦІЯ

це не обов'язково мультимедійний
супровід в стилі Стіва Джобса

в нас завжди під рукою універсальний
дашборд: дошка, крейда та ганчірка.

ІНФОГРАФІЧНА САМОСТІЙНА РОБОТА

CTRL-C

CTRL-V

CTRL-S

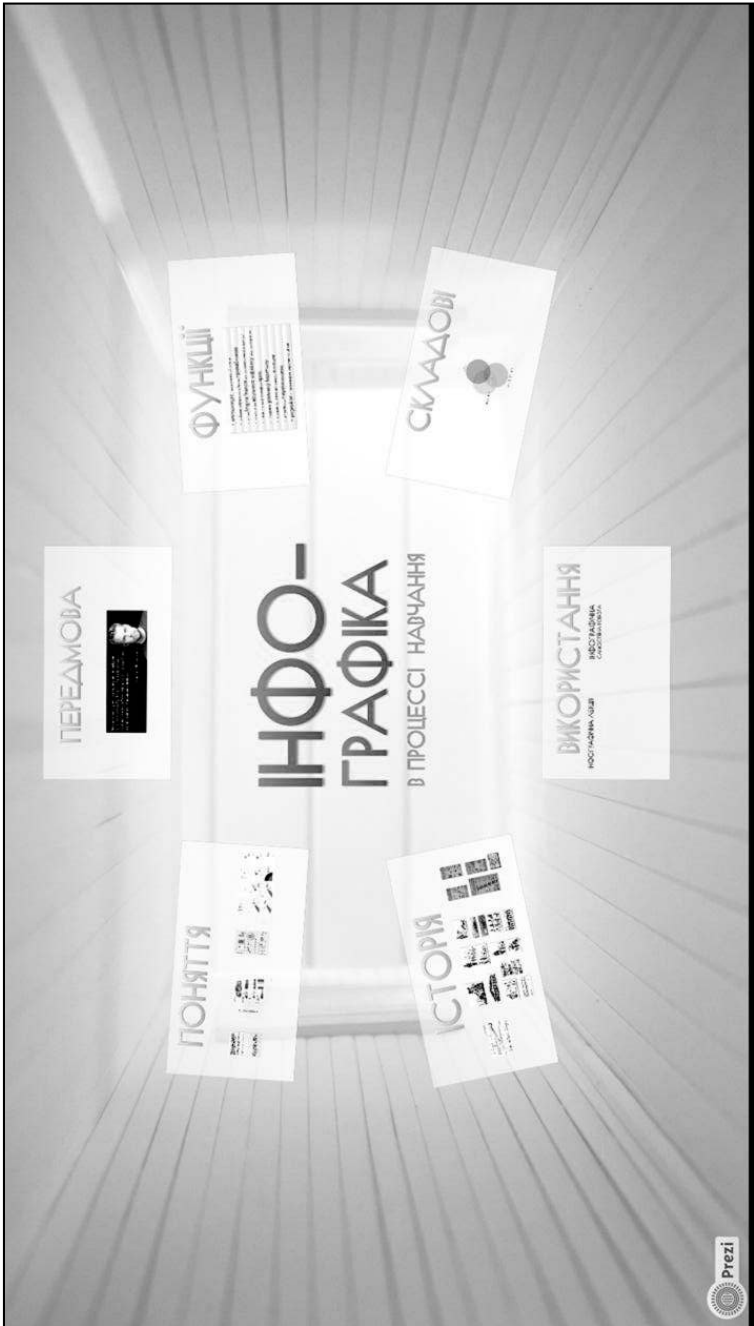
МИСЛЮ

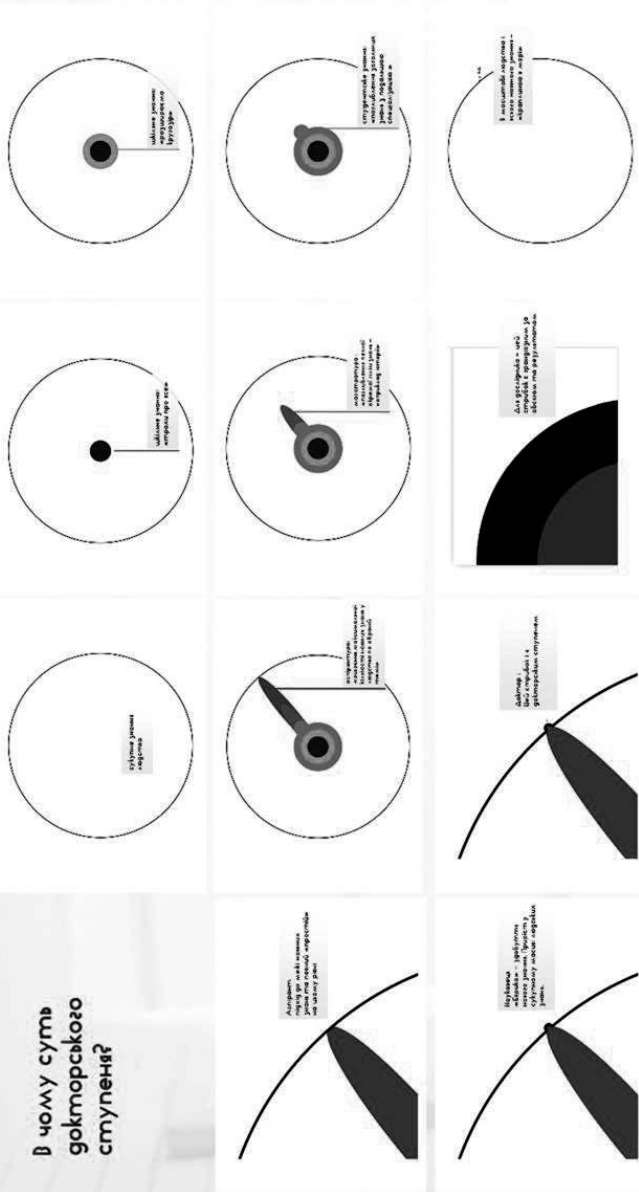
СТВОРЮЮ

РАДІЮ

В чому суть докторського ступеня?

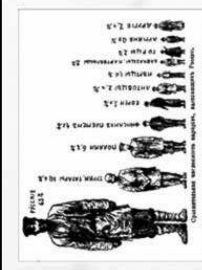

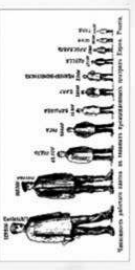
Opportunità di vendita, Opportunità di vendita, Opportunità di vendita.

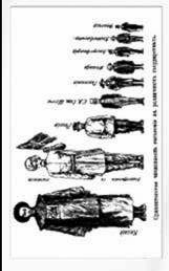
CUCIPIRE

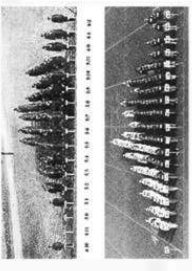
Opportunità di vendita, Opportunità di vendita, Opportunità di vendita.

Opportunità di vendita, Opportunità di vendita, Opportunità di vendita.

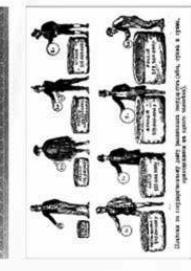
Opportunità di vendita, Opportunità di vendita, Opportunità di vendita.

Opportunità di vendita, Opportunità di vendita, Opportunità di vendita.

Opportunità di vendita, Opportunità di vendita, Opportunità di vendita.

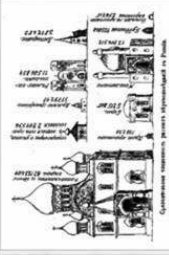
Opportunità di vendita, Opportunità di vendita, Opportunità di vendita.

Opportunità di vendita, Opportunità di vendita, Opportunità di vendita.

Opportunità di vendita, Opportunità di vendita, Opportunità di vendita.

Opportunità di vendita, Opportunità di vendita, Opportunità di vendita.

Opportunità di vendita, Opportunità di vendita, Opportunità di vendita.	
1	2
3	4
5	6
7	8
9	10
11	12
13	14
15	16
17	18
19	20
21	22
23	24
25	26
27	28
29	30
31	32
33	34
35	36
37	38
39	40
41	42
43	44
45	46
47	48
49	50
51	52
53	54
55	56
57	58
59	60
61	62
63	64
65	66
67	68
69	70
71	72
73	74
75	76
77	78
79	80
81	82
83	84
85	86
87	88
89	90
91	92
93	94
95	96
97	98
99	100

ФУНКЦІЇ

- оптимізує інформаційний масив
- робить інформацію більш привабливою
- стає *lingua franca* для багатомовної аудиторії
- схильна до вірусного ефекту розповсюдження
- несе та розповсюджує ідею.
- творить загальну картину
- впливає на чуттєву сферу, емоцію
- стає більш переконливою
- розважає – перетворює серйозне на цікаве

більш зрозумілим, ніж інформація, що чогось стало більше. Цифра має бути вкладена в певний образ, у якийсь наратив, який ми хочемо цією сукупності цифр донести до аудиторії.

Інфографіка виконує певні функції. По-перше, вона оптимізує інформаційний масив, створює гарний образ, який може замінити декілька сторінок, тисячі слів і так далі. Це сьогоднішній тренд оптимізації будь-чого. Вже не побачиш, що люди носять великі сумки, обтяжені друкованими текстами, книги і т.ін. Для них оптимізація потрібна, як така.

Я пам'ятаю як в школі отримував певний набір шкільних підручників і в нас була тільки одна дівчина, яка цьому раділа, причому чим більший був підручник, тим більше вона раділа. Вона використовувала їх для певного інфографічного образу, певного мультику, знаєте, коли гортаєш сторінки зображення рухаються. Звичайно потреби сьогоднішнього дня – це оптимізація за розмірами, але якщо ми оптимізуємо об'єм, але при цьому залишаємо зміст, в цьому власне є та ідея, яку ми маємо використати: робити інформацію більш привабливою. Тут інтерактивний ефект присутній з точки зору наочності, вона стає певною *lingua franca* для багатомовної аудиторії. Тобто, образ візуальний є зрозумілим як для українського студента, так і для студента з Бангладеш.

Інфографіка схильна до вірусного ефекту. І взагалі це оптимально з точки зору теорії, адже є різниця, коли ми розповсюджуємо інформацію під певним примусом і коли аудиторія самоорганізується з точки зору розповсюдження цієї інфографіки, адже вона їм цікава і приваблива. Сьогоднішній маркетинг якраз побудований на принципі виразності розповсюдження інформації певного образу, який вони хочуть продати. Він розповсюджує ідею, творить загальну картину і це дуже важливо в сьогоднішньому не лінійному світі.

Дуже важливо, щоб аудиторія діставала цей загальний образ. Це не означає, що обов'язково необхідно бути прибічником школи Анналів, тотальної історії, хоча для мене досить яскравим був образ мого дитинства, знайомства з Марком Блоком і, безперечно, з Броделем, поєднання соціального, культурного, економічного в одному, але ми маємо подати цей загальний образ і створити його, а також і навчити створювати його студентів.

Тут на семінарі також прозвучала така цікава сентенція, мовляв, світ не такий стандартний, як його представляють у тестах. І дійсно,

я з цим погоджуюсь, але навчити схематизації, навчити узагальнювати – це також дуже важлива проблема. Це – елемент стереотипу, який потрібний як у житті, так і для наукової самоорганізації, бо якщо ми не спроможемося подати певного узагальнення і навчити студента узагальнювати, то він може зациклитися на певних дрібницях, які не створюють загальну картину, і він буде неспроможним створити її як таку.

Взагалі, якщо ти бажаєш розвиватися, бажаєш стати керівником, то ти повинен навчитися агрегувати, адже можна втратити в деталях, але створити певну загальну картину. Інфографіка саме й дозволяє це робити. Вона впливає на чуттєву сферу, створює емоцію, і через це стає більш переконливою.

Не буду через брак часу говорити про складові та про те, як саме створюється інфографіка. Зупинюся лише на такому ключовому моменті, як використовувати інфографіку, як створити власну інфографічну лекцію. Це не означає, що вона має бути обов'язково мультимедійною в супроводі і в стилі Стіва Джобса. Зовсім ні. У нас завжди під рукою є універсальний Dashboard – це наші дошка, крейда та ганчірка. В даному випадку кажуть, що дизайн – це не так важливо, важливо, яку саме ідею ти намагаєшся ретранслювати. З огляду на це можна використовувати і дошку для того, щоб створювати той агрегований загальний образ, який стане тою схемою, яка залишиться і образом для студента, і яка допоможе запам'ятовувати інформацію й ретранслювати її в подальшому. Можна використовувати прості образи. Так, один із ключових інфографіків сьогоднішнього часу розповідає складні речі щодо того, як саме змінюється світ і тенденції в світі тощо через прості узагальнюючі образи й предмети, власне через прості коробки.

Якщо ми створюємо прості історичні іконографічні образи, то маємо вимагати цього і від самого студента. Тут вже говорили про те, що самостійна робота студента часто зводиться до такої магічної формули як `ctrl-c – ctrl-v – ctrl-s`, тобто скопіював, зберіг на своєму комп'ютері. Так, у них є достатньо велика можливість здобути готову інформацію, готовий текст і відповідно вимагати від них текст можливо й не потрібно. Потрібно, знову ж таки, надати студентові можливість і вимагати від них обробки цього тексту в певних інфографічних образах. Тоді студент буде самостійно мислити і діставати від цього задоволення.

ВІЛЬНА ДИСКУСІЯ

Владислав Лучак, кандидат філософських наук, викладач історії України і історії української культури:

У мене питання до Олександра Андрійовича Удода, і я думаю, що більшість із моїх колег також замислювалися над ним. Як нам узгоджувати нашу історію з історіями інших країн? Адже не секрет, що ми маємо певні проблеми з нашими колегами-істориками – росіянами та поляками. Я не торкаюся такої болючої теми, як Волинська різанина 1943 р., але невдовзі ми відзначатимемо 365-у річницю битви на Жовтих Водах, яка сталася у моєму рідному місті Жовті Води. І як ми можемо узгодити з поляками українську національно-визвольну війну, щоб їх не образити? Адже загальновідомі причини війни Богдана Хмельницького. Українці повстали проти національного і релігійного пригноблення. Але ж для Польщі це був період «золотого спокою», коли Річ Посполита розвивалася і проривалася в світові лідери, а «погані козаки», фактично, розвалили цю країну. Ми з поляками не знайдемо тут спільної мови, хоча це дуже далекі на часі події. Також я не розумію, як можуть написати спільну історію турки і вірмени. Те саме стосується і Голодомору. Доки наші російські колеги не визнають геноцидом голод 1933-го року, нам буде важко дискутувати з цих болючих питань. Так дійсно, є питання, які можна узгодити, але є і такі, які узгодити неможливо. Тому моє питання таке: можливо нам і не варто узгоджувати зараз найбільш гострі питання?

Удод Олександр Андрійович, член-кореспондент НАПН України, доктор історичних наук, професор, директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України:

Дуже гарне питання. Спасибі, що ви його сформулювали так. По-перше, якщо це ваші стійкі переконання – дарма ми останні два роки працювали. По-друге, я ще більше впевнююся в цій позиції, що це треба робити. Я знаю, що ви будете негативно оцінювати і останні ініціативи МОН стосовно вимог 5 зарубіжних публікацій. Це речі взаємопов'язані.

Українську історичну науку не знають в Європі, не знають в світі. Нам треба виходити на світовий простір. Не треба писати спільну історію. Якщо ви подивитеся мої публікації, зокрема самі свіжі, в

газеті «День» за два останні роки, то я завжди кажу, що спільного підручника з історії не має і теоретично бути не може. Скажімо, Росія і Україна. Те, що ми створили з російськими колегами – це називається «Книга для вчителя». Вчитель підготовлений методологічно, вчитель знає методологію історії, знає різні підходи до історії і може це використовувати. Для учнів такої книги не може бути. Тим паче освітні системи Росії і України абсолютно різні. У них там центричний підхід, а у нас лінійний підхід. І це вже неможливо зробити просто з формальних ознак. Але вести діалог істориків Україна-Польща, Україна-Росія треба і необхідно. Це по-європейськи, це – цивілізовано. Бо лягати на історичному ґрунті, вступати у конфлікт – це найпростіше – так всі роблять та робили. А от вийти на вищий рівень взаєморозуміння: тут уже треба і професійну майстерність, і певні світоглядні установки.

Ми із професором Станіславом Владиславовичем є членами українсько-польської підручкової комісії, 16-е засідання якої було проведено в Катовіце. Тобто, комісія працює вже більше як півтора десятки років і це дає результати, і позитивний ефект. Якщо ми подивимось на наші українські підручники відносно того, як ми описували війну під проводом Богдана Хмельницького, то ми побачимо різницю, як цей матеріал подавався на початку 1990-х років та як цей матеріал сьогодні подається. Він задовольняє наших польських колег. Так само і їх подача матеріалу задовольняє нас сьогодні. Тобто, ми познімали гострі питання в історичному наративі між Польщею і Україною. Це плюс, це позитивно. Волинська різанина – термін не наш, не української історіографії. Волинська трагедія – так, а «різанина» нав'язана політиками.

За дорученням Президента України, Міністерством утворено робочу групу з істориків для додаткового вивчення подій на Волині 70 років назад. І зараз готується висновок цієї робочої групи. Поляки беруть дуже активну участь у діяльності цієї комісії, зокрема Гжегош Мотика. Щодо нашого історичного календаря, то офіційно ми від Інституту історії України внесли пропозиції відзначити всі найкрупніші битви 1648-го року, а не тільки битву під Жовтими Водами. Не для того, щоб протиставити ці історичні події полякам. Треба навпаки запропонувати полякам спільно відзначати ювілеї цих подій. Я не вживаю термін «святкування». І скажу з досвіду – під егідою Ради Європи написано унікальний навчальний посібник. Називається він «Історія Чорного моря». Він опублікований і вже

використовується у навчальних закладах. Серед авторів цього проєкту є історики з Туреччини, Вірменії, Грузії, Молдови, Румунії, України і Росії. Тож історикам потрібно вести діалог. Два роки назад, знову таки під егідою Ради Європи, в Києві під дахом Драгоманівського університету зібралися історики Грузії і Росії. І знайшли спільну мову, про що говорити і не побитися. В той же час політики грузинські і російські абсолютно розійшлися у своїх думках про військовий конфлікт. Історія, на моє глибоке переконання, повинна здійснювати миротворчу функцію.

Викладач історії української культури Севастопольського національного технічного університету, кандидат мистецтвознавства:

Александр Андреевич, у меня к вам такой вопрос. Нет сомнений, что относительно преподавания курса украинской культуры существует временной цейтнот: всего 72 часа. Однако есть еще такая дисциплина по выбору, как история искусств. Курс ненормативный, всего 30 часов, не предполагает ни практик, ни каких-то видов письменных отчетов. У нас большое разнообразие специальностей в вузе, большой корпус морских специальностей. Погружаясь в историю собственной культуры, студенты совершенно не получают возможности получить хотя бы какое-то общее представление о процессах мировых. Нельзя ли курс истории искусств сделать обязательным? Мы этот пробел восполняем за счет конференций, внеаудиторными занятиями и т.п. Вот у меня такое пожелание от корпуса педагогов-гуманитариев. Мы после каждой конференции научной пишем письма в Министерство.

Удод Олександр Андрійович:

Добре, я зрозумів ваше запитання. Давно триває ця дискусія стосовно дисциплін соціально-гуманітарного циклу. Обов'язкових, нормативних. Від української мови 108 годин – 2 кредити. Іноземні мови, філософія, історія України, історія української культури. І наші колеги – політологи скористалися тим, що вони увійшли до Гуманітарної ради при Президентові – і політологію протягли шостою дисципліною – з'явилося 72 години. Тут є представники нашого інституту. Я далекий від тієї думки, що постало питання і негайно воно буде вирішене. Ми вивчимо і видамо рекомендацію стосовно цього питання. Є певні нормативні дисципліни. Для чогось ж університети боролися за автономію, щоб самостійно вирішувати ці питання.

Доцент Пахальчук, Донецький національний Університет садівництва:

У виступах шановного Олександра Андрійовича, на тлі негативних характеристик щодо етноорієнтованої історії тощо, ми не почули слова «патріотизм». Мені здається, що виховувати патріотизм є однією із основних функцій наших дисциплін. І в зв'язку з цим запитання. Якщо не святкувати першу переможну битву українського народу Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, якщо не святкувати перемогу під Конотопом і цілий ряд інших, то на яких прикладах виховувати патріотизм підрастаючого покоління?

Удод Олександр Андрійович:

Є дуже багато прикладів в нашій історичній науці. Це ще раз, на чому нам треба акцентувати свою увагу. Ми перші десятиріччя потратили на реабілітаційну складову історичної науки, повернення імен, подій в історичну пам'ять, в зміст історичної освіти. І менше були зорієнтовані на позитивні моменти в нашій історії.

Я більше кажу сьогодні про перспективні підходи, нові підходи в історичній науці. Стереотип, який є, сидить в наших головах. На жаль. Це те, що історію ми розглядаємо як політичну історію, як воєнну історію. І знову, святкування і прагнення відсвяткувати перемогу. Перемога ця для когось – для однієї сторони. Обов'язково в історії був переможений. І що, ми не можемо зрозуміти ту сторону, яка була переможеною? Що для них цей день означає в історії? Це взаємні питання історії. Чому ми не можемо подивитись на воєнну історію, історію воєн через іншу призму.

Подивіться як у нас подається історія Вітчизняної/Другої світової війни. До речі, я за те, щоби ці два терміни вживалися. Для історіографів – це не проблема, як назвати війну: чи Велика Вітчизняна, чи Друга світова. Як ми подаємо історію війни? II-й Український фронт, такого-то числа, під проводом такого-то генерала почав наступ, стільки-то було гармат, артилерійська підготовка, там оточили, взяли-знищили, 200 тисяч убили. Що дасть така історія? Таке поняття, як військово-патріотичне виховання я в освіті взагалі відкидаю. Героїзм – це добре, але героїзм – це вид смерті. А на історію й історію війни треба дивитись через історію повсякденності. От якби наші історики почали писати підручники про відчуття тих людей, які пережили 22 червня під бомбардуваннями. Щоб вони писали не

про штабні ігри фельдмаршалів і генералісимусів, а про повсякденне життя в окопах війни, про остарбайтерів і т.ін. Тоді б і світоглядні орієнтири дещо наші змінилися б.

У мене є також пропозиція у контексті виступу шановного колеги Пижика Андрія Миколайовича. Я пропоную, і нехай це буде рекомендацією нашого сьогоднішнього семінару – починаючи з сьогоднішнього дня організувати публічне, громадське обговорення проекту програми з історії України. Для цього ми її розміщуємо на нашому сайті ІТЗО, у нас там є постійна рубрика «Громадське обговорення», і наш інститут буде виступати модератором цієї дискусії, публікувати репліки, пропозиції. І громадський контроль буде цим самим здійснюватися – видно буде, які пропозиції поступали та якими вони будуть в остаточній редакції.

Антоніна Кізлова, старший викладач кафедри історії ФСП НТУУ «КПІ»:

У мене питання до Андрія Миколайовича з приводу історії української культури. Вона ще з шкільної програми викладається за залишковим принципом, вона проходить останнім абзацом, як правило, у шкільних програмах і в усіх підручниках. Тому історію української культури знають набагато гірше, ніж всі інші аспекти української історії. Сьогодні у вищій школі історія української культури програму з історії України не дублює. Тому є певний шанс на те, щоби ці знання підвищилися. Тому у мене в зв'язку з цим виникає певне питання. У цьому інтегрованому курсі, як Ви його бачите, чи не відбудеться повернення до залишкового принципу, внаслідок чого студенти знову історію української культури знати не будуть?

Пижик Андрій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, заступник декана історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, секретар Науково-методичної комісії з історії Міністерства освіти і науки України:

Дякую за запитання. Сутність наступна. Ми не можемо штучно розривати історію України та історію української культури – це, як на мене, зрозуміло для всіх. Але для того, щоби не було залишкового принципу, треба у тій-же навчальній програмі або в іншому нормативному документі, затвердженому МОН, закріпити в курсі «Історія України» певну кількість годин (припустимо ті самі 72 години), віді-

лених, обов'язково, на викладання історії української культури. Або, можна зробити один змістовний модуль, як складову частину курсу з історії України – і цього буде достатньо.

Гличко Олена Борисівна, доцент кафедри україністики, Національний Медичний університет Ім. Богомольця:

Шановний Андрій Миколайович, я маю до вас два запитання. Перше: як відомо, курс з історії української культури був введений після тих новацій, які були запропоновані Міністерством. Фактично на зміну культурології. Ця остання була переведена в блок необов'язкових дисциплін. І звідси питання такого плану – охарактеризуйте предметність дослідження курсу «Історія української культури» з вашої точки зору і в контексті культурології. Предмет дослідження там і там, в якій мірі вони співвідносяться.

Друге: оскільки я представляю Національний Медичний університет, то у нас є курс «Історія медицини». Власне культуру, на жаль, сприймають на рівні результатів творчої діяльності людини, тобто по факту деякої суми результативності цієї діяльності. І з цієї точки зору ми можемо говорити про історію науки, історію медицини, то чи не варто в такому разі ліквідувати таку дисципліну, яка є елективом і просто внести цей блок в курс «Історії української культури» як додаток до курсу «Історія України»? Дякую.

Пижик Андрій Миколайович:

Дякую за запитання. Відверто кажучи, я не вважаю, що історія української культури була введена 2009 року на заміну обов'язкового курсу з культурології. Це, на мій погляд, стало результатом загального обурення істориків, коли ми писали різні листи, виступали по телебаченню з приводу позиції міністра щодо фактично ліквідації історії України у вищій школі. Тому залишились і історія України, і історія української культури.

Стосовно запитання з приводу того, що таке історія медицини, і чи не варто включити її в курс з історії України. МОН, в тому ж нормативному документі (наказ 642-й) передбачає 20 дисциплін у блоці соціально-гуманітарної та економічної підготовки на вибір студента. І є рекомендований список із восьми дисциплін, які мають обов'язково бути включені в цей цикл. Із цього переліку міністерського, на вільний вибір студента, є дисципліна, яка називається «Історія науки

і техніки». Я думаю, що перед керівництвом Медичного університету можна поставити питання про запровадження курсу з історії медицини як обов'язкової. Ви даєте на неї не менше 2-х кредитів. І в цьому є один із виходів. Якщо цей варіант не проходить, то можна тоді поставити курс складовою дисципліни «Історія України», але збільшити кількість годин, не 5, а 7 кредитів поставити, з окремим модулем історія медицини.

Костилева Світлана Олександрівна, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії НТУУ «КПІ»:

Я хочу додати зі свого боку, що коли МОН декларувало свої наміри замінити курс з історії України на дисципліну «Історія української культури», то ми двічі збирались у цьому залі і у нас були палкі дискусії щодо цього. Ми обговорювали це питання з філософами-нашими колегами. Усі ці матеріали видані, і я їх Вам з радістю передам, шановна Олена Борисівна.

Зінович Людмила Василівна, завідувач кафедри українознавства Чернігівського державного інституту економіки:

У мене таке запитання. Яким є ключове слово в курсі «Історія української культури»: історія, чи культура. І якщо культура, то ми багато говоримо про гуманізацію/гуманітаризацію системи освіти, про підвищення культурного рівня студентів. Це таке поняття, яке включає в себе дуже багато чого. Проте давайте реально дивитися на речі – хто із студентів, особливо технічних, економічних вузів знає Бортнянського, хто з них знає, що барокова культура знайшла найбільший прояв в українській поезії та літературі, можна поставити багато ще подібних питань. А культура дискусії, а культура толерантності, а культура співжиття в багатонаціональному суспільстві? Тому я вважаю цей курс інтегрованим і я не бачу його як частину української культури. Тут треба, однозначно, переглянути методику викладання. Дякую.

Доцент Буковський, кафедра історії України та етнокомунікацій, Львівська політехніка:

Шановний Андрію Миколайовичу, моє питання таке. Оскільки ми тут з'ясували, що предмет дослідження історії України та історії української культури різний, то про яку інтеграцію може йти мова? Це питання перше.

Питання друге. Оскільки ми викладаємо студентам історію України – це вивчення без контексту європейської і світової культури – це також неможливо. До цього ми на кафедрі викладали предмет «Історія української і зарубіжної культури». Це було коректніше, бо тоді студент, особливо студент технічних спеціальностей, міг краще зорієнтуватися в художніх стилях, епохах культурних і таке інше.

І останнє в цьому контексті. Ще викладається такий предмет як «Історія науки і техніки», про який тут говорили. «Історія науки і техніки» вочевидь є складовою історії культури. Бо вивчення курсу історії культури не може обмежуватися вивченням історії мистецтва. Історія мистецтва – це дуже звужена проблематика у вивченні курсу «Історія культури». Очевидно, що «Історія науки і техніки» повинна бути інтегрована тут.

Нарешті тут прозвучала така тема, що, мовляв, штучно розірвана історія України та історія української культури. Шановні, це повинно узгоджуватися з навчальною програмою по кожній спеціальності. Окремо існує така штука, як структурно логічна схема проходження дисципліни. І цей предмет, який ми називаємо «Історія української культури» вочевидь повинен в першу чергу вписуватись у цей контекст. Дякую за увагу.

Пижик Андрій Миколайович:

Дякую за зауваження, яке прозвучало. Але я все-одно залишаюся при своїй думці: історія культури є складовою частиною історії України. З приводу того, як викладається «Історія науки і техніки» – мені важко щось сказати, бо відповідно до нормативних документів – це дисципліна на вибір студента. Якщо 25 студентів обирають цю дисципліну – вона мусить обов'язково викладатися у вузі. На нашому факультеті досвід такий, що ми тільки з нового року запроваджуємо таку дисципліну. 25 студентів її обрало, і вона буде включена в програму підготовки.

Представник Запорізької державної інженерної академії:

Андрій Миколайович, 642-й наказ – це дуже добре, але у нас є стандарти, які з'явилися після цього наказу. Так от вони абсолютно не узгоджуються з наказом. Скажімо, не так давно з'явився освітній стандарт підготовки металургів. Там на дисципліну «Історія України» відводиться 72 години. І узгодження немає. В результаті ми в

Запорізькій державній інженерній академії маємо 16 лекційних і 8 семінарських занять – і це все. Тому перше питання: чи можна узгоджувати ці документи? І друге питання: ми так переймаємося, щоб не образити інших – сусідів і т.д., що до цього часу користуємося старими наказами, які дозволяють студентам-іноземцям вивчати дисципліни «Історія України» та «Історія української культури» російською мовою. Вони для них є необов'язковими, факультативними. Чи не сприяло б, на Вашу думку, вивчення цих дисциплін як обов'язкових підняття іміджу української держави?

Пижик Андрій Миколайович:

Розпочну відразу з другого питання. Безумовно це негаразд, що навчаючись в українському вузі, іноземні студенти не вивчають українську мову та історію України. В нашому університеті українська мова є обов'язковою для іноземних студентів. Якщо вони нею не володіють – вони відправляються на підготовчий факультет, щоб за рік мову підтягнути. Щодо співвідношення наказу МОН і державних стандартів. Як на мене, держстандарт, в якому не дотримані норми про мінімальну кількість годин – 108 – не повинен був бути прийнятий в принципі тим же Міністерством освіти і науки.

Галицька Тамара, викладач Прикарпатського національного університету:

У мене питання до шановного професора Станіслава Кульчицького. Я, Станіславе Владиславовичу, хочу Вас підтримати. Знаємо, читаємо, працюємо по ваших книгах, монографіях, статтях. Просто я хочу сказати те, що наша наука практично відірвана від школи. І той рівень, про який нам говорили – що на ЗНО близько 48% двійчників – він свідчить насамперед про кризу залишків радянської школи, класно-урочної. І дуже часто буває так, що одному класу пощастило з гарним учителем історії, і це не обов'язково гімназія – це може бути сільська школа, де вчитель читає нову літературу, володіє Інтернетом, і далі готує переможців Олімпіад. А в іншому класі є такі вчителі, рівень яких дуже низький. І відповідно це переходить у іншу сферу.

В нашому університеті є такий досвід (це крапля в морі, практично ходіння в народ), коли викладачі по черзі в школах нашого міста дають відкриті уроки по гімназіях, школах, інтернатах. В інтернаті ми фактично по черзі читаємо уроки з історії України і всесвітньої історії для того, щоб ці діти дістали базову шкільну історичну освіту.

Ще одне таке зауваження. Тут в принципі йшлося про складові історії і про те, що політична історія висвітлюється більше. Мені видається, що це є проблема рівня освіченості кожного викладача і вчителя у школі. Історію не можна окремо подавати від побуту. Скажімо, щоб пояснити, чому галицьке суспільство було ліберальним напередодні Другої світової війни і підтримало УНДО в своїй масі, а право-радикальні погляди не були надто поширені, то треба пояснити, на якому економічному рівні це суспільство знаходилося. Соціально-економічна і національно-культурна історія є одним цілим. І тому, як на мій погляд – це проблема освіти і, зокрема, якогось контролю вчителів через інститути післядипломної освіти, щоб це не перетворювалося на ще одну галочку та на якийсь інший контроль. Насправді наука дуже багато працює, але результати цієї праці в освітній сфері іще недостатньо помітні.

Репліка з залу:

Шановний Станіславе Владиславовичу, я дуже задоволений, що Ви відвідували Умань, були там на науковій конференції. Думаю, що наразі було б важливим порушити проблематику національної ідентичності. Бо стосовно мультикультурності, багато хто знає, що в травні 2010 року Ангела Меркель публічно заявила про розчарування в політиці мультикультурності, котра була характерною для цієї провідної європейської держави. Запитання? Без підтексту не може бути запитання. Шановний Станіславе Владиславовичу, чи не здається Вам, що ми дуже, аж занадто толерантні? Нам говорять прямо і «холол», і мені самому доводилося з цим зустрічатися, і стосовно нашої мови постійно порівнюють з різними представниками тваринного світу. А ми в кращому випадку видаємо, що це божа роса. Стосовно того, що перепис не проводився – я боюсь, що перепис на цей раз буде не на користь українців. Отже, чи не занадто ми толерантні?

Кульчицький Станіслав Владиславович, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділом історії України 20-30 рр. XX ст. Інституту історії України НАН України:

Я так думаю, що не занадто. Тому що ми часто чуємо тих, хто найбільше викрикує щось таке. Не можна на цій підставі робити узагальнюючі висновки, хоча часто так буває, особливо під час виборів до Парламенту, коли чують тільки або крайніх лівих, або крайніх правих, які

роблять на тому погоду. Українці справді толерантні. Але в діаспорі, коли вони у своєму середовищі – вони дуже так чубляться один з одним.

Шайкан Валентина Олексіївна, професор, завідувач кафедри історії України, Криворізький національний університет:

Шановний Феліксе Львовичу, я Вас давно знаю і поважаю, читаю Ваші праці, але не можу погодитися з Вами стосовно того, що наша історія до 1991-го року мала суто ідеологічний характер або була ідеологічною історією, а після 1991 року вона має суто політичний характер. Як за тоталітарного режиму, так і сьогодні наша історія має суто ідеологічний характер. Якщо до 1991 року це було завуальоване, то сьогодні триває гостре ідеологічне протистояння між прокомуністичними і націоналістичними тенденціями. На жаль, державної ідеології в нас і сьогодні ще нема.

Левітас Фелікс Львович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти та виховання Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка:

Я дуже вдячний вам за репліку. Знаєте, для мене було дуже приємно вчора побачити на сайті «Освіта України» текст свого виступу на педагогічній конференції, де я говорив про те, що однією з наших проблем, починаючи з 1991 року є те, що відбулася деідеологізація системи освіти. Ви, шановна колего, маєте рацію на 100%, бо держава повинна мати ідеологію, і наша держава українська, незалежна, суверенна, соціальна, демократична, правова, як це записано в конституції, повинна мати власну державну ідеологію. На жаль, ми трошки вийшли з цього фарватеру, утім не тільки ми, бо ми повторюємо всі пострадянські країни. Наші польські колеги проводили опитування серед учнів польських коледжів стосовно розуміння ними поняття «Батьківщина». Висновок такий, що більшість польських учнів сьогодні на відміну від покоління 1980-х років досить абстрактно розуміють образ Батьківщини, більшість же учнів при анкетуванні написали, що проблеми Батьківщини їх мало цікавлять, а цікавлять їх більше фінансові можливості і як краще реалізувати себе. І я з Вами, шановна колего, абсолютно згодний, що якби сьогодні існували якісь ідеологічні стереотипи і прес, то не було б сьогоднішнього семінару, не було б сьогоднішньої дискусії, бо їх за визначенням не могло б бути.

Шайкан Валентина Олексіївна:

Ну, слава Богу, що у нас толерантність іще є.

Левітас Фелікс Львович:

Толерантність – це перемога і важливий успіх незалежної української держави. Я прийшов особисто як вчитель історії з 1987 року, всі ці стежки я це бачив зблизька, це моя історична пам'ять і тут сидить мій однокурсник, котрого я шаную, і він трошки знає мою біографію, з яких причин мені свого часу не вдалося захистити в Україні кандидатську дисертацію, чому мені довелося виїжджати до Російської Федерації тощо. Тільки незалежна українська держава для таких вчителів історії як я (а їх були тисячі), відкрила унікальні можливості займатися своєю професійною справою, і робити професійну кар'єру, писати власні підручники, посібники, готувати публікації й доносити усе це до широкого загалу.

Журавльова Тетяна, доцент кафедри філософії, Дніпропетровський гірничий університет:

Я хочу висловитися на тему функцій викладача. Я вважаю, що викладач не може бути просто ретранслятором якоїсь інформації. Без суб'єктивної оцінки будь-якого історичного факту не може бути викладання, хоча викладач, зрозуміло, і не має бути останньою інстанцією. Але якщо викладач є особистістю і авторитетом для студентів, то мені здається, що це є його обов'язок розставити всі акценти, бо тоді студент краще сприйматиме інформацію. Викладач має бути аполітичним, хоча на всі історичні факти він має право мати особисту думку.

Левітас Фелікс Львович:

Дуже вдячний за Вашу репліку. Одна з проблем у сучасній педагогічній науці полягає в тому, що ми пішли по неправильному шляху і зробили ставку не на ту парадигму освіти. Коли ми сказали, що основне виховання дітям і студентам мають давати батьки. Сьогодні змінюється загальна парадигма освіти і в Європі, і у нас. Ми робимо дуже серйозний поворот, усвідомлюючи, що і школа, і вищий навчальний заклад повинні виховувати школярів і студентів. Я вважаю сьогодні цікавим досвід Росії, де проголошено нову парадигму в освіті – освіта через виховання. Бо лише набута сума знань навряд комусь потрібна, тим більше, що це не є проблемою сьогоднішнього дня. Я читав цікаві

документи за 1912 – 1915 рр. на цю тему. Тоді в певних колах громадськості обговорювалося питання про непотрібність виховання любові до государя Імператора, натомість ішлося про необхідність виховувати у юні, як там записано, високої поваги до своєї Вітчизни, і про потребу формування світогляду – готовності служити суспільству. В тому що викладач має розставити акценти і показати свою позицію, я з вами згоден, але необхідно також, аби вчитель був готовий позитивно оцінити думку учня, котрий має відмінну точку зору.

Гошко Тетяна Дмитрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри класичних візантійських і середньовічних студій Українського католицького університету:

В мене багато всяких рефлексій з приводу почутого. Насамперед я вважаю, що викладач повинен не акценти розставляти, а ставити запитання, щоби студенти вирішували проблеми. Як викладач я вважаю, що історична наука на рівні вузу повинна припинити бути суто ідеологічною чи політичною. Вона повинна бути насамперед науковою і те, що ми пишемо у академічних підручниках, має відповідати рівню академічної науки.

Що таке виховання патріота, виховання любові до України? Я, наприклад, не розумію, чому ми забуваємо слова Івана Франка: «Ні, хто не любить всіх братів, Як сонце Боже, всіх зарівно, Той щиро полюбить не вмів, тебе, кохана Україно!» Чи можна виховати патріота, який не буде любити єврея, вірменина, поляка в Україні, який буде культивувати нетолерантне ставлення, а ворожнечу, рахувати де наші перемоги – де ваші перемоги, хто кому більше завинив, хто кого більше побив? Я, наприклад, цього не розумію. У нас у Львові, який є дуже мультикультурним містом на протязі всієї своєї історії, який, зокрема, не можуть поділити українці і поляки – це в принципі є нереальним і неможливо, але це відбувається на рівні вузівських і на рівні шкільних підручників. Це насправді велика проблема.

Вчора ми були на відкритті меморіальної таблиці відомого дослідника, історика Ярослава Романовича Дашкевича. Я не знаю, чи можна звинуватити Ярослава Романовича у тому, що він не любив українців і Україну. Це справді знакова постать у творенні української свідомості й історії, але там, на цій академії урочистій, виступав єврейський рабин, там виступали очільники вірменської громади Львова. Вони всі розмовляли вишуканою українською мовою саме тому, що Ярослав

Романович їх всіх любив, шанував і поважав. Він не ділив, хто кого більше натовк, українці євреїв, чи євреї українців. Складніше там було з поляками, але тим не менше, якщо ми будемо любити всіх тих, хто живе поруч з нами, вони будуть любити нас. І якщо наша історія буде не заангажованою, а науковою, якщо вона буде проблемною, а не українською, патріотичною, я думаю тоді ми досягнемо тих завдань, які ми перед собою як викладачі повинні ставити.

Левітас Фелікс Львович:

Я дуже вдячний за Ваш виступ. Хочу сказати, як історик, я багато в чому навчився у професора Ярослава Дашкевича. Це була унікальна людина, яка зуміла усвідомити світ, це був один із перших українських науковців, який критично поставився до всіх стереотипів національної пам'яті, для якого ніколи не існувало національних упереджень, він ставився до людей і до історичних подій такими, як вони були. Ніколи не забуду один із його останніх виступів, коли він сказав, що шукати етнічні проблеми, етнічні сліди в дуже складних долях українського суспільства – це означає боротися проти України.

Іван Буковський, доцент кафедри історії України та етнокомунікацій Львівської політехніки:

Я хотів би продовжити цю тему. Дискутуючи про об'єднання курсів «Історія України» й «Історія української культури», ми, на мою думку, не усвідомлюємо, що насправді історія української культури – це не складова української історії, а складова світової культури. Мені здається, що якщо ми будемо виходити саме з такої позиції, то все стане на свої місця.

Далі, ми з'ясували для себе таку річ, що не можна виховувати не навчаючи, і не можна навчати, не виховуючи. Але при цьому ми також повинні пам'ятати, що вивчення історії України та історії української культури, як і всіх суспільно-гуманітарних дисциплін, має бути спрямоване на те, щоби студент засвоїв певний фактологічний матеріал і при цьому навчився сам навчатися, формулювати власні думки, мати власну точку зору стосовно тієї чи іншої події, того чи іншого явища, вміти обстоювати свої позиції, власну точку зору. Тому я хотів би запитати шановного Фелікса Львовича. Чи не вважаєте Ви за потрібне заохочувати тих студентів, які, можливо, висловлюють і не зовсім наукову точку зору, але намагаються її відстояти?

Левітас Фелікс Львович:

Оскільки ми працюємо зі студентами – майбутніми істориками і педагогами, ми звичайно приділяємо особливу увагу цим питанням. Ми обов'язково спонукаємо студентів до активної творчої праці, ми ніколи не ділимо студентів на тих, хто поділяє точку зору педагога і тих, хто має свою, відмінну точку зору. Врешті, відповідно до вимог європейського освітнього процесу, на які ми орієнтуємося, всі студенти, що вміють використовувати наукові джерела, здатні інтерпретувати, аналізувати історичний матеріал, формулювати наукові висновки – всі вони заслуговують на повагу і заохочення. Єдине застереження: студентський загаль має бути попереджений, що їхні виступи мають знаходитись у межах українського законодавства і Конституції України.

Викладач історії української культури, кандидат мистецтвознавства, Севастопольський національний технічний університет:

Я вважаю, що в нашій стенограмі обов'язково повинно бути зображено наше загальне мнение, що необхідно припинити звуження гуманітарних циклів, ми ж знаємо, що у нас техногенні катастрофи відбуваються набагато частіше саме через «людський фактор». Тому мені здається дуже важливо зупинити цю тенденцію саме в технічних вузах. Тут сьогодні запитали, куди йде культурологія – прекрасний предмет, культурологічне мислення, яке так необхідно технічному спеціалісту, щоб він розумів прогресивно чи ні це явище, яке він досліджує чи ні, і так далі. Все це вилучено з програм і ми знову йдемо до того, що ось цей самий людський фактор, вихований нами, нас же і знищить. Спасибі.

Костишева Світлана Олександрівна:

Шановна Тетяна Юріївна, дякую за цікаву доповідь. Однак моє питання таке: чи не здається Вам доцільним порівняти над дещо іншим підходом до готування підручника, зокрема не наганяти його об'єм за рахунок включення розлогої частини – хрестоматійного матеріалу, а навпаки, скоротити обсяг підручника за рахунок виведення лекційного матеріалу на більш високий рівень узагальнення та дати посилання студентів на корисні електронні ресурси, тобто зробити підручник більш інтерактивним саме для студента-технаря?

Горбань Тетяна Юрїївна:

Дякую. Я думаю, що варіантів того, яким може бути підручник – безліч, мабуть стільки, скільки є викладачів на світі, бо кожен з нас має своє власне бачення того, що і як треба робити. Безперечно різні варіанти мають повне право на існування, і кожен має свої позитивні якості. Наш підручник – це вийшла така грубенька книжечка на 1000 сторінок. Ми знаємо, що з наочністю у викладачів усе складається, якщо вони приносять до аудиторії власні ноутбуки. Тож, запропонований нами підхід до укомплектування підручника – це, можливо, єдиний вихід із такої ситуації.

Марочко Василь Іванович:

Тетяна Юрїївна, я уважно слухав інформацію про Ваш підручник і мені цікаво, як досліднику, яким саме роком позначена у Вас ліквідація поміщицького землеволодіння? Поясню свою позицію. Це цікаве питання, бо ідеться про 400 річну історію дворянства в Україні. Моя дружина працює в школі, і я знаю, що в шкільних підручниках дата ліквідації поміщицького землеволодіння позначена 1917 роком. Ось тут і Фелікс Львович говорив про стереотипи. В даному разі ми і говоримо про стереотип радянської історіографії, яка визначала цей рік датою ліквідації поміщиків. Між тим, я вже написав три наукові статті на цю тему, про долю колишніх поміщиків після Жовтневого перевороту. Протягом 1920-х рр. колишні поміщики в СРСР і, відповідно, в Україні були суб'єктами правових відносин, відстоювали свою маєтність тощо. І постанови 1920, 1923, 1925, 1927 років про виселення поміщиків з маєтків ясно вказують на те, що в роки НЕПу цей сегмент суспільства існував. Земля була дарована поміщикам законом про соціалізацію, виділили їм по 7-8 десятин, а великі латифундії були експропрійовані. Попри таку малоземельність, ці люди так і залишилися під тавром «колишні». Це дуже цікава тема і нам необхідно уважно ставитись до цих нюансів.

Горбань Тетяна Юрїївна:

Колектив підручника, звичайно, не є істиною у останній інстанції і вершиною досконалості. Власне, підручник – це відбиття стану наукової думки на сьогоднішній день. У міру поступу наукової думки, змінюється і зміст підручника. Немає межі досконалості, як і немає межі процесу роботи над підручником. Тож, наша робота триває

і я переконана, що всі наступні видання нашого підручника врахуватиме нові набутки історичної науки, виправлятиме помилки тощо.

Шайкан Валентина, професор, завідувач кафедри історії України, Криворізький національний університет:

Шановна Тетяно Дмитрівно, ваш виступ був дуже цікавий. Він, на мою думку, дискусійний і навіть дещо провокативний – у позитивному сенсі цього слова. Тому у мене виникло питання: наскільки, на Вашу думку, є актуальним сьогодні питання про ознайомлення студентів з працею Михайла Сергійовича Грушевського «Хто такі українці і чого вони хочуть»?

Гошко Тетяна Дмитрівна:

Праця Грушевського «Хто такі українці і чого вони хочуть» – це перший твір, який я пропоную своїм студентам для конспектування. Власне, з цього ми і починаємо вивчення історії України доби Київської Русі. Грушевський та його праці супроводжують нас через весь курс вивчення давньої історії України. З іншого боку, Грушевський не перетворюється на якийсь імператив – раз і назавжди даний. При всій повазі до Михайла Грушевського, сьогоднішня наука усе ж пішла дуже далеко вперед. Історія – жива дисципліна, яка постійно розвивається, тому треба вивчати історіографію, треба вивчати здобутки наступників Грушевського, сучасних істориків, аби не винаходити кожного разу велосипед. Треба також розуміти, що багато з того, про що писав свого часу Грушевський, є і спростованим, і доведеним, і перепрацьованим. Наприклад, я спеціаліст з історії німецького права, і моя основна дослідницька галузь – історіографія магдебурзького права в Україні та Польщі. І я усвідомлюю, що позиція Грушевського в цьому питанні вже давно відкинута в українській історіографії. Це є народницька парадигма, яка була застосована так само до культури. Є багато моментів, коли можна говорити про слухність позиції Грушевського, нам треба його шанувати, але й розуміти, що наукова думка просувається вперед.

Костилева Світлана Олександрівна, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії НТУУ «КПІ»:

Я хочу зауважити, що багато питань, які ми сьогодні тут поставили, не дістали відповіді. Скажімо, з пропозицією зробити історію

української культури модулем у курсі історії ми не можемо погодитися. Так само як і з ідеєю щодо того, що історія української культури – це синтезований курс, і тому його могли б читати представники різних спеціальностей у вузі – історію живопису міг би викладати кандидат мистецтвознавства, літературу – кандидат філологічних наук і т.ін. Усе це, на мою думку, не найкращі варіанти. Практика засвідчує, що дисципліна «Історія української культури» таки має бути окремою і обов'язковою. В цьому існує, врешті-решт, нагальна потреба. Ми інтегруємося в європейський і світовий гуманітарний простір, і нам треба на це орієнтуватися, а не зводити історію української культури до окремого модуля в курсі з історії України. Я думаю, що багато хто мене підтримує в цьому. Над цією темою нам усім іще раз треба поміркувати, і все-таки врешті дійти консенсусу, який би влаштував всіх.

Мені здається, що сьогоднішня наша дискусія була особливо цікавою і конструктивною. Пролунало багато слухних пропозицій стосовно засобів удосконалення викладання історичних дисциплін у вищій школі. Зокрема, я думаю, шановні колеги, що ми маємо підтримати пропозицію професора Удода щодо початку громадського обговорення проектів програм з історії України. Це демонструватиме відкритість процесу опрацювання таких важливих документів і, безперечно, знайде підтримку нашої освітянської спільноти. Отже, ухвалюємо таке рішення? Дякую, колеги.

Дозвольте висловити вдячність усім учасникам семінару за активну роботу. Сподіваюсь продовжити наші дискусії на наступному семінарі.

**ФОТОРЕПОРТАЖ З МІСЦЯ ПОДІЇ.
У МІЖВУЗІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У ВИЩІЙ ШКОЛІ»**

Київ, 14 грудня 2012 р.

**Учасники обмінялись думками про стан і
перспективи викладання історичних дисциплін у вищій школі**

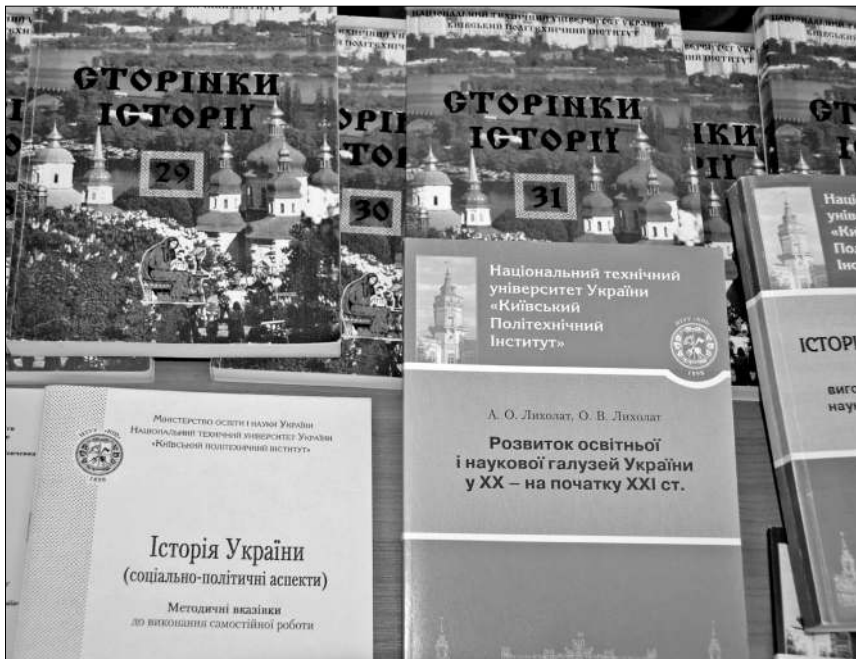

**Учасники
традиційно ознайомилися
з бібліотечними ресурсами
та новими виданнями
професорсько-викладацького
складу НТУУ «КП»**

ЗМІСТ

<i>ТИМОФЄЄВ Володимир Іванович</i> Вітальне слово.....	7
<i>УДОД Олександр Андрійович</i> Сучасна українська історіографія та проблеми формування змісту історичної освіти у вищих навчальних закладах України	6
<i>ПИЖИК Андрій Миколайович</i> Нормативне забезпечення викладання навчальної дисципліни «Історія України» у вищій школі.....	13
<i>КУЛЬЧИЦЬКИЙ Станіслав Владиславович</i> Проблема багатокультурності і толерантності в сучасному українському суспільстві	19
<i>МАРОЧКО Василь Іванович</i> Співвідношення «позитивного» та «негативного» тлумачення історії України: фактографічні та ідеологічні оцінки	25
<i>ШАПОВАЛ Юрій Іванович</i> Друга світова війна як предмет викладання, дослідження та суспільно-політичного інтересу	29
<i>ЛЕВІТАС Фелікс Львович</i> Способи викладання дискусійних тем у навчальній дисципліні «Історія України»	37
<i>КОСТИЛЄВА Світлана Олександрівна</i> Модернізація змісту навчання історії України у вищій технічній школі (до питання про співвідношення проблемного і хронологічного підходів у змісті навчальних програм)	43
<i>ГОРБАНЬ Тетяна Юріївна</i> Сучасний вузівський підручник з історії України: яким він має бути.....	48
<i>КОВАЛЬСЬКИЙ Борис Павлович</i> Реальність минулих епох – головне джерело наукових, достовірних історичних знань....	51

<i>ПИСАРЕВСЬКА Наталія Володимирівна</i>	
Музейні засоби творення сприятливого середовища для засвоєння студентами технічних вузів історичних дисциплін.....	57
<i>ГОШКО Тетяна Дмитрівна</i>	
Нові/старі проблеми викладання історії України у вищій школі.....	61
<i>ХИТРОВСЬКА Юлія Валентинівна</i>	
Про шляхи удосконалення методологічної і теоретичної компетенції викладачів-істориків	73
<i>ХМЕЛЕНКО Юрій Олексійович</i>	
Інфографіки в роботі викладача та студента як інструментарій творчої подачі, сприйняття та засвоєння історичних дисциплін	79
ВІЛЬНА ДИСКУСІЯ	92
ФОТОРЕПОРТАЖ З МІСЦЯ ПОДІЇ	110

**Міністерство освіти і науки України
Інститут інноваційних технологій і змісту освіти
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

**Матеріали
V міжвузівського науково-методичного семінару
(м. Київ, 14 грудня 2012 р.)**

Київ – 2013